

ZAPISI O RATNIM BRIGADAMA

22

Odgovorni urednik
potpukovnik
MENSUR SEFEROVIC

Knjiga je štampana u saradnji sa Fondom za prikupljanje i objavljanje memoarske građe i djela o narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji Republičkog odbora Saveza udruženja boraca NOR Bosne i Hercegovine

MILUTIN VUJOVIE

MEĆAVINA BRIGADA

DVANAESTA KRAJIŠKA
NARODNOOSLOBODILACKA UDARNA BRIGADA

»NARODNA ARMIJA«
Beograd, 1970.

*Brigada je odlikovana:
Ordenom zasluge za narod sa zlatnom zvezdom
Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem*

UMESTO PREDGOVORA

Tragajući za dokumentima o Dvanaestoj narodnooslobodilačkoj krajškoj udarnoj brigadi naišao sam na podatke koji su potvrdili moje uverenje da je reč o jednoj po mnogo čemu specifičnoj jedinici naše Narodnooslobodilačke vojske.

U primeni smelih taktičkih postupaka i efikasnom izvršenju zadataka neosporne zasluge je imao njen komandant Petar Mećava. Podoficir bivše jugoslavenske vojske, koji je od prvih dana NOB-a stao na stranu revolucionara, uspeo je da shvati i stvaralački primeni partizanski način ratovanja. Zahvaljujući svojoj izvanrednoj umešnosti i hrabrosti, postao je odličan vojni starešina i u pravom smislu te reči narodni komandant. U celoj ovoj knjizi provlači se njegov lik, jer se brigada — koju je narod najčešće nazivao Mećavina brigada — ne može zamisliti bez te izvanredne ličnosti.

Dogadaje sam iznosio reportersko — hronološki nastojeći da ne ispustim glavne ratne akcije brigade.

Trudio sam se da opišem i krasne likove boraca koji, na žalost, sve više blede, iščezavaju iz sećanja. Jedino zbog toga su imena nekih poginulih drugova i drugarica ispuštena. Ipak će čitalac delimično osetiti i njihovo prisustvo.

U obradi knjige pomogli su mi i razgovori s preživelim borcima jedinice. Oni su, makar i po sećanju, živo ispričali mnoge fragmente iz života brigade.

Približno godinu dana bio sam komesar Dvanaeste krajške, pa sam, razume se, pisao i o ličnim

doživljajima i iznosio sopstvene utiske, onako kako sam ih ja doživeo.

Iako se ova knjiga pojavljuje 25 godina posle završetka NOB-a i narodne revolucije, nadam se da može poslužiti kao istorijska građa našim istoričarima, a verovatno i umetnicima kada budu uobličavali svoja dela nadahnuta našom narodnooslobodilačkom borbom.

PISAC

FORMIRANA JE DVANAESTA KRAJIŠKA BRIGADA

(*Bosanska krajina, prva polovina 1943. godine*)

Januar 1943. godine. Sneg, nevreme, oluje. Četvrta krajiska narodnooslobodilačka udarna divizija, čije su dve brigade, Druga i Peta, tada bile u Podgrmeču, dobila je zadatak da zaposedne drum Građiška — Banjaluka i napada usputne garnizone. Na osnovi obaveštenja kojima se raspolagalo znalo se da se u tom kraju koncentrišu jake nemačke i ustaške snage i da predstoji napad na našu povezanu slobodnu teritoriju, koja se u to vreme prostirala od Karlovca do Neretve.

Treći bataljon Pete kozaračke brigade dobio je zadatak da napadne neprijateljsko uporište Klašnice više Banjaluke. Trebalo je da bataljon prevali dug i naporan put na 15° ispod nule. Uz to je morao preći reku Sanu. Za nesreću, kada je Mećava sa svojim bataljonom stigao na obalu reke, kod Svodne, nigde blizu nije bilo ni čamaca, ni skela. Zato je borcima naredio da pregaze reku, što je i sam učinio mada su mu noge već bile prozeble. Srećom, reka nije bila duboka, te su prešli na drugu obalu. Potom su, bez predaha i odmora, usiljenim maršom, za dva dana i dve noći stigli do uporišta Klašnice. Tu je Mećavin bataljon napravio pravi dar-mar: potpuno je razbio neprijateljev garnizon. Bilo je to tačno u noć između 21. i 22. januara 1943. godine. Pored ostalog, zaplenjeno je nekoliko topova, koji su odmah iskorisćeni. Tada su zarobljeni komandir 18. satnije poručnik Na-

dža i jedan lekar. Ubijeno je i ranjeno više od 20 vojnika. Zarobljena su 24 domobrana; oni su razoružani i pušteni kućama. Bataljon je zatim napao Knežice i usputne garnizone. Izveo je prepad i na Bosanski Novi. Kad je izvršio zadatak vratio se u Podgrmeč.

Nemačke i ustaške snage su već bile počele četvrtu ofanzivu. Pretila je opasnost da ranjenici iz proleterskih i krajiških brigada dodu pod direktan udar neprijateljevih jedinica koje su nastupale iz više pravaca — od Bosanske Krupe, Sanskog Mosta, Ljubije, Bosanskog Novog, Banjaluke, Bihaća. Sem toga, njima su stizala sve jača pojačanja iz Banije i s Kordunom, odakle su naše snage već bile potisnute. Druga, Peta i Šesta krajiška brigada našle su se oči u oči s neprijateljevim snagama. Praktično je od upornosti tih jedinica u odbrambenim bitkama zavisilo da li će se izvući ranjenici i spasti mnoštvo žena i dece s Korduna, iz Banije i podgrmečkih sela, koji su se s našom vojskom povlačili ispred neprijatelja.

Iz tog vremena dve se borbe ocenjuju kao sudbonosne kada je reč o spasavanju ranjenika i zbegova — na Benakovcu i na Majkić-Japri.

Na Benakovcu su Nemci potpuno paralizovani i zaustavljeni, tako da je za izvesno vreme sprečeno spajanje neprijateljevih snaga koje su prodirale jedna iz Krupe a druga iz Bihaća. A da su se te grupacije odmah spojile Četvrta krajiška divizija bi se, zajedno s ranjenicima i izbeglim porodicama, našla u izuzetno teškoj situaciji. U toj borbi je na obe strane bilo velikih gubitaka. Nemci su upotrebili svu raspoloživu tehniku — od tenkova do avijacije. Bitka je trajala nekoliko dana. To je u stvari bila grčevita borba za izvlačenje ranjenika iz Grmeča. Borci su ispoljili izvanrednu hrabrost i izdržljivost. Položaji su često prelazili iz ruku u ruke. U toku jednog dana i jedne noći izvođeno je i po desetak juriša i kontrajuriša.

I druga bitka se vodila za spasavanje ranjenika. Nemci su verovatno bili obavešteni o tome gde se nalaze naše bolnice. Bez obzira na gubitke, cilj im je bio da što pre stignu do ranjenika i unište ih. Koncentracija bolnica proleterskih i krajiških brigada bila je u Majkić-Japri, Potkolinju i selima bliže Grmeču. Četvrtu diviziju je i u toj borbi odnela pobedu. Napad je izvršen 30. januara 1943. godine sa jedinicama Druge i Šeste krajiške brigade i dva bataljona Pete Krajiške brigade. Napad je izvršen na jedan bataljon 734. puka 717. nemačke divizije. Poginulo je 15 neprijateljskih vojnika. Izvučeni su gotovo svi ranjenici. Ako se ima na umu to da je u bolnicama bilo oko hiljadu teških i nepokretnih ranjenika, da je evakuacija izvršena na temperaturi od —15 do —20°, da je neprekidno padao sneg, da su preko zavejanog Grmeča borci morali nositi ranjenike na leđima, može se proceniti koliko je teška i složena bila ta akcija. Upravo, veći deo boraca morao je nositi ranjenike, a manji deo ih štititi. Veoma često se dešavalo da borac skloni ranjenika za bukvu, u dubok sneg, i da prihvati borbu i odbije neprijatelja, da bi zatim ponovo uprtio teška nosila.

Može se reći da se od borbe u Majkić-Japri pa sve do Neretve u četvrtoj of anzi vi vodila bitka za ranjenike.

U odbrani zbega i ranjenika

Kraj januara 1943. već desetak dana besni četvrtu ofanziva. Nemci ubijaju svakog na koga naidu, pale sela, teraju stoku, potiskuju nas u Grmeč, u divljinu. Da bi nesreća bila veća, s našom vojskom su stotine porodica iz Banije, s Kordunom i iz podgrmečkih sela. Sneg neprestano pada. Na nekim proplancima ga već ima i do dva metra. A Grmeč neprohodan, beo, zavejan, bez staze a o putevima — ni pomena.

Beži svet, kolona za kolonom. Ljudi, žene, stoka. Sve to ide prema Grmeču i Šatoru. Idu kolone bez reda, stvaraju gužvu, zastaju.

Nemci sve više stežu obruč. Znaju gde smo osetići i ivi : s nama su naše majke, očevi, deca, braća, drugovi.

Sve više preti opasnost da jedinice Četvrte krajiske udarne divizije budu opkoljene u zaleđenom Grmeču.

Pored Mećavinog bataljona prolaze kolone izgubljenih ljudi, žena, dece. Iz džakova i pletenih korpi-vire dečje glave: nosiči crveni, oči podbule od plača. Majke iznemogle, mokre. Vitlaju ih vetrovi, muče umor i glad, a povrh svega Nemci, koji suludo nastupaju.

Jedna nemačka kolona je upala u zasedu Mećavinog bataljona.

— Kad prebrojiš zube nemačkom vojniku otvaraj-vatru — naredio je Petar Mećava.

Vatra je i ranije otvarana izbliza, te nikog nije iznenadilo komandantovo naređenje.

Čuje se Mećavin piskavi glas. Nemci za trenutak ustuknuše. Na snegu se jasno vide leševi nemačkih vojnika. Juriši i kontrajuriši. Mećava tuče iz mitraljeza. On to voli. On je u sličnim slučajevima uvek iz njega sejao smrt.

Dvoje dece zaostalo na prtinu. Plaću. Potpuno su bosa. Mećava naredi dvojici boraca da ih odnesu.

— A gde? — pita jedan od njih.

— Što dublje u šumu, što dalje od metaka.

Grupa seljaka sela na prtinu. Kao da ti ljudi nemaju više snage da se kreću.

Medu nezaštićenima je najviše dece. Ruke im mršave, prstići prozebli. Glave im jedva stoje na mršavim vraticiма.

Sneg kao u inat neprekidno pada. Dan, mada je zimski, odužio se. Možda će noć doneti nešto novo, bolje, spasonosno?

Zbeg sve dublje ulazi u planinu. Grmeč ječi od nevremena. Grane bukava, jela i borova pucaju. Ne zna čovek da li od mraza ili pod teretom snega. Topovske i minobacačke granate padaju na zbeg, na nezaštićene ljude, žene, decu, ranjenike.

Što se noć više približava pucnjava se sve jasnije čuje. Jedinice Četvrte divizije se, bez obzira na gubitke i opasnost da budu opkoljene u zavejanom Grmeču, bore na život i smrt: da bi zadržale Nemce, da bi se zbeg mogao što dublje povući u šumu, u planinu i da bismo iz Grmeča izvukli ranjenike.

Ponovo žestoka vatra. Mećavin bataljon po ko zna koji put izvodi juriše i kontra juriše u pravcu Lušci-Palanke.

Na obe strane ima žrtava. Pod noć, u toku poslednjeg povlačenja, borci su naišli na stravičan priзор: mrtva žena porodilja s detetom u naručju kome su meci razmrskali glavu. Desetak žena i dece bilo je ubijeno. Nekoliko konja, krava i petnaestak ovaca je takođe ubijeno. Po snegu mrve od hleba, poneki krompir i rasturene šerpe.

Podgrmečka sela gore.

Spušta se mrak. U planini zasijaše vatre.

Mećava je osetio težinu situacije. Celu noć je obilazio: čas bataljon, čas zbegove, čas ranjenike.

Noć sporo odmiče. Mećava je naišao na vatru oko koje je bilo dvadesetak ljudi, žena i dece. Okrenuli ruke vatri, te bi se čovek zakleo da i one gore. Ogrnuli se nekakvim ponjavama, pa ih je teško odmah raspoznati. Poznali su Mećavu.

— Sine, Mećava, ne puštaj ih na nas ako za boga znaš.

Jedna majka drži u naručju dete i gura mu dojku u usta da bi se smirilo. Ono ne prestaje da plače, jer

nema šta da sisa. Druga čvrsto drži nešto starije dete. Čini se da spava, a ono se upalilo od vrućice. Sigurno je dobilo zapaljenje pluća. Jedan starac drži lulu u ustima u kojoj je sigurno više vode negoli duvana.

Svako čuti i svako očekuje spas u odluci komandanta Mećave. A on, mada tužan jer dobro zna šta ih čeka, teši i hrabri.

Poče da duva vetar. Deca plaču. Neko nekoga doziva. Glas se gubi u oluji. Sve se u planini smrzava.

Pred zoru još žešći mraz.

Zbeg moramo naoružati. Neka ljudi sa oružjem umiru!

Zbeg se ponovo pokrenuo. Kolona je duga i ispredana. Neko nosi dete, neko vodi konja ili kravu, a neko nosi i prtljag. U koloni su i starci koji su dobili puške, pa još tužnije i jadnije izgledaju. Žene su u crnini. Na ledima im deca, često ne njihova. Uporedo s kolonom ide i druga. To su ranjenici. Izgleda da je više ljudi na nosilima negoli onih koji ih nose.

U podnožju Grmeča Četvrt divizija, kojoj pripada i Mećavin bataljon, vodi teške odbrambene borbe.

Kolone sporo odmiču. Sneg dubok, puta gotovo i nema. Planina je bezmalo neprohodna.

Oko podne se razvedrilo. Nemačke štuke počeše da nadleću šumu. I da bacaju bombe na zbeg i ranjenike. Čovek nema gde da se skloni. Odjekuju vrisak nemoćnih i prasak bombi. Dole, u podnožju šume, borba se rasplamsava. Meci fijuču iznad zbege i ranjenika. Mnogi tupo udare pored njih.

Nemci stežu obruč... Ipak su ih jedinice Četvrte divizije zaustavile. Nisu im dozvolile da uđu u šumu.

Pristižu novi ranjenici.

Kolone sporo odmiču. Negde pred noć ponovo poče da pada sneg. Duva hladan vetar. Rane su se počele smrzavati.

Mećavin bataljon je dobio zadatak da nosi ranjenike.

Čekalo se još jednu noć. Nemci noću ne nastupaju. Jedinice divizije su ih i noću napadale.

Vatra se nije smela ložiti. Vetur pravi nanose. Mraz. Mećava i njegovi borci pokušavaju da zagreju iznemoglu decu i ranjene i iskrvavljenje ljude, ali bez uspeha. Sve što na sebi imaju toplije borci skidaju da bi zarejali iznemogle. Opet — bez uspeha.

Na hiljadu metara od kolona logoruju Nemci. Valjda čekaju trenutak da se ustreme kao divlje zveri. Četvrta divizija napada njihove delove, glavninu, zbacuje im se iza leđa. Ne da im da predahnu.

Kao da se svaki borac divizije bio zavetovao: do zbega i ranjenika — samo preko nas mrtvih.

Nemci su skupo platili svaki pokušaj da se približe zbegu i ranjenicima. Ali i naši redovi su se proredivali.

Sedam punih dana i noći borci Četvrte krajiške divizije su se borili na život i smrt u snežnim nansim planine.

Glad i iscrpljenost savladivale su borce. Umorili su se noseći ranjenike, decu, žene, starce. Ginuli su na položajima. I nespavanje ih je dokusurivalo. Počeli su da haluciniraju: čas bi videli lepu kuću, čas toplu sobu, čas bi im se pričinjavalo da čuju komandu da stanu, da sednu, da jurišaju, da prime hranu. Pojedini vade porcije i staju u red i mesto da priđu »kazanu« — udare u stablo bukve. Neki skidaju ukrućene šinjele i bluze i drugima govore da je vreme za spavanje, pa tek kad legnu u sneg trgnu se i pokušavaju da pronadu pobacane stvari.

Komandant divizije Ivica Mažar Šoša i komandanti Druge, Pete i Šeste krajiške brigade sa svojim jedinicama ipak su uspeli da probiju obruč i da se uz teške gubitke izvuku iz planine. Povučeni su svi

ranjenici i upućeni prema glavnini naših snaga koje su učestvovalo u četvrtoj neprijateljskoj ofanzi.

Jedinicama divizije potreban je samo predah pa da ponovo pređu u ofanzivu. Na žalost, sad su nastupile druge nepredvidene nedaće. Borci je počeo da kosi tifus. Ljudi su padali po putevima i umirali. Ofanziva je besnela ...

Petar Mećava postavljen za komandanta brigade

Iz Grmeča smo izašli 10. februara, a već 20. februara 1943. godine formirana je Dvanaesta krajiška udarna brigada.

— Moramo reći — pričaju nekadašnji mladići a sad prosedi drugovi — bilo nam je veoma teško da napustimo matične brigade. Utoliko je bilo teže što smo se bili navikli i što nas je u novoj brigadi bilo manje, a očekivali su nas teški okršaji. Da bi nesreća bila veća, borci je u novoformiranoj brigadi počeo obarati tifus. S nama su bili zbegovi, pretežno devojke, starci i žene, koje je trebalo zaštитiti.

— Međutim, moramo odmah istaći — pričaju dalje drugovi — da je većina nas bila posebno radosna i oduševljena zato što je za komandanta brigade postavljen Petar Mećava. Taj čovek srednjeg rasta, živih očiju i oštra pogleda svima nama je imponovao. On je već bio poznat kao hrabar i vešt komandant, i bili smo sigurni, a to se ubrzao i potvrdilo, da će on znati da nas vodi i da nas uvrsti među elitne jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Sećamo se njegovih prvih reči, prvi komandi kada je postao komandant brigade i prvi naredenja. Govorio bi: »Nešto ste mi, drugovi, pokisli... Znam, verovatno želite što ste napustili svoje matične brigade. Možda i zbog toga što nas je u stroju četiri stotine, a ne hiljadu. Zamorili su vas ofanziva, Grmeč, tifus. Ne tugujte. Uskoro ćemo

postati kompletna brigada ... Noćas prelazimo u ofanzivu.«

I zbilja: prvog dana posle formiranja brigade' izvedena je veoma značajna akcija.

Ceo jedan nemački bataljon koji je od Petrovca išao prema Bravskom Vagancu razbijen je. On je upao u klopku koju mu je pripremio Prvi bataljon brigade i jednim zahvatom po dubini desetkovani je. Borci bataljona, a posebno komandni kadar s komandantom Milanom Egićem na čelu, bez komande su se, i iz svih pravaca, sručili na Nemce. Na položaju je ostalo više od 30 ubijenih nemačkih vojnika, a još više je ranjeno. Mećava je toga dana, što je uostalom njemu kao komandantu i bilo svojstveno, mada je neposredno rukovodio akcijom, i sam bacao bombe na neprijatelja i tukao ga iz mitraljeza.

Posle akcije se na sve strane pričalo o Mećavinoj hrabrosti. On se ljunio i isticao zasluge komandanta Egića, komandira Cobanovića i drugih boraca. U stvari, ti hrabri ljudi, koji su bili ratnici kakav je i Mećava bio, bili su njegovi učenici u njegovom ranijem Trećem bataljonu Pete kozaračke udarne brigade. Mećavi su, razume se, u komandovanju i rukovodenju jedinicom svesrdno pomagali komandanti, komandiri i borci, jer su prihvatali njegov način komandovanja i ratovanja.

U jednom dokumentu iz tih prvih dana ratovanja i života brigade Mećava piše nižem komandnom kadru:

»Najbolje se komanduje kad se nađeš u streljačkom stroju, kad zajedno sa borcima bacaš bombe na neprijateljska utvrdenja, kad osetiš radost zbog zarobljavanja neprijateljskog vojnika, ili tučeš po neprijateljskom stroju...«

Mećava je voleo da svoje zasluge pripisuje drugima.

»Ako hoćeš da naučiš vojnika ratovanju, da ga oslobodiš straha«, piše dalje u tom dokumentu, »moraš

biti zajedno sa njim. Ako hoćeš da te zavoli, nauči ga kako da sa manje napora učini veće delo. Pohvali ga na licu mesta, a njegov primer istakni pred drugovima. Kad te vojnik zavoli i kad stekne poverenje, onda ti je komandovanje obezbeđeno i uspeh zagaran-tovan. U akciji pusti vojnika da sam preduzima mere kako da nadmudri neprijatelja i uništi ga. Uvek mora biti prisutna misao da ti je zadatak da sa manje snaga biješ jačeg neprijatelja, da sa slabijim oružjem uzimaš bolje naoružanje, da sa fizički iscrpljenim borcem tučeš bolje nahranjenog i vojnički šlifovanog Švabu. Ponekad je za našu akciju dovoljna desetina, mada je po pravilu i prema jačini neprijateljskih snaga potrebna četa, ponekad četa rešava što treba da reši bataljon, a bataljon što treba da reši brigada ...«

Takav stav i takva shvatanja Mećavina brigada je prihvatile od prvog dana pošto je on došao za njenog komandanta. Tu možda treba i tražiti odgovor na pitanje o specifičnostima u izvođenju taktičkih poduhvata jedinice i ulozi Mećavinoj kao komandanta brigade. U tome je i odgovor na pitanje zbog čega je Mećava uvek bio na isturenom mestu. Poverenje u komandovanje je veoma značajno, a Mećava ga je stekao i ličnom hrabrošću.

Neposredno po završetku te akcije brigada je zatvarala pravac kojim su neprijateljeve snage nastojale da prodru prema Oštrelju i Drvaru, čime se uključila u realizovanje plana Vrhovnog štaba o evakuaciji ranjenika i pomeranju glavnine naših snaga prema Glamoču, Prozoru, Rami i Neretvi.

Dvanaesta krajiška brigada je dobila posebne, veoma krupne zadatke. Ona nije išla za glavninom našim snaga u četvrtoj neprijateljskoj of anzi vi, već su sve njene jedinice prebačene u duboku pozadinu neprijatelj evih snaga, u Podgrmeč, jer je trebalo zaštiti žene, starce i decu iz podgrmečkih sela koji su se, iscrpljeni i bolesni, posle četvrte of anzi ve vraćali

na svoja pogažena ognjišta. Trebalо je pomoći tom narodu koji nije imao ni stoke ni hrane a proleće, doba kada je najteže za hranu, bilo je na pragu. Mećavini borci su bili prinudeni da otimaju opljačkanu stoku i hranu iz neprijateljevih uporišta oko Sanskog Mosta, Krupe, Novog, rudnika Ljubije i sve do Ključa i Banjaluke. Uz to, zajedno s narodom su morali podizati kuće, ambare, štale i obradivati zemlju, a povrh svega braniti sela, koja je neprijatelj pokušao da zaposedne.

Bilo je poznato da se posle neprijateljskih ofanživa četnici ostrve na narod i da pokušavaju da nešto ušiće. Kninski četnici s popom Đujićem na čelu kovali su planove o tome da se povežu s četnicima Uroša Drenovića na Manjači i da zajedno uz pomoć ustaša i Nemaca napadnu snage Četvrte krajiške divizije, u čijem je sastavu bila i Mećavina brigada i da jednom za svagda likvidiraju »koridor« i partizanska uporišta između Drvara i Banjaluke. Rukovodioci divizije su bili o tome obavešteni, te je divizija preduhitrla napad; potpuno je razbila četnike i sabila ih pod skut okupatora — u Knin i Banjaluku. Akcija je trajala nekoliko dana u martu 1943. godine. U njoj je ubijen samo jedan četnik i jedan je zarobljen. Međutim, ona je politički veoma mnogo značila. Zato su jedinice divizije svuda po zapadnoj Bosni izvanredno dočekivane. I ovog puta se pokazalo da je narod zapadne Bosne neraskidivo vezan za narodnooslobodilačku borbu i da samo Narodnooslobodilačku vojsku priznaje kao svoju vojsku.

U pećini

Neposredno posle te akcije Dvanaesta brigada se vratila u Podgrmeč i smestila u selu Hašanima. Tifus je masovno harao brigadom. Oboleo je i komandant Petar Mećava.

Iz Sanskog Mosta, Krupe, Ljubije i drugih garnizona neprijatelj sve češće napada. Njegovi vojnici i njegove sluge su znali da stabilizacija partizana na ovom području znači ugrožavanje njihovih garnizona. Zato su danonoćno izvodili napade, tukli iz aviona i upadali na slobodnu teritoriju.

Kuća je bilo veoma malo, te je tifusare, kojih je bilo sve više, trebalo smeštati u pećine, po proplancima i uvalama. Sem toga bilo je opasno odnositi ih u kuće, jer su neprijateljevi avioni stalno napadali.

Oboleli komandat Petar Mećava smešten je u jednu pećinu u blizini Jelašinovaca. Pored njega je danonoćno bila bolničarka Ljubica Šnik. Tu se, kako mi je Mećava kasnije pričao, nastavlja prijateljstvo između njega i lepe bolničarke, koje će mu, međutim, docnije doneti i dosta teškoća.

»Dan je bio lep, pravi prolećni — priča Mećava.
— »Na moju nesreću, tog jutra mi se sve mutilo u glavi. Neprekidno sam pio vodu. Umivao sam se da bih rasterao maglu ispred očiju. Ali obuze me nekakav čudan strah. Po svoj prilici, imao sam temperaturu. Lekar je konstatovao da i ja imam tifus. Još sam bio pri svesti. Ali, na žalost, snage nisam imao ni da se pozdravim s članovima štaba i da im bar još nešto poručim. Poslednje čega se sećam iz te brigade bilo je da me je nečija ruka pomilovala. Usne su mi bile ispucale. Osećao sam sve veću vrućinu. Imao sam još toliko snage da pomislim šta će biti s mojom brigadom. Osećao sam se izgubljen. Nikakvi bolovi me nisu mučili, ali snage nisam imao ni da se pokrenem. Kad sam došao u pećinu nisam znao gde sam«.

Tifus je posebna, veoma opaka bolest. Tifusar je specifičan bolesnik. On u toku bolesti ne oseća naročito bolove, ali vrlo brzo fizički propadne, smrša, postane pravi skelet. Tifusar izgleda tako jadno da ga se zdravi ljudi plaše.

Mada smo bili na oslobođenoj teritoriji, uslovi za lečenje komandanta Mećave u memljivoj pećini bili su veoma loši. Unutra je bilo hladno, kapalo je na sve strane i kroz pećinu je duvao hladan veter. Za nekoliko dana je bolest potpuno slomila komandanta. Većinom je bio u polusvesti. »Jurišao« je Mećava sa svojom kozaračkom desetinom, sa četom, sa svojim Trećim bataljonom, sa brigadom.

»Pričinjavalo mi se da jednim mitraljeskim rafalom ubijam po stotinu neprijateljskih vojnika. Jednom ručnom bombom krčio sam put brigadi, diviziji«, priča dalje Mećava. »Cas bih se obreo u bivšoj podoficirskoj školi i prekorevao drugove zašto nisu pošli u partizane, čas bi me tifus odveo u detinjstvo, u roditeljsku kuću, mojoj majci... A kad bi me prošlo to bunilo, bio sam nemoćan: ništa nisam ni video ni čuo, niti sam mogao da hodam. Tražio bih nešto, a i sam ne znam šta. Plašila me je nekakva čudna tišina. Zatim kao da čujem nečiji umiljat glas: Pero, druze, kako ti je? Posle toga bih osetio kako me Ljubičina nežna ruka miluje po kosi, kako mi pere ispucale usne, prinosi vodu i stavila bluzu pod glavu.

Kasnije mi je Ljubica pričala da sam vikao, da sam se svadao, da sam jurišao, da sam tražio da me ubiju. »Davio« sam ustaše i Nemce i »rvao se« s njima. Mogu da prepostavim kako je Ljubici bilo sa mnom u pećini.

U meni tada nije bilo više od 40 kilograma. Moji pokušaji, kad bih koliko-toliko došao svesti, da ustanem, završavali su se neuspehom, jer bih se srušio. Izgubio sam kosu. Nisam mogao da jedem. Ponekad, istina veoma retko — kad bi popustili bunilo i temperaturu — tek tada bih video u kakvom sam stanju. Ruke i noge su bile sama koža i kost. Pogledam Ljubicu, njene blage krupne oči, osetim kako me njene duge ruke miluju i kažem u sebi: čega neprirodног има у томе што сам ову divну жену заволео?

Tada sam sebi rekao oženiću se njome iako je ratno vreme.

Jedno jutro mamio me je miris proleća. S teškom mukom, razume se uz Ljubičinu pomoć izašao sam iz pećine. Sve se bilo rascvetalo. Livade su mirisale. Želeo sam da trčim i da Ljubici uberem dva planinska cveta. Osećao sam neodoljivu želju da odem u brigadu.

»Da li se to čuju bombe?« — pitam Ljubicu, a ona odgovara: »Pero, ništa se ne čuje!«

Ne vidim dobro. Gotovo ništa ne čujem. Prsti desne ruke su zgrčeni. A, eto, išao bih, trčao, video se s drugovima. Gde je sada moja brigada? — pitao sam se. Sta je s Kostom, Milanom, Đulom, Čabanom? Ko li je još živ iz moje stare desetine? Šta je s mojim bataljonom, s mojom brigadom? Potom bih opet pao u bunilo!«

Dok je Mećava bolovao i ležao u pećini borci su ga krišom posećivali, mada je bila tajna gde je smešten. Neprijatelj je izlazio do slobodne teritorije i, verovatno, dolazio i do pećine, ali nikad nije saznao gde se nalazi Mećava.

Borci su išli svom komandantu da bi se poslednji put s njim oprostili. Donosili su mu i ponude. Odlazili su od njega utučeni, tužni.

Svaka uspela akcija brigade, a tih dana ih je mnogo bilo, pripisivala se u zaslugu Mećavi, makar i bolesnom, a svaki neuspeh bio je prokomentarisan recima: nema Mećave — nema pobede!

Kako sam upoznao Mećavu

»U drugoj polovini marta 1943. godine došao sam u Dvanaestu krajišku brigadu za rukovodioca političkog odjela«, priča Radoš Raičević, koji je kasnije postavljen za komesara brigade i bio na toj dužnosti

do septembra 1943. »U štabu sam zatekao Jocu Marjanovića, komesara brigade. Štab je bio u Hašanima, selu odmah ispod Grmeča. Mećavu nisam našao. Saznao sam da je bolestan od tifusa i da je u dosta kritičnom stanju. O brigadi sam veoma malo znao.

Istog dana kada sam stigao neprijateljeve snage u jačini jedne ustaške bojne od Bosanskog Novog i Krupe napale su brigadu. Prijatno sam se iznenadio kada sam video kako se borci brigade hladnokrvno i hrabro bore. Osetio sam jedinstven duh u jedinici. Naime, tu je svako samoinicijativno, a ipak u sadejstvu s ostalima, ratovao. Bataljoni, čete i vodovi su jedni druge podržavali i izvlačili. Na našem levom krilu bio je ugrožen Drugi bataljon. Nije bilo potrebno da šaljemo naredenje Prvom bataljonu da pojča pritisak na svom desnom krilu. Naprotiv, komandant tog bataljona Milan Egić je s bataljonom pritekao u pomoc, i zahvaljujući njegovoj inicijativi neprijatelj se počeo povlačiti.

Neprijateljeve snage, sastavljene od ustaša kojima su komandovali Nemci, zauzele su obližnje brdo Lisac i tu se utvrstile. Brigada se nije vratila na prvobitne položaje, već se našla oči u oči s neprijateljem. Isturala je patrole i svakog trenutka bila spremna da stupi u akciju.

Potom sam doživeo drugo prijatno iznenadenje: ispred samog neprijatelja borci su pevali Padaj, silo i nepravdo ...«, »Oj, Kozaro, Kozarice moja ...« i druge pesme. U jednoj uvali sam video četu u kozaračkom kolu. Osećao sam se kao da sam u nekoj od proleteriskih ili starih krajiških brigada.

Štab brigade je takođe bio među bataljonima. Dolazili su i odlazili kuriri i vrlo smireno, kao da nisu morali ići preko brisanog prostora, prenosili izveštaje.

Bilo je to u prvim jutarnjim časovima. Primetih kako jednom čistom livadom idu dva borca: malo se povili i idu pravo na neprijateljeva utvrđenja. Pitam

Jocu: bolan kuda će ovi ljudi, kakvim zadatkom i ko su oni? Ne brini se, Radošu, to su komandir Čoban i njegov kurir. Verovatno će bombama da napadnu legionare. Bilo mi je čudno, a i uplašio sam se poginuće. Zamjenik komandanta brigade Vlado Prošić, videvši da sam uznemiren, potapša me po ramenu i reče: „Ne sekiraj se, druže, tako se ratuje u Mečavinoj brigadi.“

Primećujem po njima da uopšte nisu zabrinuti. Naprotiv, oni možda ne bi ni zapazili komandira i kurira i to bi im bila obična stvar da im nisam skrenuo pažnju.

Ja sam se pretvorio u uho i oko. Pratio sam svaki, i najmanji, pokret tih drugova. Kad su stigli nadomak rovova i utvrđenja počeli su puzati, centimetar po centimetar. Prosto ne mogu da poverujem da ih legionari nisu primetili. Odjedanput: prasak bombi, juriš i — prvi rovovi su u našim rukama. A onda videh kako komandir Čobanović nije iz puškomitraljeza legionare. Razume se, iz puškomitraljeza koji je zaplenio.

Bilo mi je mnogo stalo do toga da što pre vidim tog za mene čudnog i hrabrog komandira. Kada mi se ta prilika ukazala, video sam da je to mladić od najviše 19 — 20 godina. To je bio čovek srednjeg rasta, otresit, mladić koji je voleo da menja kape, čas partizansku ličku s tri ēoška, čas titovku, čas šešir, čas kačket. Ispod svake kape bi kicoški virela kosa i veselo mangupsko oko. Najpre sam mu se divio na hrabrosti, a potom sam mu, ni sam ne znam zbog čega, zamerio što baš on, komandir ide u bombaše. Na to me Čobanović pogleda ispod oka:

— Druže, — reče mi otresito i odvažno — danas je važno uništavati neprijatelja, ali je važno i to da borci vide da to čini i komandir čete. A kad vide kako se bije komandir i sami će se tući. Ja komandovati ne mogu ako ne pokažem kako treba ratovati.

Začudio sam se i shvatanju boraca te čete: ničeg neobičnog za njih nije bilo u tome što je njihov komandir baš tako postupio. Oni su se na to bili navikli. Štaviše, videli su da tako rade i komandant bataljona Egić i komandant brigade Mećava. Pričali su mi da ne bi mogli ni zamisliti drugačijeg rukovodjoca. Upitah jednog borca šta misli da li je komandir Čoban najhrabriji čovek u četi. On me pogleda, pa samouvereno reče: »Nije najhrabriji, svi smo mi hrabri, ali je najdraži i najveštiji i zato ga volimo i zato nam je komandir«.

Tog jutra Čoban je pobio više neprijateljskih vojnika. Predložio sam štabu bataljona da ga javno, pred četom, pohvali. Štab bataljona to nije prihvatio. Njemu je bilo dovoljno što se to zna, što su to borci videli.

Zanimljivo je bilo posmatrati borce posle te uspele akcije. Veselili su se i pevali kao i pre akcije. Ničeg neobičnog. Zapazio sam da se i komandir Čobanović uhvatio u kolo. O vratu mu je visio durbin, a nemački šmajser mu je dopirao do blizu kolena. Do komandira se bese uhvatila jedna seoska devojka. A on, mangup, kicoš, junak, partizan, čovek pun mladosti i života, peva, vodi kolo po utabanoj livadi i vragolasto gleda devojku u beloj marami...

»Za mesec dana moga boravka u brigadi«, priča dalje Radoš, »zavoleo sam te mladiće i devojke i stekao utisak da je zemlja već slobodna mada su svakodnevno praštale bombe i vodile se teške borbe. Slobodno mogu reći da su borci te brigade bili sigurni u to da su pobednici, da je pobeda njihova.

U časovima odmora, kojih je, istina, retko bilo, borci su se obučavali, čistili oružje, odeću i obuću, držali partijske i skojevske sastanke, pripremali skećeve i igranke da se razvesele i oni i narod, s kojim smo bili veoma povezani i koji nas je voleo. Ko u podgrmečkim selima nije znao za Mećavu, Egića,

Vignjevića, Semisa, Mededovića, Čobanovića, za mnoge bombaše, kurire. Zato borci Mećavine brigade nikad nisu bili gladni. Njima je narod odvajao posljednje parče hleba, posljednji litar mleka, kilogram mesa. I uvek se ponavljala jedna misao: Dvanaesta, Mećavina brigada je s nama.

Iz vremena boravka Dvanaeste krajiške brigade na teritoriji Podgrmeča možda je važno zabeležiti još jednu borbu, borbu vodenu 7. aprila 1943.

Tog jutra su brigadu napale snage 114. lovačke ustaške divizije i to iz više pravaca od Bosanske Krupe, Bosanskog Novog, Ljubije, Sanskog Mosta.

Neprijatelj se noću probio do Drugog bataljona i uspeo da ga iznenadi. U samu zoru sa svih strana je otvorio vatru. Radilo se o biti ili ne biti. I tada je izbila na površinu snalažljivost boraca iz Mećavine škole. Komandir čete Simo Šobot pripremio je varku. Manji deo njegove čete izvršio je »prodor«, a glavnina, s kojom je on bio, uspela je da zade neprijatelju iza leđa. Borba prsa u prsa. Neprijateljeve snage su se morale povući s prvih položaja i priteći u pomoć pozadini. Šobot je izmanevrisao i pomogao ostalim četama da se izvuku iz obruča. Na žalost, tu je poginulo dvadeset boraca iz Drugog bataljona. Kada je analizirana ta borba utvrđeno je da bataljon nije bio dovoljno budan, da logor nije imao potrebno obezbeđenje. Borci su uputili prekor štabu bataljona i komandama četa. Mada su ovi primili kritiku, komandir jedne čete je izjavio: »Ne pravdam se, primam kritiku, ali ne možemo uvek očekivati pobedu. Nešto su valjda i ove Švabe naučile«.

U toj krajiškoj brigadi, čiji su borci i pre njenog formiranja bili stekli dragocena iskustva i koji su dobro znali kako se treba boriti za ranjenog druga, bilo je pravilo: sve dok je živ poslednji borac u četi — ranjenik se ne sme ostaviti na bojištu, ne sme pasti neprijatelju u ruke. To je svetinja za borce Dvanaeste

krajiške brigade do kraja njenog ratovanja. Mogli bi se »progutati« neuspeh u akciji, i strah pojedinca, neizvršenje zadatka, ali ostaviti ranjenog druga na bojnom polju — smatralo se izdajom. Zato nije čudno' što su i u ovoj borbi poginula četiri druga da bi trojica ranjenika bila izvučena.

Brigada je dobila zadatak da se preko Grmeča prebaci ka Martin-Brodu. Na put je pošla bez svog komandanta Petra Mećave, koji je ostao u pećini budući da je bio teško bolestan od tifusa.

Bio je početak maja 1943. godine. Jednog lepog potečnjeg jutra borci Prvog bataljona su se još odmarali. Odmah do mesta gde se bio smestio štab bataljona začuše se rafali iz strojnica. Borci poskakaše i izleteše iz kuće. Kakvo iznenadjenje: na žutoj kobilici njihov komandant Petar Mećava. Potrčaše mu u susret, skinuše ga s konja i počeše grliti i ljubiti. On je bio mršav, bled, ispijen. Tada sam prvi put video Mećavu. Moram reći: da već nisam bio osetio i video njegovo delo u brigadi ne bi mi se svideo... Njegov susret s borcima ne učini mi se da je bogzna kako srdačan i blizak. Naprotiv, stekao sam utisak da je bio usiljen.

Upoznaše ga sa mnom. Jednostavno se predstavi: »Ja sam Mećava, komandant Dvanaeste krajiške brigade. Mada sam bio stran, nepoznat čovek za njega, ničim nije pokazao da želi da me nešto pita, da ga interesu je odakle sam, ko sam i zbog čega sam u brigadi. Bože, pomislih u sebi, namčorasta čoveka i gotovo odobrilih reči onih drugova koji su mi o njemu pričali kao o krutom podoficiru i raspućinskom tipu.

Nisam htio da budem nametljiv, i pustio sam Mećavu da ponovo nadje sebe u brigadi.

A onda, postepeno i veoma oprezno, približavao sam se tom čoveku, hrabrom komandantu i veštom vojniku. Što sam više s njim bio on se tim više kravio i iz njega su tim više izbijale toplina i plemenitost.

Odmah sam shvatio da voli Ljubicu i rekao mu da ja to ne primam za zlo. Pogleda me oštro i pomalo izazivački kako on to ume, i reče: »Da li, Radošu, ti stvarno tako misliš?«, a onda blago i mirno nastavi da jni priča o toj hrabroj i lepoj devojci, koju je već u Kozari zavoleo. Reče da u toj ljubavi ništa neprirodno i rđavo ne vidi.

»Znam, imaju pravo drugovi«, nastavio je Mećava, »nije vreme za ljubav, za ženidbu, rat je, ali... Uostalom, Ljubica mi je dala poleta«. Potanko mi je o njoj pričao.

Možda je taj razgovor bio presudan za naše prijateljstvo. Njegova ispovest je bila iskrena. Kad je pričao o svojim borcima za svakog je našao i toplu i pravu reč. A kad bismo se našli u jurišu ili u stroju on je bio surov, oštar. Nikome i nikada nije prečutao istinu i uvek je gledao pravo u oči, smelo i otvorenno ...

»RANKO I MEĆAVA NEKA PODU ODREDENIM
PRAVCEM«*

(Druga polovina 1943. g.)

Brigada je bila u podgrmečkim selima kada je dobila zadatak da se prebaci u centralnu Bosnu. Bilo je to 3. juna 1943. godine. Taj kraj Bosne bio je potpuno nepoznat borcima brigade. Znalo se samo to da je posle plime ustanka 1941. g. nastupila oseka, da u tom delu Bosne vršljaju četnici i da su uslovi za rad političkih i partijskih radnika na terenu veoma teški. Želja i zadatak brigade su bili da se obračuna s četnicima i da povrati poverenje naroda, naroda koji je bio izložen strahovitom četničkom teroru.

Brigada je tada imala oko 500 boraca. Sastojala se od dva bataljona. Zapravo, Dvanaesta krajiška brigada je bila formirana kao polubrigada, i kao takva je krenula u centralnu Bosnu. U svom sastavu je imala dva bataljona, prateći vod i sanitetsko odelenje. Bataljoni su imali po tri čete. Na tom terenu postojali su svi uslovi da se brigada popuni i omasovi, što je bilo veoma značajno. U to vreme je komesar brigade bio Radoš Raičević, a njegov zamenik Trivo Bogunović. Milan Egić je bio komandant Prvog bataljona, a komesar Branko Kovačević. Komandir Prve čete tog bataljona bio je Milan Cobanović, komesar Zdravko Milić; komandir Druge čete Boško Radonjić,

* Ta je poruka upućena preko radio-stanice »Slobodne Jugoslavije« komandantu Pete kozaračke brigade Ranku Sipki i komandantu Dvanaeste krajiške brigade Petru Mećavi.

dok komesarovo ime nisam uspeo da utvrdim. Komandant Drugog bataljona Dule Rapajić, komesar Rade Ranilović. Komandir Prve čete tog bataljona — Drago Popović, komesar Boro Arsić; komandir druge čete — Simo Šobot, komesar Drago Kovačević.

Pokret brigade se držao u strogoj tajnosti. Međutim, ipak je u narodu procurila vest da Dvanaesta krajiska odlazi na drugi teren i, htjeli to u brigadi ili ne, ispraćaj je bio veoma dirljiv. Te noći uoči polaska boraca bilo je veselje u Hašanima. Niko nije govorio o tome da brigada napušta Podgrmeč, mada su, manje-više, svi seljaci znali da odlazimo. I ovaj put je u središtu pažnje bio Mećava. Ljudi, žene i deca nastojali su da mu pridu bliže, da mu stisnu ruku i da još malo prodivane sa svojim omiljenim komandantom.

Devojke, kojih je u podgrmečkim selima tada bilo veoma mnogo, želete su da se još jedanput uhvate u kozaračko kolo s divnim hrabrim mladićima, komandirima, komesarima, vodnicima, bombašima i mitraljescima...

U prvi osvit zore brigada je već bila poodmakla. Uz put, na slobodnoj teritoriji, čula se i pesma, koja je izmamila mnogu suzu i pozdrave naroda.

Bilo je sveže i lepo vreme. Mirisale su livade i polja. Sve se beše rascvetalo.

U Peckoj, na putu ka Janji, brigada se sukobilala s četnicima. To je u stvari bio prvi ozbiljniji sukob s njima. Tri druga su poginula.

Očevidno, borba s četnicima traži drugu taktiku, drugačiji način ratovanja. To je na vreme osetio komandant Mećava, te je već u pokretu razradivao svoje ideje.

— Pred njima nećemo smeti da ustuknemo. Moramo ih koncentrično napadati iz svih oružja i sa svih strana. Ne smemo ih pustiti ni da predahnu. Moramo im pokazati pesnicu i po svaku cenu ih zbiti pod skut okupatora. Takode, bilo bi veoma opasno potceniti ih,

mada je očevidno da to nije jaka vojna formacija. Ali iz prikrajka, lešinarski, mogu nam zadati teškoće. Moramo ih nadmudravati i razbijati, ali zato moramo pojačati politički rad.

Brigada je išla usiljenim maršom. Na prugu Jajce — Travnik spustila se u osvit zore. Naišao je blindirani voz. Brigada je bila pored železničkih šina. Neki drugovi su uspeli da ubace bombe u voz. Punom parom voz je prohuktao natrag, ka Jajcu.

Preko Vrbasa se brigada prebacila bez teškoća. Zakoračila je u centralnu Bosnu. Prošla je Petrovo Polje, Imjane i Karićane i stigla u Šiprage.

Prvi dodiri sa seljacima i prvi utisci upozorili su pripadnike brigade na to da treba da budu budni predostrožni i na ozbiljnost zadatka. Seljaci su primali borce s nepoverenjem, izbegavali su susrete, zatvarali vrata i nerado razgovarali. Sela kroz koja je brigada prošla izgledala su veoma siromašna. Nigde stoke, zemlja neobradena, što je bio znak da će snabdevanje biti problem.

U Šipragama je brigada zatekla bataljon Druge krajiške brigade koji je ona smenila. Priličan broj ranjenika i bolesnika je ostao pod zaštitom brigade. Njoj je to, uprkos teškoćama dobrodošlo, jer je kasnije, kada su ozdravili, sve te rekovašcentne i ranjenike, među kojima je bilo odličnih komandira četa, komesara, bombaša i mitraljezaca, prihvatile i raspolagala u svoje jedinice.

Borbu za osvajanje terena brigada je počela veoma obazrivo. Teren koji je trebalo »pokrivati« prostirao se od Banjaluke do pruge Dobojsko-Derventa, kojom su išli nemačko-ustaški transporti. U Kotor-Varošu, Tesliću, Tešnju, Doboju i Derventi bile su jake ustашko-nemačke snage, a Banjaluka je bila centar okupatorovih snaga ne samo za zapadnu Bosnu već i za ovaj njen deo.

Na tom području su bile i nešto jače četničke snage, prema proceni oko 2.000 četnika Laze Tešanovića.

vica, Rade Radića, Uroša Drenovića i Slavka Vorkapića. Među četnicima je bilo okorelih zlikovaca, koji su sijaset zločina izvršili nad partizanima i narodom tog kraja naše zemlje.

Tih prvih dana nakon dolaska u centralnu Bosnu štab brigade se obraća batalj onima i pored ostalog ih upozorava na to da se taj teren mnogo razlikuje od zapadne Bosne, u kojoj smo do tada bili. Zato skreće pažnju batalj onima da budu politički izuzetno aktivni. »Od našeg rada i političkog delovanja«, s tim u vezi stoji u jednom dokumentu, »umnogome će zavisiti uspeh u razbijanju četničkih grupa na ovom području. Trebamo imati u vidu i to da pred nama stoji kao najvažniji problem proširivanje naše brigade i u tom smislu mobilisanje ljudstva na dobrovoljan način za našu vojsku. To ćemo postići ako svaki borac bude pravilno delovao i nastojao da privuče u naše redove ljudstvo kojega ima u izobilju na ovom terenu. Po svemu gore navedenom postupiti i budite tačni u izvršenju zadataka«.

Očevidno, kad je brigada došla u centralnu Bosnu suočila se s veoma složenom političkom situacijom. U tom delu naše zemlje pored Srba žive Hrvati, Muslimani, Česi, Poljaci, Ukrajinci, Madari, a u to vreme je bilo i nemačkih i italijanskih porodica. Okupator je, kao uostalom i u drugim delovima naše zemlje, nastojao da zavadi narode i narodnosti na tom području kako bi se međusobno istrebljivali. Huškao je jedne na druge i potpirivao bratoubilački rat. Samim tim stvorio je uslove za lakšu vladavinu u tom području naše zemlje. Uz to je nastojao da pojedine narodnosti iskoristi za ostvarivanje svojih planova. Tako je 1941. godine od Ukrajinaca stvorio legionarski bataljon i obučio ga u Štutgartu u nameri da ga posle okupacije SSSR pošalje u Ukrajinu. Taj bataljon nikad nije stigao u Ukrajinu, već su ga Nemci upotrebili u borbi

protiv NOV-a. Kompletan je nastradao u Trnovi kod Doboja 1942. g.

Sem toga, što je uostalom i poznato, okupator je huškao Hrvate i Muslimane na Srbe i obrnuto. Nemcima i Italijanima s ovog područja davao je svu vlast u okupiranim mestima. Masovno klanje i istrebljenje naroda ovog kraja sprečio je ustank rodoljuba 1941.

g- Pošto je izbio masovni partizanski ustank u centralnoj Bosni Nemci su sve nemačke, italijanske i madarske porodice s ovog područja preselili u Banat. Posle toga su se, uz pomoć četnika, svom snagom bacili na partizane i razbili ustank. Ubijen je komandant Četvrtog krajiškog odreda Danko Mitrov. U Jošavci je četnicima pao u ruke i potom ubijen legendarni dr Mladen Stojanović, lekar, omiljeni borac, načelnik Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku Krajinu i jedan od rukovodilaca ustanka u Bosni. To je bilo 31. marta 1942. godine. Ubijeni su i narodni heroj Novak Pivošević iz Bijeca kod Prnjavora, Miloš Dujić, narodni heroj iz Čelinca, a u Čečavi jedan od rukovodilaca ustanka u ovom kraju Živojin Preradović, iz Vijećana. Poginuo je Zdravko Celar, narodni heroj komandant Prvog bosanskog proleterskog bataljona. Četnici su postali glavni oslonac Nemača u uništavanju partizana i njihovih porodica u centralnoj Bosni. Rad preostalih komunista i manjih partizanskih grupa na ovom terenu veoma je otežan.

Ustanak u ovom kraju počinje oživljavati s dolaskom proleterskih i krajiških brigada krajem 1942. i početkom 1943. Formira se Banjalučki odred, ustank se širi i rasplamsava i dolazi do žestokih obračuna s- četnicima.

Zadatak Dvanaeste krajiške brigade je bio da pomogne odredu u razbijanju četnika i da politički deluje radi razvijanja bratstva i jedinstva, osnovne tekovine naše revolucije. Nimalo lak, naprotiv —

■veoma složen zadatak. Valjalo je strpljivo politički raditi.

Osamnaestog juna Drugi bataljona brigada je vodio veoma tešku borbu sa ustašama i Nemcima, kojima su pomogli četnici što su se iz Teslica, preko Borja, prebacivali prema Maslovarama i dalje prema Kotor-Varošu. U toj borbi su petorica drugova poginula i desetak je lakše ranjeno. Neprijateljevi gubici nisu bili poznati.

Prvi bataljon je dobio i Treću četu. Ona je sastavljena od rekonvalescenata iz više krajiških i proleterskih brigada koje su krstarile centralnom Bosnom. Time je njegova udarna moć porasla. Počela je borba s četnicima. Već 21. juna su sve snage brigade počele čistiti teren od Skender-Vakufa do Šolaja, ispod same Čemernice. Ubijeno je desetak četnika i trojica su zarobljena. Brigada je u toj dvodnevnoj akciji upotrebila sve svoje oružje i orude, pa i protivkolski top. Tom akcijom, koja je izvedena veoma brzo i odlučno, četnici su poljuljani, te su se, pod zaštitom okupatora, počeli spuštati bliže selima, Vrbasu, Karanovcu i dalje prema Banjaluci. Brigada je pošla u poteru u pravcu Aginog Sela i Krmina. U toj poteri je došlo do manjih sukoba. Zarobljena su dva četnika, a četvorica su ubijena. Za desetak dana čišćenja terena od Kotor-Varoša do Vrbasa ubijeno je i zarobljeno pedesetak četnika. Sve jače četničke grupacije su se našle pod neposrednom zaštitom Nemaca i ustaša. Ali bilo je jasno da će se četnici ili vratiti ili kriti kod svojih jataka. Odlučeno je da im se ne da mira. Brigada je neprekidno krstarila.

Ustaško-nemačkom garnizonu u Kotor-Varošu, kao, manje-više, i svim drugim neprijateljevim garnizonima na ovom terenu, Dvanaesta brigada je bila kost u grlu. Da ne bi četnici, koji su im uostalom štitili leđa, bili razbijeni, Nemci i ustaše su počeli češće izlaziti iz gradova i izvoditi veće i manje napade

na brigadu. Dvadeset devetog juna su izašli iz Kotor-Varoša i počeli nadirati prema Vagancu i Čukavcu, gde je bio Prvi bataljon. Ispod jedne šume došlo je do žestoke borbe. Tu se istakao komandant bataljona Milan Egić. On je s grupom bombaša razbio celu neprijateljsku satniju i, poput komandanta Mećave, sam rešio bitku. Dvadeset ustaša i Nemaca je koje ubijeno, koje zarobljeno.

Brigada je bila veoma pokretljiva, i to je mnogo značilo. Četnici se nigde nisu mogli skrasiti. Narod se ubrzo počeo opredeljivati. Brigadu je sve više primao kao svoju. U nju su počeli pristizati novi borci s ovog terena. Za nepun mesec dana boravka brigade u centralnoj Bosni politička situacija se počela menjati u korist NOB-a i revolucije.

Ocenivši da je političko stanje na terenu povoljn,o štab brigade 7. jula šalje novo uputstvo bataljonima:

»Od sviju četničkih porodica i porodica četničkih jataka izvršiti oštru konfiskaciju imovine. Ostaviti samo ono bez čega porodica ne bi mogla živeti. Konfiskovati se može sve što je potrebno vojsci ali ne uzimati sitnice koje bi nas mogle kompromitovati (male količine sira, hleba, brašna, raznog posuda, nakita, ženskih stvari itd.). Konfiskacije moraju vršiti odredene komisije, a pojedincima se uopšte ne smije dozvoliti da hodaju po selima i zalaze po kućama. Naročito biti oštar prema onim porodicama koje su od poslednjeg našeg prolaska kroz Grbavici pomagale četnike i omogućavale im da vršljaju po tom terenu. Sve četničke jatake po mogućству pronaći i pohapsiti. Narodu... reći da se ove mere preduzimaju zato što je četničkim bandama kao okupatorskim saveznicima omogućio da žive na terenima njihovih sela i da vrše prepade na našu vojsku.«

Zahvaljujući inicijativi i samoinicijativi štabova bataljona, komandi četa i boraca u razbijanju četnika, hvatanju njihovih jataka i političkom radu, brigada

je postigla izvanredne rezultate. Tako je Košta Semis, zamenik komesara Drugog bataljona, sa deset bombaša i dva puškomitrajja esca razbio četnički bataljon. Ubijeno je pet četnika, a trojica su zarobljena. Komandir Druge čete Prvog bataljona je s grupom puškomitralskog dočekao četnike koji su išli od Javorana i petoricu ubio. Bataljoni, čete i vodovi su se takmičili. Veoma teško je bilo oceniti ko je bolji i preduzimljiviji, jer je cela brigada, počev od komandnog kadra pa do borca, primenila taktiku komandanta Mećave. Komandanti bataljona su bili puškomitralski, a komandiri i komesari četa bombaši. Pravilo svih bilo je — ustuknuti se ne sme; neprijatelja treba tući na svakom koraku. Dnevno se prevlivalo i 30 kilometara da bi se pohvatili ili uništili četnici i njihovi jataci.

Borci Prvog bataljona su zapalili kuću četničkog komandanta Laza Tešanovića, mada su inače retko palili kuće i vršili represalije širih razmara.

Zanimljiva je bila uloga kurira. Za kurire su birani najhrabriji mladići od 15 do 18 godina. Oni su se obično kretali neoslobodenom teritorijom. Putujući sukobljavali su se s četnicima i provlačili kroz njihove položaje, ali nikad ni jedan kurir brigade nije pao neprijatelju u ruke. Ko u brigadi nije znao za kurira Kozaru, petnaestogodišnjeg dečaka, za Raca, za Kupešanina. Bili su mali krhka zdravlja, ali odvažni, smeli. Svuda su stizali, uvek se izvlačili i provlačili samo da na vreme predaju izveštaj.

U brigadi nije bilo potrebno izdavati naredenje za borbu s četnicima, jer su svi njeni pripadnici imali istu želju: dotući četnike, popuniti brigadu i osloboditi centralnu Bosnu.

Trinaestog jula 1943. formira se Treći bataljon brigade. Za komandanta je postavljen Nikica Milić, zamenik komandanta Drugog bataljona, a za komesara Stanko Vasiljević, komesar diviziona Prvog bo-

sanskog NOU korpusa. Sad je brigada bila u punoj formaciji, mada je na ovom terenu bila tek nešto više od mesec dana.

Podvig smelih

Četa Marinka Avramovića je vodila žestoke borbe s kompletним bataljonom četnika Laze Tešanovića. U tim okršajima je jedan vodnik iz te čete bio teško ranjen, ali nije mogao biti izvučen s položaja. Vodnik je bio iz poznate desetine komandanta Mećave, kojom je on kao desetar rukovodio prvih dana borbi na Kozari 1941. godine.

— Gde je vodnik? — pitao je Mećava.

Marinko, skrušen i utučen jer su mu u toj borbi još dva druga poginula i nekoliko je ranjeno, rekao je Mećavi:

— Mislim da je ranjen, ostao je, možda su ga četnici uhvatili...

Mećava ništa nije odgovorio. Otišao je komesaru brigade u jednu štalu u kojoj je bio štab. Komesar je prvi put na Mećavinom licu video suzu.

— Radošu, ja više neću da budem komandant. Javi štabu divizije, Oblasnom komitetu, kome god hoćeš, da sam od danas samo običan borac u brigadi. Ako su moji vojnici dozvolili da im ranjeni vodnik padne četnicima u ruke i da ga oni tako ranjena, predaju i prodaju Nemcima za nešto municije, ne mogu sebi dozvoliti da dalje budem na čelu takve jedinice.

Komesar ga je stao ubedivati, ali ništa nije moglo. Mećava je bio neumoljiv.

Komesar brigade se našao u delikatnom položaju. Pozvao je komandira Marinka i saopštio mu Mećavinu odluku.

Marinko se nije zbumio:

— Ne brini se, druže Radošu, živa ili mrtva pronaći će vodnika. Mećava mora ostati naš komandant.

Marinko je potražio svoju četu i borcima saopštio Mećavinu odluku.

— Komandire, idemo da pronađemo vodnika, živa ili mrtva. Ako bude potrebno uči čemo i u Banjaluku i izvući ga. Čest komandanta Mećave moramo spasiti.

Marinko va četa je, bez pozdrava, otišla u potragu za četnicima.

Na brdašcu s kog je četa krenula komesar Radoš je ostao s Mećavom.

Četa je išla od sela do sela, od uvale do uvale tragajući za četnicima. Idući njihovim tragom stigla je do blizu Karanovca, nemačko-ustaške predstraže ispred Banjaluke.

U jednoj kući su ugledali bleđu svetlost. Sve je govorilo da tu mogu biti četnici. Marinko je odvojio desetak boraca i zajedno s njima, po mraku, stao se približavati kući.

Jasno su čuli razgovor četnika... Marinko je sa desetinom ušao u kuću i strojnicom pobio članove štaba jednog od četničkih bataljona L. Tešanovića. Iznenadili su četnike.

U jednom uglu komandir je pronašao vodnika u nesvesti, iskrvavljenog. Izvukao je druga i odvojio deset boraca koji će ga odneti komandantu Mećavi, a on je sa ostalima nastavio da goni četnike, koji su bežali prema Karanovcu.

Pošto su, verovatno, bili obavešteni da je štab brigade ostao sam, četnici su u osvit dana sa svih strana napali komesara, Mećavu i dvojicu kurira.

»A onda je progovorio Mećava« — prisećao se tog dogadaja komesar Radoš. — »Rasporedio je nas trojicu. Tukli smo iz mitraljeza koji je bio u štabu. Mećava je upotrebio i naš protivkolac. Sticao se utisak da nas je mnogo više. Kad smo izbjijali na

jedno brdo videsmo desetinu i nosila. Drugovi *iz* desetine su ostavili nosila i pomogli nam da razbijemo četnike. Mećava je tukao i iz svojih pištolja. (Uvek je dva nosio sa sobom.)

Mećava je dotrčao do vodnika: bio je živ, ali u nesvesti. Mećava ga poljubi i reče:

— Sada možeš i da umreš. Čast brigade je spa-sena.

Na nesreću, vodnik je bio izgubio mnogo krvi, te je nakon dva sata umro.

Bitka s četnicima je dobijena

Izvođena je akcija za akcijom. Devetnaestog jula je Prvi bataljon na terenu Čukavac, Vagani i Kijavec potpuno razbio četničku grupaciju. Zahvaljujući informacijama dobijenim iz bataljona, komandir Milan Čobanović je sa svoja tri borca ubio dva četnika i više njih ranio. Istoga dana su snage Trećeg bataljona kod Aginog sela potpuno razbile jedan četnički bataljon. Ubijena su četiri četnika, a dva su zarobljena. Jedan od zarobljenih je bio ranjen, pa su ga pustili kući. Dvadesetog jula je Drugi bataljon izveo napad na četnike na sektoru Krmine. Ubijeno je 11 četnika i 6 ranjeno. I tako iz dana u dan, iz nedelje u nedjelju.

Rezultat svakodnevnih akcija bio je — potpuno razbijanje četnika, što se osetilo na celoj teritoriji: narod centralne Bosne se sve više ogradi vaio od četnika, prema njima je zauzimao sve oštrijji stav i zahtevao od brigade da ih protera. Bitka je bila dobijena. Uslovi za politički rad bivali su sve povoljniji.

U to vreme je sprega između ustaša i četnika postala potpuno očevidna. Između ostalog, sluge okupatora su koordinirale akcije.

Mećavina brigada je na putu između Banjaluke i Kotor-Varoša razbila i ustaše i četnike. Na položajima je ostalo više od 20 mrtvih neprijateljevih vojnika. Uništen je i jedan automobil sa ustašama koji je išao iz Banjaluke.

U izveštaju Dvanaeste brigade za period 15 — 31. jul daje se vrlo interesantan podatak. U dokumentu se kaže da je 21. jula štab Dvanaeste brigade formirao jednu udarnu grupu od tri čete koja se pod komandom komandanta brigade »usiljenim maršem neprijetno privukla kroz četničke zasede i izvršila akciju na pruzi i cesti Kotor-Varoš — Banjaluka, oparala pruge do 200 metara i srušila jedan luksuzni automobil... Pošto je akcija na prugu završena... udarna grupa se orijentisala prema četnicima u Javorinama. Stežući obruč oko crkve u Javorinama, četnička je banda davala otpor, ali ih je udarna grupa razbila ... i zapalila kuću Laze Tešanovića, po treći put, taman dovršenu...«

Po završetku pete of anzi ve Vrhovni štab je prešao U centralnu Bosnu i privremeno se smestio u selu Petrovom Polju. Njegova zaštita je bila Dvanaesta krajiška brigada. Predpostavljujući, verovatno, da se Vrhovni štab smestio u selima Imj anima i Korićanima, neprijateljеви piloti su bombardovali ta sela.

Četnici Laze Tešanovića, Rade Radića i Uroša Drenovića, koji su inače bili kivni na Mećavu i njegovu brigadu, mislili su da »uberu« kajmak — razbiju brigadu i ugroze Vrhovni štab.

Pripremljen je iscrpan plan prema kojem je trebalo da svi četnici koji su bili u centralnoj Bosni i sve snage Uroša Drenovića, četničkog komandanta s Majače (zapadna Bosna), izvedu koncentrični napad na Mećavu.

Štab brigade je preko svoje obaveštajne službe obavešten da se četnici pripremaju za napad i da on treba da počne u 2.30. Zato je održao sastanak, na

kojem je Mećava, pošto je plan iscrpno razrađen, predložio: preduhitriti četnike, napasti ih sat ranije, izvesti frontalni napad, a jedna četa, kojom će komandovati Milan Čobanović, zaći će četnicima iza leda. »Kada im priredimo iznenadenje i pošto izvedemo oštar napad«, istakao je Mećava „komandir Čobanović će moći da se probije, zade četnicima iza leda i razbijе njihovu pozadinu“.

To je bila borba na Cemernici. Počela je tačno u jedan čas posle ponoći otvaranjem vatre iz protivkolinskog topa. Snage koje su izvodile čelni napad tako brzo su prodrle da su se za tren oka obrele među četnicima. Ubijeno je desetak četnika i veći broj ih je pohvatan. Vodnik Dušan Curguz se sudario s jednim krupnim četnikom. Curguz je bio mali, sitan. Srećom, Dušan je u rvanju uspeo da opali metak i ljudina se srušila.

— Tek kasnije, kada sam video koliki je uplašio sam se — pričao je.

Iznenadenje je potpuno uspelo. Borci čete s Cobanovićem na čelu zaplenili su četničku komoru, 40 konja, svu hranu i pobili 20 četnika. Kada je počelo da svanjiva četnici su bili potpuno razbijeni. Bežali su prema Banjaluci. U toj borbi je ubijeno 40 četnika i 20 je zarobljeno. Četničke starešine su se međusobno sukobile. Jedan drugog je optuživao i krivio zbog neuspjeha.

U dvomesečnoj borbi s četnicima taktika komandanta Mećave se pokazala ispravnom i opravdanom. Potvrđilo se da četnici najbrže podležu ako im se borci privuku i ako potom odlučno i sa svih strana na njih udare, jer se oni brzo zbune i nisu uporni borci. S druge strane, oni se brzo ohrabre ako primete i najmanje kolebanje među partizanima. Sem toga, četnici su imali običaj da kada ih brigada jače pritisne pobačaju oružje, presvuku se i pojave kao civili, a kada bi videli da prema sebi nemaju jače snage,

ponovo bi uzeli oružje u ruke i udarili sa strane i s leda.

Zahvaljujući stalnoj i neprekidnoj borbi s četnicima, ustašama i Nemcima, Mećavina brigada je bila sve popularnija u centralnoj Bosni.

Četnici su za nepuna dva meseca politički diskreditovani i vojnički razbijeni. U brigadu je dobrovoljno došlo 107 mladića, što je bila krupna politička poheda.

Brigada je sada imala 780 boraca. Pri štabu su formirani ambulanta, prateći mitraljeski vod, služba signalizacije i vod telefonista.

Uporedo sa omasovljenjem brigade svakodnevno su obučavani i borci i rukovodeći kadar. Izvođene su vežbe, obuka s puškom i puškomitraljezom, zatim obuka u rukovanju protivkolskim topom i si. Da bi se postigli što bolji rezultati u vojnoj obuci, za svakih 15 dana je sastavljan plan rada, koji je svaki starešina i borac morao da savlada. Redovno su održavani saštanci komandnog kadra i svaka akcija je do pojedinstvenosti razradjivana. Starešina je u borbenoj akciji učio nedoučena borca, a pogotovo novog, a i sam je sticao iskustva i sam se učio.

Političko-partijski rad je takođe bio veoma intenzivan. Svaka četa je imala partijsku celiju i skojevski aktiv.

U uputstvu zamenika komesara brigade Triva Bogunovića (poginuo je u julu, od avionske bombe, pod Čemernicom, na Čukavcu), upućenom partijskoj organizaciji između ostalog piše:

»Pred našu partiju postavljaju se najozbiljniji zadaci u današnjem vođenju NO rata. Mi, kao njeni članovi, moramo svesrdno i obavezno pristupiti izvršavanju sviju zadataka u rešavanju svih postojećih i nametnutih zadataka...

Dragi drugovi, shvatite svoju svetu partijsku dužnost, a ona je danas borbenost, budnost, disciplina, pravilan postupak prema narodu i borcima, imperativ

koji važi za svakog člana Partije. Ličnom hrabrosti i ljudskim ponašanjem pokažite da ste dostojni članovi Partije. Čitate i učite, a iznad svega budite tačni u izvršenju zadataka ...«

Brigada je imala ozbiljne teškoće u pogledu snabdevanja. Katkad danima borci nisu imali hleba, pa bi prošli s malo škroba i s parčetom mesa. Sem toga, teško je bilo za odeću i obuću. Srećom bilo je leto, pa su pravili opanke i koliko-toliko štitili noge.

Neprekidni marševi i borbe s razbijenim četničkim grupama iscrpljivali su borce. No osobine boraca i starešina brigade koje su oni stekli u zapadnoj Bosni sačuvane su i negovane. — Reč je o skromnosti, odmerenosti, hladnokrvnosti i spremnosti na pesmu, koja im je i u najtežim trenucima pomagala, podsticala ih na nove napore i nove uspehe.

Poklon koji se pamti

Jednu od prvih protivtenkovskih pušaka koje su iz engleskih aviona spuštene na našu slobodnu teritoriju dobio je Petar Mećava. S puškom mu je Vrhovni štab uputio i 80 metaka.

»Teško je opisati koliko se Mećava radovao kada je dobio tu pušku«, priča Marko Perović, rukovodilac politodjela brigade. »Kao kad se dete raduje igrački tako se i Mećava radovao pušci. Čas ju je sastavljaо, čas rastavljaо, zatim bi je milovao, podmazivao, nišanio njome, stavljao je u futrolu, vadio, pa opet rastavljaо i sastavljaо. Pozivao je komandire, komesare, borce i objašnjavaо im značaj te puške.

Imao je sreću da je ubrzo isproba. Kad mu je stiglo obaveštenje da će sutradan šest tenkova krenuti ka Banjaluci, skočio je od radosti. Borci su se jagmili oko toga ko će da ide s Mećavom, jer su voleli da vide kako puška dejstvuje. Mećava je poveo četu Marinka

Avramovića i komandanta Drugog bataljona Dula Rapajića. Marinka je izuzetno voleo, kao samoga sebe.

Mećava je zaposeo levu obalu Vrbanje, a na desnu stranu reke je prebacio vodnika Milana Končara i njegove borce. U blizini Mećave bili su komandir Marinko i komandant Rapajić.

Naišli su tenkovi. Komandantovo srce je prosto kiptalo od uzbudjenja i radosti. Prvi metak — i petotonac je zaustavljen. Čelična grdosija je stala. Uništilo je pet tenkova. Ni jedan metak nije promašio. Šesti tenk, osmotonac, metak nije mogao da probije. Gadao ga je Mećava tražeći mu slabe tačke, ali nije uspeo. Nemački vojnici koji su bili u kamionu poiskali su iz njega. Dočekao ih je vodnik Končar. Šestorica su ubijena.

Marinkova četa se izvukla bez gubitaka. Kakva radost u brigadi! Danima se pričalo i prepričavalo o dejstvu puške i o hrabrom komandantu. Brigada je bila ponosna. Na brigadnom skupu su se borci zavetovali da će opravdati poverenje i umeti da cene dar. A lepši dar brigada u te dane nije mogla dobiti.

Kotor-Varoš je slobodan

Dvadeset sedmog avgusta bataljon ustaša je krenuo na Prvi bataljon (koji je držao položaj na Viševici), u pravcu Skender-Vakufa. U Kotor-Varošu je bila ustaška bojna s celokupnim kadrom nemačkog vojnog štaba.

Druge snage te ustaške bojne napale su Drugi "bataljon brigade, koji je štitio pravac prema Maslovarama i Šipragama, gde su bile bolnica, intendantura i neke pozadinske jedinice.

Neprijatelj je želeo da odbaci brigadu što dalje od Kotor-Varoša, jer je ugrožavala njegov garnizon. Svakog dana se mogao očekivati napad brigade. Ta je

akcija bila utoliko značajnija za neprijatelja što su na tom terenu četnici bili razbijeni i što više nije imao ko da mu štiti leda.

Prvi bataljon, čije su dve čete zatvarale pravac prema Skender-Vakufu, pod komandom hrabrog komandanta Milana Egića pustio je kolonu nemačko-ustaškog bataljona da svom dužinom upadne u zasedu. Razradena je taktika za tu borbu: Druga četa će pripucati i dublje se povući u šumu, a slično će uraditi i Prva četa, s kojom su bili Mećava i Egić.

Međutim, zbilo se nešto sasvim drugo, nešto što su mogli da urade samo Mećava i Egić. Kad je Druga četa pripucala na legionare, Egić i Mećava su svom snagom s leda udarili na njih i potpuno ih razbili... U jednoj kući je (privremeno) bio štab tog legionarskog bataljona. Verovatno je da je neprijatelj prepostavlja da je tu štab najbolje zaštićen. Međutim, tri bombaša iz Prvog bataljona izvela su podvig (na žalost, njihova imena nisam mogao da saznam). Usred dana, pod kišom metaka, preko brisanog prostora su uleteli u kuću i bombama likvidirali nemačko-ustaški štab.

Mećava je, na drugoj strani, uhvatio nemačkog vojnika koji je bio svratio s puta da bi za svog komandanta zahvatio vode s jednog izvora. Mećava se kao kobac ustremio na nj i uhvatio ga. Kod njega je našao raketni pištolj. Razume se, odmah ga je iskoristio: ispalio je nekoliko metaka i prevario Nemce — naveo ih na zasede.

Borba je dobijena. Neprijateljska bojna je razbijena. U dokumentu o toj borbi stoji da je ubijeno 60 neprijateljskih vojnika i 50 ranjeno, da je zarobljeno sedam kursista iz divizije »Tigar« i jedan Nemac. Bataljon je došao do bogatog ratnog plena. Bio je bogatiji za tri mitraljeza »šarac«, jedan teški bacač, 35 karabina, pet revolvera, dva signalna pištolja, 25 ručnih bombi, 30 granata za tromblon, 27 pari cipela,

nekoliko pari čizama, 30 pari odela, dva dvogleda, 30> opasača, 30 čuturica i dr.

U trenucima oduševljenja Milan Egić se zatekao' na jednoj poljani. Na nesreću, baš tada ga je kuršum pogodio.

Slavlje je bilo pomućeno. Borci bataljona su bili tužni, jer su izgubili svog komandanta, odličnog borca i hrabrog čoveka.

U pomenutom dokumentu стоји и обавештење штаба brigade о погибији komandanta Egića, у ком поред остalog пиše: ... Poginuli komandant bataljona drug Milan Egić u svim бorbама је pametno i vojnički rukovodio bataljonom, а лично се истicao као нароћito неustrašiv i hrabar komandant...«

Bilo je suza, srdžbe, gneva, ali су сви борци били уверени да ће осветити komandanta.

Kad je Mećava doveo zarobljenog Nemca, koji se predstavljao kao Švaba iz Banata, сви су били за то да се он стrelja. Međutim, Mećava то nije dozvolio. Nemanac je uveravao komandanta да nije fašist и да treba да му веруju. (On je ostao u brigadi неко време, а касније је побегао.) Ali свих седам зарobljenih kursista legionara je streljano, jer се сазнalo шта су свечинили у ranijim akcijama.

Kad су остала устаše обавештене да је бојна уништена брзо су се почеле повлачити пред Drugim bataljonom. Napustile су Kotor-Varoš ostavljajući oružje, namirnice, одећу и обуćу, што је brigadi када је ушла у град (27. августа) добро дошло.

Dok се остакац neprijateljevih snaga повлачио према Banjaluci доћекао га је Treći bataljon Mećavine brigade и нанео и njemu osetne губитке.

Kada je oslobođen Kotor-Varoš slobodna teritorija u tom delu centralne Bosne se proširila. Sada se она простирала од Vlašića па готово све до Banjaluke. У наšим рукама је био и Skender-Vakuf. Stvoreni су и војнички и политички услови за још брže формирање

rnarodnooslobodilačkih odbora, komandi mesta i područja, pozadinskih jedinica i odreda. Za tri meseca boravka u centralnoj Bosni brigada je izvršila sve zadatke koji su joj bili postavljeni.

Doček brigade u Kotor-Varošu bio je izuzetno topao i svečan. Gradani tog malog bosanskog gradića su se posebno interesovali za Mećavu i njegove vojnike. Zeleli su da ih vide jer su o njima, o njihovoj uspešnoj borbi protiv Nemaca, ustaša i četnika toliko čuli. Cak su znali imena pojedinih komandanata, komesara, komandira, pa i istaknutih bombaša i mitraljezaca.

»U gradu smo imali mnogo simpatizera i prijatelja našega pokreta« priča komesar Radoš. »Da bismo udovoljili želji građana, već za sutradan smo zakazali zbor gradana.

Dan je bio izuzetno lep. Vrbanja je jedva milela.

Imao sam utisak da je sve što je moglo doći na zbor — došlo: i ljudi, i žene, i deca.

Prvi sam govorio. Ljudi su me pažljivo slušali. Imao sam o pojasu pištolj marke »walter« i dve bombe. Bio sam u dosta pristojnoj nemačkoj uniformi. Već posle prvih minuta govora ljudi su se počeli primicati mestu s kog sam govorio. Kad sam završio govor najavio sam da će govoriti Mećava.

Mećava je, za razliku od mene, rastom bio manji, i glas mu je bio piskav. Zapazih da se ljudi snebivaju, da ne kažem da su razočarani. Dugo sam razmišljao dok nisam otkrio tajnu: mislili su da sam ja Mećava. Jer kakav je to komandant ako nije krupan, jak, snažan čovek... Oni su Mećavu izvajali u svojoj svesti nešto nalik na Kraljevića Marka. Zamišljali su ga kao vatru od čoveka, kao munju, ličnost pred kojom se sve povija i uzmiče.

Dok smo bili u Kotor-Varošu mnogi građani su došli da posete Mećavu. On je našao vremena da sa

svakim porazgovara. Žene su mu donosile jabuke, marame, a devojke čarape.

Mećava nije voleo da priča o sebi i o svojim podvizima. Pričao je o svojim borcima. Svaku borbu i svaki uspeh vezao bi za nekog od pripadnika brigade.

Vozovi su leteli u vazduh

Brigada je dobila novi zadatak. Trebalo je da u toku noći pređe Vrbas i na put Banjaluka — Gradiška postavi nagazne mine i uništi tenkove i kamione koji su svakodnevno njime išli. Sem toga, njen zadatak je bio da onemogući Nemce da vršljaju po Levča-polju i ugrožavaju naše pozadinske jedinice i partiske radnike, zatim da prode preko Levča-polja, susretne se sa seljacima, koji su listom bili za naš pokret, napadne na Dvorac na Levča-polju i zapali kuću ustaškog ministra Bešlagića.

Bataljoni su se bez većih napora prebacili preko Vrbasa, a zatim su postavili nagazne mine. Bilo je to 27. septembra 1943.

Ubrzo je uništen jedan nemački tenk. Dva Nemca su ubijena, a ostali su pobegli ka Banjaluci. Istog dana briga je upala u Dvorac, u kom je bilo na vagone pšenice, kukuruza, krompira i druge opljačkane hrane koja je trebalo da bude otpremljena u Nemačku. Naišla je na ergelu konja i 20 švajcarskih krava. Evakuisano je što je bilo moguće, a ostalo je uništeno. Ministar Bešlagić je umakao brigadi tako reći ispred nosa, ali je kasnije, u banjalučkoj operaciji, baš njenim borcima pao u ruke. Kuća mu je zapaljena.

U celoj akciji brigada nije izgubila ni borca. Tih dana je iz Levča-polja stiglo u brigadu 50 mladića, što je bilo značajno pojačanje. To su bili mladići od 18 do 22 godine.

Brigada je grabila uz Vrbas, prešla na Motajicu i naišla na selo Martinac, u kome su živeli stari doseđenici iz Poljske. Mada se brigada kratko vreme zadržala u tom »poljskom« selu, njen dolazak je bio od ogromnog političkog značaja. Seljaci su, predvodeni veoma naprednim učiteljem, bili formirali politička jezgra, celije. Politički cilj tih malih organizacija bio je sačuvati nacionalnu individualnost Poljaka. Poljaci su pristali da učestvuju u NOB-u, s tim da formiraju svoj, Poljski bataljon.

Kada su razbijeni četnici i pošto je oslobođen Kotor-Varoš i izvedena manja diverzija prema Levča-polju, glavnina Dvanaeste krajiške brigade se prebacila na prugu Doboј — Derventa — Teslić.

Gotovo polovinu septembra 1943. godine brigada je kontrolisala tu prugu i time potpuno paralizovala saobraćanje neprijateljevih vozova. Na taj način je i te kako ugrozila garnizone u Derventi, Doboј u, Tesliću i Tešnju.

Tako četvrtog septembra su jedinice brigade na pruzi Doboј — Derventa zarobili 48 domobrantskih vojnika, zaplenili 36 karabina, pet puškomitrailjeza, jedan teški mitraljez i mali bacač sa 11 mina. Pet neprijateljevih vojnika je poginulo i tri su ranjena, a iz brigade su tri borca ranjena.

Sedmog septembra je minirano hiljadu metara pruge Doboј — Teslić. Naišao je oklopni voz i — otišao u vazduh. Sedamnaest neprijateljevih vojnika je ubijeno, a 16 zarobljeno. Zaplenjeno je šest puškomitrailjeza, četiri teška mitraljeza, 100 karabina i mali bacač.

Samo u prvoj polovini septembra brigada je uništila 48 vagona i četiri lokomotive. U vagonima su bili automobili, kamioni i ostali ratni materijal. Borci su došli ne samo do dragocenog oružja već i do namirnica, odeće i obuće.

Mada su te akcije izvanredno izvedene bilo je gubitaka, i to osetnih. Neprijatelj je ostao bez 30

vojnika, a veći broj je ranjen. Zarobljeno je 120 domobrana, od kojih je jedan broj ostao u našim jedinicama.

Tih dana je jedna desetina odabranih boraca, predvođena komesarima četa Dragom Kovačević i Borom Arsićem, mostom prešla reku Usoru i napala železničku stanicu Jelak. Pošto su uklonili stražara prišli su oklopnom vozu koji je bio u stanici, ispalili nekoliko plotuna iz protivkolske puške i primorali postaju da se preda. Predalo se 40 vojnika.

»Došli smo«, priča Drago, »do bogatog plena, pored ostalog do 300 pari obuće, dragocenog sanitetskog materijala, mnogo oružja, hrane, cigareta. Zaplenili smo i 30 motocikla«.

U akciji se istakla i grupa minera, koju su pratili bombaši, dvojica komandira i tri puškomitralsca. Grupa se obazrivo spustila na prugu, koju su bile posele prilično jake neprijateljeve snage. Levo i desno od mesta na kom je šine trebalo dići u vazduh bila je raspoređena brigada.

Samo što su mineri bili počeli posao na njih je, sa svih strana, otvorena vatra. Bombaši, komandiri i puškomitralsci su počeli borbu, a mineri su — kao da meci ne fijuču pored njih — mirno nastavili posao. Na njih je naletela i grupa ustaša. Hladnokrvno su prihvatali borbu, petoricu ubili i, kao da se ništa nije zabilo, nastavili da dižu šine.

Kad je voz odleteo u vazduh neprijateljevi vojnici su počeli da iskaču, ali su ili pohvatani ili likvidirani (oni koji su pružali otpor). Posle toga je plen izbačen iz vagona. Ostali borci brigade uništavali su železničke stanice ubeđeni da nema potrebe slati pojačanje grupi minera i bombaša.

Kada je Mećava sa trojicom boraca upao u železničku stanicu u Lupljanici, prvo što mu je palo na pamet bilo je da telefonom pozove bojnika u Doboju.

S druge strane žice javio se bojnik. Mećava mu je rekao:

— Ovde Mećava, komandant Dvanaeste narodnooslobodilačke krajiške udarne brigade... Kako ste, gospodine bojniče? Da li ste dobro spavali? Znate, došao sam vam malo u posetu...

Ako želite mogu vam saopštiti bilans večerašnjeg sukoba: pet stanica smo vam uništili, oklopni voz vam je otisao u zrak. Ubili smo vam dvadesetak vojnika i više od 50 zarobili. Ima i veći broj ranjenika. Molim vas, pošaljite ambulantska kola i sanitet i nosite ranjenike u Doboju. Mi nemamo ni mogućnosti ni sredstava da ih lečimo.

Na pruzi čemo ostati i sutra i prekosutra, a onda eto nas u Doboju... Želim da popijem kafu s vama. Poručujem vam da ne vršljate više ovom prugom, ako ne želite da i dalje ubijate svoje vojнике... Vi ste, gospodine bojniče, krivi za smrt 20 domobranksih vojnika. Ni jednog zarobljenog vojnika nećemo stregati. A vas čemo, da znate, ubiti. Nećemo vam oprostiti za to što ste izdali svoj narod... Dovidenja, gospodine bojniče. Eto me ubrzo u Doboju. Čekajte me!«

Komandant Mećava je sputio slušalicu, a zatim naredio da se stanica zapali.

Te noći je brigada spasila život Soki Veseljić, ilegalnom partijskom radniku iz Doboja. Nju su pret hodnog dana ustaše uhapsile i već sutradan je trebalo da bude streljana.

»Kad smo mi naišli,« priča Marko Perović, »njenum veselju nije bilo kraja.

Krajišnici joj nisu vero vali. Saslušavao sam je ja«, kaže Marko.

— Slušaj, druže, član sam partijskog rukovodstva za Doboju. Ostala sam na ovom terenu sa zadatkom da prikupljam podatke o kretanju neprijateljevih snaga, da vrbujem dombrane i četnike da predu u partizane i da, ukoliko je to u ovim uslovima moguće

hrabrim naše simpatizere i uveravam ih u pravednost i opravdanost naše narodnooslobodilačke borbe.

— Poznaš li nekog od drugova?

— Poznajem Roćka Čolakovića i Toša Vujsinovića, ali dok ja njih nađem — ode meni koža na šiljak.

Zaplaka se, pogleda me molećivim pogledom i tužno reče: »Nemojte me streljati. Komunist sam. Zao mi je da poginem. Kako ću i čime dokazati da sam bila pošten i ispravan komunist.«

Kasnije, kad smo se sreli sa Roćkom i Tošom, pokazalo se da je stvarno bila komunist i ilegalni radnik.

Koliko bismo pogrešili! Moram priznati, uzeo sam je na svoju dušu, i lagnulo mi je kad sam video da se Roćko i Toša sa Sokom ljube.

Soka je kasnije ostala u brigadi. Bila je veoma dobar borac i odan član Partije.

. . . Akcije brigade na ovoj pruzi i boravak jedinica Dvanaeste krajiške brigade u selima oko Teslića, Tešnja, Doboja i Dervente, doneli su rezultat: brigada je još više omasovljena. I, što je bilo izuzetno važno, dobro se naoružala i borci su se obukli i obuli. Sada je to bila elitna jedinica, jedinica koja je i vojnički i politički bila potpuno spremna za izvođenje širokih akcija, za veće okršaje i za izvršavanje mnogo složenijih zadataka.

Borba s Čerkezima

Ubrzo se brigada sukobila i s Čerkezima. To su u stvari bili crvenoarmejski vojnici koji su Nemci zarobili i koji su kao zarobljenici izdali svoju zemlju pa su ih Nemci obučili i pripremili za borbu s partizanima. Ta vojna formacija je imala lako naoružanje. Njeni pripadnici su išli na konjima, upadali u našu pozadinu, napadali

nam bolnice i intendanture. Cilj im je bio presresti nas baciti na nas bombe, pokositi nas mitraljezima pa se zatim povući.

Takvim načinom ratovanja Čerkezi su nam zadali ozbiljne teškoće i naneli nam mnogo gubitaka. Bahato su se ponašali po selima i u krajevima kojima su prolazili. Silovali su žene i devojke, palili kuće, ubijali decu — bili strah i trepet. Od zarobljenih Čerkeza i onih koji su nam se predali saznali smo da im je u stvari osnovni zadatak bio da što više kompromituju Crvenu armiju.

Karakteristika takvog načina ratovanja sastojala se i u tome što su Čerkezi ubacivali svoje ljude u sela u koja smo ulazili, a imali su dobru obaveštajnu službu, i što su svaki, i najmanji naš pokret pratili. Kako inače protumačiti njihovu pokretljivost, stizanje svuda gde bi brigada zakonačila.

Zbog toga je brigada prinudena da u borbi s Čerkezima primeni posebnu taktiku. Ona se sastojala pre svega u izvođenju napada na manje snage Čerkeza. Sem toga, bolje su se morali obezbedivati logori, bolnice i intendanture. Jednom rječju, Čerkezi su se morali preduhitriti i nadmudriti.

Za borbu s Čerkezima odredivane su posebne grupe, koje su činili spretni, hrabri, hitri i mladi borci. Pripadnici udarnih grupa su posebno obučavani. Zahvaljujući takvoj taktici, brigada je veoma brzo paralizovala Čerkeze i onemogućila ih da iznenaduju i ubijaju borce Dvanaeste brigade. U svakom slučaju, borbe s Čerkezima su bile izuzetno teške i mnogo su koštale brigadu.

Međutim, borbe sa izolovanim četničkim grupama Laze Tešanovića i Rade Radića sve rede su se vodile. Zapravo, jedinice su sve više zarobljavale četnike. Oni zarobljeni četnici koji se ne bi dobrovoljno javili u neku od jedinica brigade obično su puštani kućama. To je imalo mnogostruk značaj. Pre svega, unosila se

demoralizacija u četničke redove, a drugo, to je u narodu imalo ogroman politički efekat. Da je takva politika bila ispravna i opravdana video se po tome što su u brigadu sve više dolazili zavedeni mladići četnici.

U prvoj polovini oktobra brigada je imala 800 boraca. U to vreme je pažnja posvećena organizacionom i političkom učvršćenju jedinica.

U svakom bataljonu su formirane tri čete, sanitetski vod, intendantura i mitraljeski vod. Sem tog, reorganizovan je vojni i politički starešinski kadar, izvršena su postavljenja i unapređeni su borci i rukovodeći drugovi koji su se izuzetno istakli u borbama. Omasovljene su partijske čelije i skojevski aktivni. Pojačana je politička i kulturna delatnost. Pripadnici brigade su sistematski obučavani ne samo u rukovanju puškom i puškomitraljezom već i teškim oružjima. Razradivana je vojna taktika za svaku borbu, a vodeno ih je veoma mnogo, razradivila se posebna taktika. Izbegavao se šablon. Jednom rečju, brigada se spremala za okršaje širih razmara.

Krajem oktobra je za zamenika komesara brigade došao Mirko Vranić. Taj mladić iz Sanskog Mosta, po narodnosti Hrvat, borac poznatog bosanskog proleter-skog bataljona, dobro je došao brigadi i kao partijski rukovodilac brigade veoma brzo se snašao. Osećao je puls brigade i veoma mnogo doprineo njenom još uspešnjem i bržem razvoju. Brigada je inače bila u usponu. Iskusni i uporan, pomogao je da se razvije partijski rad u brigadi i na terenu na kome su bataljoni delovali. Povezivanje brigade s političko-partijskim radnicima na terenu, u centralnoj Bosni, bilo je od izuzetnog značaja. Da bi i u brigadi i na terenu komunisti delovali onako kako je od njih Partija zahtevala, trebalo je s njima mnogo i strpljivo raditi na ideološko-političkom, a pre svega na organizacionom planu. Osim toga, veoma značajan posao je bio

pronaći među mladim ljudima, često i polupismenim, one koji će se najbrže i najbolje razvijati, zatim ih obučiti na političko-partijskim kursevima, razviti kod njih smisao i ljubav prema knjizi, prema nauci. Taj rad je bio utoliko teži što je brigada stalno bila u pokretu i što je išla iz borbe u borbu.

Prvi utisci

Od Jajca do Šipraga krivuda uska kozja, staza. Budući da sam bio obavešten da je štab Dvanaeste krajiskog brigade u Šipragu, pošao sam tamo. Jedva sam se na konju provlačio. Vlašić je desno. Pomislih da ja, po svoj prilici, idem njegovim ograncima. Tada nisam ni slutio da će približno godinu dana ostati tu ispod te planine. Dan je bio vedriji nego prethodnih dana, ali je bilo prilično hladno.

Primetih selo razbijenog tipa. Kuće — kao kolibe. Brzo se uverih da porodice tu stanuju i leti i preko zime, kada ovdje napadaju veliki snegovi. Od jednog seljaka doznadoh da se to selo zove Imjani, da većina seljaka simpatiše i podržava partizane i da iz njega ima puno boraca u Dvanaestoj krajiskoj brigadi. Ali, na žalost, kako mi reče seljak, ima i simpatizera četnika, a i »neutralaca«.

Jesen je na izmaku. Miriše na zimu. Vlašić tek što se nije potpuno zabeleo. Nigde ne primećujem stoku, a njiva gotovo i nema. Pomislih: od čega li živi ovaj narod?

Ratna pustoš i nedaće koje je rat doneo osećaju se i u ovom delu Bosne. Radoznanost me tera ...

Svratih u prvu kuću. Imao sam sreće: naišao sam na partizansku porodicu. Deca su bila, manje-više, kao i u selima zapadne Bosne (u kojoj sam bio više od godinu i po dana), polugola. I starica slabo obučena. Ipak mi se obradova.

— Grdne rane — sirotinja, sinko. Teška sirotinja. Nije ti mučno i samom zapaziti.

Kuća potpuno prazna, deca golih trbušića. Izgleđaju kao da su naduvena. Vratići im se izdužili, a glave obrasle u dugu kosu, u koju češalj, verovatno, nikad nije ušao.

— Proljetos — nastavi starica — naidoše ustaše, trag im se utro, sve odniješe i popališe. Poslije njih četnici, pa oni odniješe.

Bože, pomislih u sebi, šta su to odneli. Ali ne pitah staricu.

— Moj Mihajlo pogibe ovoga ljeta. U partizanima, dabome. Tri sina sam imala i svi su mi izginuli...

I nastavi starica kao da sama sebe teši:

— Šta možeš, dijete, neko mora i da gine. Prokleti rat...

Starica je bila kao voštana sveća. Ni traga od vedrine na njenom smežuranom licu.

— Srećom, imam ovu djecu, ove moje »domaćine«, pa se, eto, mirim. Ipak ti, dijete, moram rjeći, da me stra' u'vati kad pomislim kako će ih ove zime pre'raniti. Za nesreću, kako i sam vidiš, obrnule nerodne godine, pa ništa da se u zemlji nade ... Snaha mi danas ode u Šiprage, u Mećavinu brigadu. Ode, rode, da odnese krompira vojsci.

Pa nastavi kao da se pravda:

— Nemamo ni mi, ali ako vojska nema šta jesti, ko će nas braniti!

Kad sam starici rekao da idem Mećavi reče mi da ga pozdravim i da ne pušta bandu u njihovo selo.

Bila je noć kad sam stigao u štab Dvanaeste krajiške udarne brigade. Mećava je sedeo za nekakvim stolom, koji se pri svakom čovekovom pokretu klatio i škripao. Pisao je zapovest bataljonima za noćašnju akciju.

Pozdravi se sa mnom i napravi mi mesto da sednem, pa produži da piše. Učini mi se, bar u prvi

mah, da mi se nije mnogo obradovao. Štaviše, kao da me je preko volje primio.

Posmatrao sam ga. Učini mi se da ima sitne, oštре smede oči i da je, sudeći prema tome kako se ponašao prema kuririma, veoma oštar i prilično zvaničan. Na njemu nemački koporan, čakšire i neke naizgled dobre čizme. Očevidno, veoma uredan čovek.

Na stolu pored njega mašinka, dva pištolja, sekacija i pisača mašina. Sam je kucao na mašini. Ništa mu nije smetalo što kuriri ulaze i izlaze. Po njegovom ozbilnjnom držanju nije mi bilo teško zaključiti da je to ne baš svakidašnji komandant.

Dadoh mu pismo štaba korpusa. Ni ovaj put nije reagovao.

Reče kuririma, koji su optrčavali oko mene još ne znajući da će im biti komesar (brigade), da mi donesu nešto da pojedem i mirno nastavi da piše zapovest batalj onima.

Kad završi zapovest dade mi je da je pročitam i potpišem.

Odbio sam da potpišem. U zapovesti je pored ostalog pisalo da će ja biti sa intendanturom i bolnicom.

— Druže komandante, komandant i komesar treba da budu zajedno, a pošto prvi put dolazim u brigadu, večeras bih želeo da budemo skupa.

Koliko sam mogao na brzinu da zaključim, shvatio je moju primedbu i nije je za зло primio.

Otkuca drugo naredenje, u kojem je pisalo da je došao novi komesar brigade i da će večeras zajedno s komandantom ići u akciju.

Potom mi je, koliko je za to imao vremena, rekao nekoliko reči o brigadi i naredio kuririma da nam pripreme konje.

Tu noć smo išli da rušimo prugu Doboј — Derventa.

Noć je bila duga, hladna, otegla se. Dodosmo više pruge. Očekivao sam da će Mećava rasporediti čete, bataljone, bombaše, mitraljesce, a on je sasvim drukčije postupio. Odredio je deset bombaša i dva puškomitraljesca i saopštio bataljonima da ćemo on i ja zajedno ići na železničku stanicu.

— Vi — rekao je članovima štabova bataljona — rasporedite snage duž pruge, potrgajte šine i ako naide voz uništite ga.

Sve mi je to bilo čudno. Ali odstupanja nije moglo biti.

Moram u bombaše. Put do železničke stanice vodio nas je nekom strminom.

Prešli smo prugu. U stanci je čkiljila slaba svetlost. Kad smo došli na odstojanje od dvadesetak metara svakome je, pa i meni, odredio zadatak.

— Ja — reče za sebe Mećava — idem s dvojicom drugova na bunkere... Vi ostali bacajte bombe na ostale prozore ... Vas dvojica puškomitraljezaca štitite nas u slučaju da otvore vatru.

Znači, pomislih u sebi, komesar i komandant brigade bombaši. Ako nikad dosad nisam imao priliku da poginem, sad se ukazala. Pošteno govoreći, zadrh-talo mi je srce.

Srećom, sve se dobro svršilo. Za tren oka smo likvidirali i stanicu i bunkere.

Izvršili smo zadatke. Voz koji je naišao uništen je, stanica je zapaljena, ubijeno je deset neprijateljskih vojnika, desetak je zarobljeno. Iz naše brigade je samo jedan drug ranjen.

Čudna komandanta... Noćas sam se uverio u izuzetnu njegovu hrabrost. Sam napada bunkere, baca bombe i iz pištolja ubija ustaše. Ovaj čovek, očevidno, ne zna za strah. A ja se nastrahovah. Često sam pomislio bolje bi bilo da ostadoh s bolnicom i inten-danturom.

Kasnije sam se uverio da ta noć nije značila nikakvu provokaciju prema meni. Naprotiv, Mećava i njegovi borci su tako ratovali.

Bilo mi je jasno zbog čega su mi drugovi rekli kad sam polazio u Dvanaestu brigadu: »Upamti, ideš u Mećavinu brigadu«. Kako je komandant Mećava ratovao te noći — tako je uvek za približno šest meseci, koliko smo bili zajedno u štabu te krajiške jedinice.

Bratstvo i jedinstvo na delu

Sve se više mladića i devojaka iz centralne Bosne slivalo u našu brigadu. Neposredno pred Drugo zasedanje Avnoja gotovo trećina boraca brigade je bila iz centralne Bosne. Pored toga, u bataljone je došao velik broj rekonvalescenata iz drugih naših jedinica, tako da su, manje-više, u njoj bili borci svih naroda i narodnosti Jugoslavije, po čemu je, pored ostalog, bila specifična jedinica.

Posebno je značajno to što su svi polaznici jednog vojno-političkog kursa, a pohađalo ga je 40 mladića iz centralne Bosne, ušli u sastav brigade. Među njima je bilo Čeha, Poljaka, Ukrajinaca, Hrvata, Srba i Muslimana.

Ti golobradi mladići od 16 do 18 godina na kursu Glogovcu su sticali prve pojmove o partiji, NOB-u, revoluciji, bratstvu i jedinstvu. Tu su savladivali prve elemente pismenosti i sticali prve vojnostručne pojmove. Jednom rečju, ulazili su u novi život primajući na svoja isuviše mlada pleća težak teret koji su im nametnuli rat i revolucija.

Bilo je među tim mladim ljudima jakih i snažnih mladića, a bilo je i slabačkih. Pretežno su to bili šegrti, koje je život počeo šibati, tako reći, već kad su

.se rodili. Sutra će oni biti bombaši, mitraljesci, vodnici, desetari, komandiri i komesari.

Kako čudno, ozbiljno, izgledaju za svoje godine, mada bi mnogima više priličila dečja igra i dečje ponašanje. Različito su obućeni i obuveni. Poneki ima ponešto od vojničkih obeležja, a zajedničko im je jedino to što su svi na kapama izvezli petokrake zvezde. Manje-više, svi su bez puške i jedina im je želja da što pre dodu do oružja. Na kursu su bili pažljivi. Učili su bez olovke, papira i knjiga. Živa reč drugova iz politodjeia i štaba brigade bila im je sve. Nevešto su pitali, stidljivo odgovarali. Kad im je saopšteno da ostaju u Mećavinoj brigadi i da ulaze u sastav Trećeg bataljona obradovali su se.

Slušali su Mećavu na kursu i zavoleli ga. Mada mnogi od njih još pušku nisu mogli čvrsto držati, trudili su se da što pre proniknu u sva njena svojstva i da ih nauče. Bombama su nerado vežbali. Možda su ih se plašili.

— A ako ne prebrojim dobro pa mi u ruci eksplodira, ili ne uspem da je na vreme bacim pa mi je neprijatelj vrati u naručje!

Oduševljavao ih je puškomitraljez, i mnogi su priželjkivali da ga što pre zaplene i da dobiju to izvanredno oružje. Upijali su svaku reč komandan-tovu iz obuke o napadu, povlačenju, zaklonima, prepadima i načinu partizanskog ratovanja.

Sticali su prva saznanja o Partiji i njenoj ulozi u revoluciji. Pretežno su to bili skojevci, te su shvatili da pravo na članstvo u KPJ treba stići. Možda je poneki od njih sanjao i o lepom životu u slobodi, posle revolucije.

U jednom, o čemu su iskreno i razmišljali i govorili, bili su jedinstveni: stalno treba nego va ti bratstvo i jedinstvo i boriti se za slobodu; na njih, iako su još mladi i nejaki, mora se i može računati kao na borce za slobodu.

Dvadesetodnevni logorski život zbližio je te mlađice. Zavoleli su jedan drugog. Zavoleli su Dvanaestu krajišku brigadu i pošli u bataljon pevajući.

Taj kurs je, pored toga što je imao vojnički značaj (popunili smo brigadu), bio i od ogromnog političkog značaja. On je potvrđio da je naša politika u produbljavanju bratstva i jedinstva, te osnovne tekovine naše revolucije, ispravna. Na njemu se pokazalo da je naša NOB jedinstvena i da u njoj učestvuju svi narodi i sve narodnosti Jugoslavije.

Ti mladići su bili vesnici naše konačne političke pobede u centralnoj Bosni. Od njih su u NOB-u stvoreni odlični vojni, partijski i politički rukovodioci, oni su veoma mnogo doprineli širenju bratstva i jedinstva u mnogonacionalnoj centralnoj Bosni.

Pod Vlašićem kao zaštitnica većnika Avnoja

U prvoj polovini novembra brigada je dobila specijalan zadatak — da prihvati većnike Avnoja koji su iz Srbije, istočne Bosne i Vojvodine išli u Jajce gde je tada bio Vrhovni štab i gde će se održati istorijsko Drugo zasedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Brigada je tada bila oko Kotor-Varoša. Za dana je krenula kako bi do mraka stigla na prugu Dobojsko-Derventa i prebacila se u Vučjak, gdje je trebalo prihvati većnike. Bio je to veoma odgovoran i složen zadatak.

Obezbeđenje na pruzi Dobojsko-Derventa je posle naših uspešnih diverzija bilo pojačano. Zapravo, okupatoru je bilo mnogo stalo do te pruge ne samo zbog toga što je njome transportovao hranu i oružje već i stoga što je prebacivao trupe u razne krajeve Bosne.

Brigada je bila obaveštena o tom pojačanju, ali zadatak se morao izvršiti. Zakašnjenjem ili neispu-

njenjem zadatka mogli su se dovesti u pitanje životi većnika, a to se nije smelo desiti.

Noć je bila vlažna i hladna. Padala je sitna kiša i duvao studeni vetar.

Neposredno pred naš dolazak na prugu štab je preko stalne veze obavešten o tome gde se i na kojim brdima, stanicama i proplancima nalaze ustaško-domobranske snage.

Brigada je odabrala mesto za prelazak. Mećava je sa dva bataljona otišao da prihvati većnike, a jedan bataljon je sa zamenikom komandanta brigade Milom Vučenovićem ostao u zaštitnici i da obezbeduje prolaz.

Mećavin zadatak je bio da se s bataljonima priuče bez borbe, a Vučenović, u slušaju da neprijatelj naide, po svaku cenu da ga odbije. Noć je veoma sporo odmicala. Većnici su se nešto duže zadržali oko prelaska reke Bosne, te su zakasnili gotovo puna četiri sata. Mećava ih je nestropljivo čekao u Vučjaku.

U Vučjaku je bila i neka neobična vojska, sa još neobičnjim komandantom Brankom Kovačevićem. Ona je koketirala i s nama, i s okupatorom, i s četnicima. Prema prilikama su njeni pripadnici nosili oznake na kapama. Ta je vojska štitila svoje selo. Svakoj vojsci je dozvoljavala da prođe kroz selo samo da ništa ne uzima.

Budući da je selo bilo uklešteno između jakih neprijateljevih garnizona, nama je u tom trenutku odgovarala njegova »neutralnost«. A i nama je ono činilo usluge: davalo nam je jedan broj mladih boraca i čuvalo nam ranjenike. Sem toga, preko tog terena su prelazili kuriri i održavala se naša veza između istočne i centralne Bosne. Kavga sa selom i njegovim komandantom mogla nam je više štetiti nego koristiti.

Mećavu je selo izuzetno lepo primilo. Borci su ugošćeni i obezbedeni od ustaša i Nemaca, te su se na miru odmorili.

Medutim, ustaško-domobranske snage su počele nastupati prema položaju koji je zatvarao Vučenović s bataljonom.

Odluka je brzo doneta: sa svih strana otvoriti vatru i prolaz po svaku cenu obezbediti.

Bio je 10. novembar 1943. godine. Praskozorje. Neprijatelj je potpuno iznenaden i razbijen. Za nešto pola sata borbe bataljon je pobio 20 i zarobio više od 200 domobrana.

Baš kad su domobrani svlačeni i borci bataljona oblačeni naišao je Mećava s većnicima.

— Znao sam da vas ne ostavljam na prazno ... — Mećava je bio presrećan.

Obraćajući se brigadi ispred većnika drug Rodoljub Colaković je, prijatno iznenaden uspehom brigade, rekao:

— Drugovi borci, junaci, prijatnijeg dočeka i susreta niste nam mogli prirediti...

Novembar. Kiša, vreme studeno, opako. Promiće sneg. Evo, već ulazimo u novu zimu. Po brdima Vlašića, Čemernice i Borja zabeleo se sneg. A tim planinama neprestano prolazimo.

Odavno smo napustili Kotor-Varoš.

Iz štaba jedanaeste krajške narodnooslobodilačke udarne divizije, kojoj je pripadala i Dvanaesta krajška brigada, stiže depeša:

»Pojačati budnost. Istoriti patrole u dubinu. U slučaju neprijateljskog napada ne dozvoliti prodor na slobodnu teritoriju.«

Još naredbu nismo bili preneli bataljonima, kad stiže i druga depeša:

»Čitavu brigadu istoriti na položaj. Poželjno da štab brigade bude sa bataljonima.«

Bili smo u Šipragama. Brzo smo se spremili i pošli u naš Drugi bataljon, koji je od štaba brigade bio udaljen nekoliko kilometara i koji je bio najviše

isturen prema neprijateljevom uporištu u Kotor-Va-rošu.

Noć je bivala sve tamnija. Nigde se ništa nije primećivalo. Ni govora o nekakvom neprijatelju evom ispadu iz Kotor-Varoša.

Rekosmo drugovima o depešama i naredismo im da prenesu borcima zapovest da večeras budu izuzetno budni.

Sedimo u jednoj napuštenoj kući i pričamo drugovima o Jajcu. Oni znaju da smo mi bili u tom lepotu gradiću, koji je u ovom trenutku glavni grad naše zemlje, te žele da im pričamo o našim utiscima, o Titu. Kazujemo im o izuzetnoj živosti u gradu i o tome da smo videli mnogo nepoznatih drugova.

— Grad je prilično obezbeden. To je i normalno. CJ njemu su Tito i Vrhovni štab. Gore, na tvrđavi iznad grada, primetili smo priličan broj mitraljeskih gnezda. Grad je i svečan i čist. Stražari i patrole na svakom uglu i u svakoj ulici.

Mećava ispriča da je bio kod Tita. Pošto je opisao kako je Tito izgledao, gdje je sedeo, kako je bio obučen, kakva je kuća u kojoj boravi, komandant im reče da se mnogo interesovao za našu brigadu i posebno za to kako smo obučeni i naoružani.

Svi zaključismo da moramo biti veoma budni i spremni za eventualnu borbu.

Prirodno, i borci su se interesovali za svog vrhovnog komandanta, a Titova briga o našim jedinicama i njegov razgovor s njihovim rukovodiocima, do čega je u NOB-u često dolazilo, ulivali su snagu jedinicama i podsticali borce na požrtvovanje i samopregor. Zato ni noćas nije bilo teško zapaziti da smo spremni da izvršimo svaki zadatak koji bi nam Tito postavio.

— Ostali bismo mi još u Jajcu — reče Mećava — iako je zora bila na pomolu, ali nas drugovi iz: operativnog dela Vrhovnog štaba požuriše da se što pre vratimo u brigadu.

Štab brigade je 28. novembra 1943. godine bio na položajima, sa bataljonima.

Magla i kiša su sprečavali da dublje izvidamo teren prema neprijatelju.

Bataljone smo spustili gotovo nadomak neprijateljevim mitraljezima. Ceo dan je prošao u puškaraju. Zapazili smo da se neprijateljevi vojnici u Kotor-Varošu komešaju. Verovatno je da su nas primetili, pa ih je zbumilo to što smo napravili obruč oko grada.

Vrbanja, planinska rečica, nadošla. Njen pomamni huk se stapa s puščanom i mitraljeskom pucnjavom. Magla se spustila, a borci pokisli i jedva drže puške za hladne cevi. Ali iz razgovora s njima nije teško zaključiti da su spremni za borbu i da neće dozvoliti neprijatelju da prodre na slobodnu teritoriju.

Uveče smo saznali, preko štaba divizije, da će te noći početi Drugo zasjedanje Avnoja.

Sad smo u potpunosti shvatili naš značaj i odgovornost u prebacivanju većnika iz istočne Bosne u Jajce. Ništa nismo znali kakve će se odluke doneti, ali smo bili sigurni da će one biti dalekosežne.

Tada smo imali prostranu slobodnu teritoriju. Vezivali smo više od 30 neprijateljevih divizija na našem tlu. Uz to smo bili izašli kao pobednici iz četvrte i pete neprijateljske ofanzive. Do nogu smo potukli okupatorove sluge, četnike Draže Mihajlovića. U našim štabovima i komandama već se nalazile savezničke vojne misije. O nama, našoj ulozi i doprinosu antihitlerovskoj koaliciji mnogo se govori u inostranstvu. U svim krajevima Jugoslavije vodi se borba, i narod se masovno prihvatio oružja u borbi protiv okupatora i domaćih slugu.

Cele noći oka nismo sklopili. Obilazili smo položaje. Kiša kao u inat neprekidno lije, Borci su potpuno mokri, kaljavi.

Ustaše u Kotor-Varošu misle da je na njih došao red. Raketama rasteruju strah. Do nas dopire njihova

vika. Pokreću motore. Možda se spremaju da pobegnu i da bogzna po koji put, napuste grad.

Hladnoća sve više steže. Kiša sa snegom neprekidno pada.

Kroz brigadu se prene vest: noćas se u Jajcu donosi odluka o novoj državi.

Podne je. Sve nestrpljivo očekujemo kurira s prvim vestima iz Jajca. Konačno, evo ga.

Stotine očiju posmatraju kako se žuri proplankom da bi nam što pre doneo vesti i nove poruke. Izgleda mi mali, sitan. Ispod kicoški nakrivljene kape se važi dva velika crna oka.

Dobio je novu mašinku i duboke žute cipele. Primetismo na njemu i veliki pištolj. Sada nam izgleda mnogo važniji nego pre. Kad stiže pride vojnički, pozdravi komandanta Mećavu i izvadi pismo od Vrhovnog štaba.

Drugovi iz Jajca su nam pisali: stvorena je nova država i kralj više neće doći. Tito, naš vrhovni komandant, postao je maršal. Stvorena je nova, bratska, ravnopravna, federativna država ...

Radost. Prikupili smo obližnje borce i pročitali im pismo iz Jajca.

Dok smo im čitali pismo ponovo je sneg počeo da pada.

Borci već dve noći nisu spavali. Tek danas vidimo da su mnogi od njih bosi. Mokre sukњe prionule za mršava tela drugarica. Kroz pocepane bluze proviruju laktovi. Voda se cedi niz lica boraca. U kaljavim iscepanim odelima, neobrijani, neispavani, sanjivi, prozebli, pažljivo su slušali istorijske odluke Avnoja.

Kad smo završili čitanje umesto komentara ili kakvog pitanja zaori se, tu, nadomak neprijateljevih cevi, pesma »Druže Tito, mi ti se kunemo ...«

Nijedna odluka i nijedan događaj u našoj borbi nisu se toliko dojmili naših boraca kao ovaj. I dosad

*Josip Mažar Soša i Petar Mećava, 1944. godine. (Poginuli u
borbi za oslobođenje Travnika krajem oktobra 1944)*

Smotra Četvrte krajške udarne divizije u Srpskim Jasenicama u Podgrmeču 7. januara 1943. godine

sam doživeo mnogo radosti, ali nikad nisam do kraja osetio radost kao ovog novembarskog dana, među borcima brigade. Osećao sam da ovog jutra slično ili potpuno istovetno raspoloženje i jedna ista misao prožimaju svakog borca ne samo u našoj brigadi već u svim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske.

Noć se bližila. Jednu četu smo ostavili na položaju, a bataljone smo povukli. Izvršili smo zadatku.

Dvanaesta brigada polazi u nove okršaje.

Još poneka topovska granata zafijuće iznad naših glava. Sneg i dalje pada.

Neposredno posle Drugog zasedanja Avnoja jedan broj većnika se smestio na našoj slobodnoj teritoriji, u centralnoj Bosni. Najpre su se smestili u selu Kovacićima, a nešto kasnije u Jovi, neposredno ispod planine Vlašića.

U grupi većnika bili su Rodoljub Čolaković, Moša Pijade, dr. Ivan Ribar, Todor Vučasinović, Vlado Žečević, Edvard Kocbeg, Marko Vujačić i drugi.

Odvojili smo naš Treći bataljon za njihovu neposrednu zaštitu. Većnici su mogli na miru da razrađuju odluke zasedanja i da se pripremaju za rad u novoj državi.

Prisustvo drugova većnika, osobito prisustvo Moše Pijade i Rodoljuba Čolakovića, iako su stalno radili, veoma mnogo je značilo za brigadu, a posebno za Treći bataljon; oni su održali više predavanja, ne samo u vezi s odlukama zasedanja već i iz marksizma i drugih nauka.

Mnogi su borci tada prvi put imali priliku da vide Mošu i Roćka. A oni, stari revolucionari, robijaši i dugogodišnji najbliži saradnici Titovi išli su u čete i bataljone i razgovarali s borcima i s njima, tim divnim mladićima i devoj kama, uspostavili bliske drugarske i prijateljske odnose.

I mi iz štaba brigade gotovo svakodnevno smo odlazili većnicima.

Sećam se jednog razgovora s Roćkom. Bio sam mlađ. Voleo sam da o onome što svakodnevno preživljavam u ratu nešto zabeležim, pa sam to dao Roćku da pročita. A on, toplo i ljudski kako to samo on ume, reče mi: »Piši, druže, samo piši. Ovo je dobro. To će nekad biti korisno i dragoceno«. Verovatno je da ono što sam tada dao Roćku nije bilo dobro, ali za sve što sam kasnije zabeležio i posle rata objavio imam da zahvalim tom izvanrednom čoveku, jer me je on oslobođio i dao mi moralnu podršku.

Divili smo se upornosti i radu druge Moše Pijade. Kad god bismo kod njega naišli našli bismo ga kako piše ili čita. Do u duboku noć, pričali su nam drugovi iz obezbeđenja, ostajao je pored karbidne lampe, a kad bi se premorio izašao bi da porazgovara sa stražarima, sa drugovima, borcima, o običnim ljudskim problemima i teškoćama. Voleo je pesmu i kolo. Ponekad bi se i Čiša-Janko uhvatio u kozaračko, koje je mnogo voleo.

Boravak većnika Avnoja u centralnoj Bosni bio je neka vrsta škole za borce i narod toga kraja.

Moša Pijade je posebno voleo da bude u društvu s Mećavom. Njemu je taj komandant bio izuzetno simpatičan. Voleo je Mećavinu originalnost, urednost, odvažnost. Divio se njegovom smislu za šalu, njegovoj bistrini i iznad svega njegovoj umesnosti u ratovanju. Jednom prilikom mi je rekao:

— Komesare, čuvajte ovog komandanta, to je izvanredan čovek. Imaš sreću što si svakodnevno s njim. Ali, veruj mi, bojim se da će poginuti.

Tom prilikom je Čiša-Janko izustio divne reči o mom komandantu, i njih sam zapisao:

»Imam utisak da je ovaj čovek nesrećan kad ne ratuje. Za njega je, po svoj prilici, borba što za muzikalna čoveka muzika. Imamo dobrih komanda-

nata, ali Mećava ulazi u red naših izuzetno smelih, originalnih i veštih vojnika. On vojnom veštinom vlada kao pismen čovek perom ...«

Na rastanku tog dana, a i kasnije, u nekoliko navrata, Moša mi je rekao:

— Pričuvajte Mećavu. To je dragocen komandan...

NA OBALI VRBANJE

(Decembar 1943.g.)

Vrbanja, mala planinska rečica, kao zmija vijuga. Čas se pojavi, čas kao da iščezne između brda i škripova, kojih u centralnoj Bosni ima veoma mnogo. Zimi nadode, nešto od snegova, a mnogo više od planinskih potoka, koji se samo u to doba godine pojavе.

Ove zime Vrbanja je neobično nadošla. Mostova prelaza nema, pa smo prinuđeni da idemo uz vodu čak do ispod Vlašića kako bi je na izvoru lakše pregazili. Jer brigada češće mora čas na jednu čas na drugu obalu. To zahtevaju način našeg partizanskog ratovanja i sve veća potreba da se brzo prebacujemo s jednog mesta na drugo.

Ova sela i ovaj narod, kojih je sve manje, već treću zimu dočekuju razne vojske, trpe ratne nedraće, gube ljudi, kuće i stoku i, po svoj prilici, svega im je dosta.

Sela između Vrbanje i Vrbasa su sela razbijenog tipa. Kada bi čovek i u mirno vreme išao seoskim puteljskom od jednog do drugog sela, pošteno bi se namučio, a kamoli u ratu, i to zimi, kada je snežni pokrivač na pojedinim mestima debeo dva, i više od dva, metra.

Sreća što smo mladi... Kažu mi drugovi da su seljaci 1941. masovno pošli u ustanak i da je prvih dana NOB-a gotovo sva centralna Bosna, izuzev većih gradova, bila slobodna teritorija. A onda, što nas je i

inače pratilo u našem pokretu, plima i oseka su se" smenjivale. Razume se, u tim neprekidnim smenama mnogi su pokušali da nešto ušiće.

Na žalost, okupator je, uz masovnu podršku svojih slugu četnika, iskoristio jenjavanje ustanka u tom kraju Bosne. Pobio je mnoge divne drugove i čitava sela i krajeve uništio. Do ponovnog oživljavanja ustanka došlo je u centralnoj Bosni onda kada su u nju došle proleterske i krajiške brigade (u zimu 1942.g.), da bi se danas taj kraj masovno digao na ustanak...

Padao je sneg. Bilo je veoma hladno.

Mećava je postrojio brigadu. Borcima ni brade ni brkovi nisu zagaravili. Jedino komesar Trećeg bataljona Stanko Vasiljević ima guste brke i svi mu na tome zavidimo.

Mećava je govorio o značaju akcije koju ćeemo izvesti na pruzi Dobojsko-Derventa. Tu prugu već po drugi ili treći put napadamo otkako sam došao u brigadu.

Dok je Mećava razradivao zadatke posmatrao sam borce. Bili su to mladići i devojke od osamnaest do dvadeset i koju godinu. Napustili su školske klupe, kuću, imanje, roditelje, sela i gradove i već treću godinu idu iz okršaja u okršaj. Eto, pomislih, tu preda mnom je cela jedna mladost, pretežno za život neuki mladići i devojke, nezapocete i nedovršene ljubavi. Danas umesto knjige drže u rukama puške, umesto krova nad glavom — vetrovi, kiše i snegovi.

Mnogi borci su još u opancima i dronjcima. Bi mi zaista teško što se vetar i sneg poigravaju njihovom mladošću.

Noć je veoma mračna. Ujednačeno sipi sitan sneg. Sve slabije se vidi. Trag se gubi.

Trebalo je još jednom, ko zna po koji put, preći, od Maslovara, zavejanu planinu Borje, zaobići Teslić,, izbiti na prugu i porušiti je.

Zbog snega, vетра i poledice malo-malo pa padne borac ili konj, što nam usporava kretanje. Komandant Mećava se ljuti, više. Ja ga razumem. On to mora. On je komandant. Ali on takođe mora da zna da nisu borci krivi što pada sneg, što je put zavejan i za-trpan ...

— Moramo iznenaditi neprijatelja. To nam je već pola uspjeha.

— Znam. Sve znam. Viči, galami, ali te jedno molim — da ipak razmisliš ...

Čuje se samo škripa snega pod nogama i kad poneka prazna čuturica udari o pušku. Neko više. Očevidno, neko se na nekoga ljuti. Mećava nije sam.

Oluja urla. Sve više besni. Povija bukove grane i one pucaju. Ječi planina. Čoveka hvata jeza.

Čujem: odmor. Kakav odmor! Kome je sad do šale!

Izadoh iz stroja. Uplaših se: poveća grupa boraca ležala je levo i desno po prtinji.

Budim i požurujem drugove. Kada izadoh na »čelo« kolone nikoga više pred sobom ne videh. Tek sada mi bi jasno: neko od boraca, umornih i neispavanih »naredio« je — odmor, i to nam je poremetilo marš.

Dozivam Mećavu. Vičem iz svec glasa. Osećam da se glas prekida i gubi u olujnoj noći. Uzalud tražim prtinu. Nje nema.

Ipak idemo. Trči se i pada. Samo se čuju vetrar, zvezket pušaka i škripa snega pod našim nogama.

Srećom stigosmo kolonu. Vojnik kojeg na začelju sustigosmo pravda se da nije osetio da se kolona prekinula.

— Stoj... — iznenada se ču snažan glas.
Ko je to sada u ovoj mukloj noći?

— Koji si đavo, šta hoćeš, šta tražiš?
Seoska milicija! Čudna mi vojska — milicija!

Oko Doboja a i Teslića su muslimanska sela. Ona su imala svoje stražare, koji su ih čuvali od raznoraznih uljeza. Ta je milicija koketirala s raznim vojskama, ali nije mirisala nijednu, pa ni našu. Dok je naša Dvanaesta brigada bila na tom terenu mnogo smo neprijatnosti doživeli od te milicije. Presretala nam je i hvatala kurire.

Mi smo se trudili da ne zaoštravamo odnose s njom, mada smo joj jasno stavljali do znanja da nismo zadovoljni njenim postupcima i da možemo protiv nje preduzeti oštire mere. Ali u to vreme sukob s tom milicijom ipak bi nam mogao više štetiti nego koristiti. Nama su glavni zadaci bili spuštanje na prugu Doboј — Derventa — Teslić i rušenje i uništanje neprijateljevih vozova i njegove žive sile. Prema tome, trebalo je neutralisati tu miliciju kada je već nismo mogli pridobiti.

Kada su stražari videli da je naša kolona duga izgubiše se. Sigurno su se uverili da ni njima, bar noćas, kavga s nama ne odgovara.

U blizini pruge tišina, ništa se ne čuje osim ujednačenih koraka boraca. Stadosmo. Pred nama je bila nama dobro poznata železnička stanica Lupljаницa. Opet su je nekako podigli i sklepali. U njoj se jedva nazirala škiljava svetlost.

Rasporedili smo bataljone. Ostao sam s Mećavom. Čusmo nekakvo komešanje i nekakve nejasne reči, a zatim se sve utiša.

— Primetili su nas — šapnu mi Mećava.

Bataljoni su zauzeli položaje. Čekao se početak. A taj početak je opet poticao od Mećave. On se primakao sasvim blizu stаницi i bacio prve bombe. Nestalo je svetlosti. Dva kratka rafala iz puškomitrailjeza i — sve se ponovo utiša.

Polako, oprezno, išao sam za Mećavom. Ušli smo u stanicu. Osvetlili smo je džepnom lampom. Sve ispreturano. Unutra četiri mrtva čoveka — tri ustaše i

jedan Nemac. U uglu primetismo čoveka bez kape, s ispruženim rukama. Bio je to šef stanice, postariji čovek, zrikast u jedno oko, kojega smo pre nešto manje od mesec dana, baš u ovoj stanicu uhapsili pa pustili. Tada je obećao da će nam slati podatke o kretanju neprijateljevih vozova, ali nas je slagao.

— Gde ti je telefon?

— Nemam vezu od jučer, sve su linije isprekidane.

— Na žalost, — reče mi Mećava — noćas se ne mogu javiti bojniku u Doboju.

I ovaj put smo zapalili stanicu.

Duž pruge su se čuli pucnji. Od dolaska voza ništa nije bilo. Uplašismo se da, uprkos našoj brzini i predostrožnosti, ipak neko nije uspeo da o nama obavesti Nemce u Doboju i Derventi. Pretpostavke su bile tačne. Celu noć ništa nije naišlo. Kad se razdanilo bilo nam je sve jasno: dok smo mi na pruzi voz neće naići.

Sneg je prestao. Za svaki slučaj, borce smo još neko vreme držali na pruzi. Bili su kalj avi, gladni, umorni, prezebli i — ljuti. Neki, u prolazu, pozdraviše Mećavu, ali mi se činilo da je među njima bilo onih koji bi ga i grdili.

Istrgli smo prugu i bataljone povukli. Ču se pesma. Kao da rastera setu. Obradovah se kao dete što sam starešina ove jedinice. Neka čudna, meni neobjasnjava snaga izbijala je iz tih mladića. To je u stvari bilo ono što je brigadu nosilo.

Sneg se počeo topiti. Kao da nam je sunce jutros uteha za glad i hladnoću. Obuća mnogih boraca potpuno se raspala. Pojedini drugovi bosi, u pocepnim suknemim čarapama šljapkaju kozjim seoskim puteljkom.

Kad smo malo poodmakli od pruge Mećava naredi
— odmor.

>

Saznali smo da je šef stanice, kojega smo noćas uhapsili, ustaša. Obavešteni smo da je pokušao da pobegne, ali da nije uspeo. Metak je bio brži. U unutrašnjem džepu bluze drugovi su mu pronašli pištolj, a na levoj ruci dosta jasno istetoviran ustaški znak.

Brigada je zarobila i nekoliko domobrana. Ponašaju se, manje-više, slično Pavelićevoj domobranskoj vojsci. Sve bi sa sebe skinuli samo da ih pustimo.

Sela koja su bliže Tesliću i Prnjavoru još su relativno bogata. Za brigadu su seljaci spremili hranu. Posle obilatog ručka — veselje. Ispred seoskih kuća borci su pevali i igrali. Nije im smetala studen, pa ni to što su bili bosi i slabo odeveni. Pesma i igra okupile su selo.

Nalakćen na jednu tarabu, slučajno spazih vodnika Prve čete Prvog bataljona. Razgovarao je s devojkom iz sela. Bio je to visok, mlad i izuzetno lep momak sa gustom crnom kosom. Uživao sam gledajući ga onako vitkog i lepog. Lepo su mu stajali bombe i revolver. I njegovi opanci su se raspali, ali mi se činilo da i ne oseća da su mu noge mokre i da je u blatu. Svi smo ga voleli jer je bio hrabar, vešt i izuzetno smeо borac. Uz to je bio veseljak, čovek koji je i u najtežim situacijama umeo da razveseli drugove i rastera tugu.

Bio se naslonio na suvo stablo kruške. Devojka je mogla imati najviše osamnaest godina. Duge pletenice je bila pustila niz grudi. Bluza joj od belog platna, a crni prsluk navučen preko belila činio ju je još lepšom. Suknja joj je bila od seljačkog prediva, smeda, lice rumeno i veoma pravilnih crta. Na nogama je imala kožne opanke, u kojima su sitne nožice nemirno poigravale.

Nisam čuo šta razgovaraju, a i bilo mi je neprijatno da prisluškujem. Bili su zaklonjeni od ostalih boraca. Ipak, videh kad jedno drugom stisnu ruke i kad se nekako užurbano poljubiše, od čega se, rekao

bih, uplašiše. To zaključih i po tome što se bez reči udaljiše jedno od drugog i odoše na dve, suprotne, strane.

Bi mi ih žao, a potom pomislih — možda tako i treba. Rat je, nema se vremena za ašikovanje. Da, rat je, ali i mladost prolazi...

Kad smo krenuli devojka je s prozora svoje kuće dugo mahala peškirom. Borci su joj otpozdravljali, a vodnik obori glavu ...

Bližila se noć. Opet smo ulazili, po ko zna koji put, u bukove šume Borja. Put kroz šumu je naporan i, kao kroz močvaru ili ravnici, jednoličan, dosadan ... Dolazila je još jedna noć. Čuju se samo zvezket oružja, škripa snega i zavijanje vetra.

Ćutali smo. Pored mene je bez reči, išao moj kurir Ćulibrk i vodio konja. Imao sam osećaj da spava. Neka »spava«. Nisam htio da ga uznemiravam.

Mečava je bio negdje na začelju kolone. Znam da nije zadovoljan akcijom, mada smo postigli delimičan uspeh. Ako ništa drugo, ipak smo prošli kroz desetak sela, i to nešto znači.

Koračalo se sve brže, i po tome sam stekao utisak da se svakom borcu žuri da što pre izade iz te jezive šume i da kako-tako počine.

Drugu noć smo proveli u putu. Noć je bila olujna i puna neizvesnosti. Nešto prhnu pred nama, verovatno ptica. Odlomi se grana, otisnu se sneg i sve to stostruko odjeknu. Trgosmo se. I tako cele noći.

Ćulibrk je otiašao napred. Jedan drug nekako čudno gazi, kao da je u paradnom maršu. Naredeno je — odmor. Drug nastavi da gazi »paradnim korakom«. Kada sam mu nekoliko puta strogo i glasno naredio da stane, stao je.

— Ti si se, druže, nešto duboko zamislio.

— Pa da vidiš i jesam — reče mi krupna nepoznata momčina i nastavi prostodušno:

— Ne zameri, razmišljao sam o kraju ovoga rata.

— Sta misliš, kad zauzmem Banjaluku da li će to stvarno biti kraj rata? — upitao sam.

Bio mi je zanimljiv razgovor s njim, te sam mu namerno oponirao. Kraj rata sam mu predstavljao mnogo daljim i težim nego što sam stvarno mislio.

Nezadovoljan mojim razgovorom učinih mu se sumnjivim. Sigurno me nije poznao. Verovatno je da je mislio da je posredi kolebljiv drug, pa počne da me naivno i ne posve ubedljivo uverava u snagu naše vojske i u veličinu našeg pokreta ...

Odjednom začuta. Zatim poče da se s nekim drugom došaptava.

Idući neravnom stazom spotakoh se i padoh baš na tog borca koji se s krupnom momčinom došaptao.

Borac me strogo i drsko upita iz koje sam čete i kako se zovem. Rekao sam neko ime. Razgovor se nastavio i bivao sve zabavniji.

Izašli smo iz šume. Dan se zabeleo. Dvojica boraca se postideše kad pored sebe videše komesara brigade.

Ispričah Mećavi kako sam se noćas lepo zabiljao. On široko razvuče usta i kroz smeh mi dobaci:

— Mogli su te još i ucmekatи.

I jutros je veoma studeno. Pada sve gušći sneg. Putevi sve neprohodniji. Vetar ne prestaje.

Ponovo smo stigli u Maslovare. Istarili smo patrole ... Kudgod se okrenemo u ovom kraju centralne Bosne čini nam se da je sve više grobova — naših, nemačkih, ustaških, četničkih. Nismo znali čiji su, a ni preostali seljaci nam to nisu mogli reći.

Izmešale se vojske, izmešali se i grobovi. Sreća što ih je pokrio sneg. Rat hara centralnom Bosnom. Zbog toga je u selima sve više polupraznih kuća. Slaba zemljana peć, nekoliko nevešto izatkanih ponjava, pregršt slame, dva stakla usećena u drvene zidove koja zamenjuju prozore — to je manje-više sav nameštaj u kućama tih seljaka.

Svet je ogoleo, deca pogotovu. Slabo se hrane. Stomaci im podnaduli, vratovi se izdužili, tanki kao prut.

To nam je stvorilo teške političke probleme. Ljudi nemaju imetka. Kuće su im nekoliko puta gorele. Sada najviše misle o tome kako da sačuvaju glave i kako da se prehrane. To mi je izgledalo prirodno i ljudski.

I naša brigada je gladna. Ali, na žalost, i to nam je doneo rat.

S obzirom na snage kojima raspolaćemo (800 boraca), kontrolišemo isuviše prostranu teritoriju.

Obavešteni smo da su u Tesliću ustашa i domobrani. Prnjavor drži Peta kozaračka brigada. Skender-Vakuf, gradić ispod Čemernice, nekad gradić vila i vikendica, svi su napustili kao da su ga se odrekli. Vile su već prvih dana ustanka, 1941. g. porušene.

Kotor-Varoš stalno menja gospodara: čas je u našim, čas u okupatorovim rukama.

Krećemo se od Vrbasa do Vlašića, Borja, Teslića, Doboja, Dervente, Banjaluke. Premorili smo se od stalnih marševa.

Selo iznad Kotor-Varoša zove se Sokoline. U njemu poodavno živi nekakav čudan i svima nama zagonetan katolički sveštenik. Kad ima na umu »usluge« koje je činio partizanima, pa i našoj brigadi, čovek bi se zakleo da nam je prijatelj. Sve partizane prima kao »braću«. Nudi im hranu i piće. Stoji im na usluži i ponešto im ispriča o kretanju neprijateljevih snaga. Maltene i bogu se moli za naše zdravlje i za uspeh partizana. Međutim, bar nama u Dvanaestoj krajiškoj je ubrzo bilo jasno ko je taj »uslužni« pop. Kada smo na zvonari njegove crkve otkrili tajnu radio-stanicu bili smo načisto s tim zbog čega nas tako precizno tuknu neprijateljevi avioni. Sveštenik je strelljan i seljaci nisu za njim kukali.

Zavoleo sam komandanta Mećavu

Iako sam relativno kratko vreme u brigadi, veoma sam je brzo upoznao. Obišao sam sve bataljone i čete. Uostalom, na Krajišnike sam navikao, a pretežan broj boraca u brigadi je još iz Bosanske krajine. Krajišnici cene svakog borca, pogotovo rukovodeće ljude, i ne zanima ih iz kog je ko kraja, koje je narodnosti i slično.

Posebno me je interesovao odnos boraca prema narodu. Bez obzira na to što je na tom području bilo pročetnički i proustaški nastrojenih ljudi, borci su se i politički borili za svako selo i svakog čoveka. Nisu primenjivali represalije, te je narod primio brigadu kao svoju.

S Mećavom se još nisam sprijateljio. Bio sam s njima u nekoliko akcija i divio se njegovoj veštini i veoma istančanom osećaju za procenu situacije — gde treba udarati na neprijatelja, odakle se može očekivati glavni pravac udara, kuda se izvući i kako neprijatelja nadmudriti.

Zbog toga sam već od prvog dana moga dolaska za komesara brigade izbegavao da se mešam u vojnu taktiku. Uverio sam se da je Mećava bolji vojnik od mene i da više zna i zaključio da od njega treba da se učim. Istina, on je sve svoje zamisli saopštavao i meni i štabu, ali je u toku izvođenja akcija sam odlučivao, a naše sugestije, koje su ponekad bile dobre, nije rado prihvatao. Sem toga, bio je veoma uporan u odbrani svojih komandira, vodnika, bombaša i mitraljezaca. Meni se činilo da Mećava hoće da po svaku cenu zaštiti svoje miljenike, ali sam se kasnije uverio da nisam bio u pravu. Mećava je voleo hrabre ljude, a kada bi i pogrešili gledao im je kroz prste. Polazio je od jednostavne istine: rat je, danas hrabrost treba osobito ceniti.

Na partijskim teoretskim sastancima Mećava nije mnogo govorio. Svima nam je bila teška četvrta glava Istorije SKP(b), a Mećavi pogotovo.

— Prosto neću da razbijam glavu — rekao bi on.

I ostale glave Istorije SKP(b) nije voleo mnogo da uči:

— Ja u ovim glavama ne vidim ništa što bi nam danas, u borbi, bilo od koristi.

Moram priznati da sam se tada zbog toga na Mećavu ljutio. Međutim, kada smo proučavali odluke Avnoja on je bio veoma aktivran. Cesto je navodio primere iz života u bivšoj podoficirskoj školi, o ne-ljudskom postupanju u njoj, o korupciji u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, o izdaji, o nesposobnosti bivšeg režima da zemlju pripremi za odbranu i sl. Odluke Avnoja je svesrdno prihvatio i oduševio se oblikom nove države, pre svega federativnim uredenjem Jugoslavije.

Mećava je bio inteligentan čovek. Shvatao je i NOB i klasnu borbu koja se vodi u našoj zemlji. Visoko je cenio ulogu Partije u odbrani zemlje i vodenju borbe, a iznad svega se oduševljavao drugom Titoom i kao partijskim i kao vojnim rukovodicem.

Imao sam priliku da s Mećavom budem i kod druga Tita. Iz razgovora druga Tita s Mećavom video sam da drug Tito visoko ceni tog izvanrednog krajiškog komandanta. Razgovarali su o nekim vojnim taktičkim operacijama. Bilo je očevidno da se vrhovni komandant oduševljava idejama komandanta Petra Mećave.

— Druže Tito, bitka je dobijena. Ja s mojom brigadom danas mogu proći cijelu zemlju i više od polovine boraca ostaće mi živa ...

— Mećava, — reče mu Tito — možda bi bilo dobro da primiš neku veću jedinicu.

— Druže Tito, pusti me. Dosta je meni i ove brigade. Ako uspijem da nju srećno dovedem do kraja rata i da s njom izvršim zadatke koje mi ti i Partija postavljate, biću zadovoljan ...

Rastali smo se s drugom Titom obogaćeni tim nezaboravnim susretom.

Uz put smo obnovili naše razgovore o odnosima između drugova i drugarica u našoj brigadi, jer, to sam odmah po dolasku zapazio, bilo je nekih problema. Oni su poticali pre svega od komandanta Mećave. Kao što rekoh, imao je devojsku i smatrao je da niko nema pravo da mu se meša u njegovu ljubav.

Mi mu nismo odobravali. Ukaživali smo mu na posledice i isticali da će se slično ponašati i drugi borci. On je bio uporan.

— Pustite mene i Ljubicu da živimo svojim životom — često je ponavljaо.

Jednog dana sam razgovarao s drugovima iz politodjela o Mećavinim postupcima. Rekao sam im da se Mećava teško »kravi« i izrazio bojazan da između njega i mene može doći do zatezanja odnosa. Smiren i uvek taktičan rukovodilac politodjela Marko Perović mi reče:

— Ne idi donom, komesare. Napravićeš krupnu grešku ako poremetiš odnose s Mećavom. Svi smo mi imali ili iste ili slične probleme... Njegova ljubav s bolničarkom Ljubicom čista je kao suza. Mi u politodjelu ne vidimo tu nikakav problem... Zašto da ga ljutiš? Reći će ti jednu stvar. Ovde, u politodjelu, pre nas je bila Vera. Na jednom sastanku ona je »učila« Mećavu kako treba ratovati. Od tada na sve nas koji sa strane dolazimo u ovu brigadu gleda s podozrenjem... Mećava, očigledno, ima nedostatke, ali ko od nas nema ...

Razgovor mi je veoma mnogo pomogao. Iz dana u dan sam postajao sve veći prijatelj s Mećavom. Ubrzo<

sam svestrano upoznao tog čestitog i zaista velikog čoveka.

Za šest meseci, koliko sam bio s Mećavom, on nikada, recimo, nije pojeo nešto izuzetno, već smo se svi hranili s vojničkog kazana. Kada bismo zanoćili u štali ili na snegu pored kakve bukve, Mećava bi došao da me nečim utopli, da mi ispriča neku anegdotu i otera zle misli. Na maršu bi dao svog konja bolesniku ili ranjeniku, i uvek je želeo da se nađe pored drugova koji su posustali, iznemogli.

Često smo pričali o novom društvu i socijalizmu. Za borbu je živeo i bio je veoma nesrećan ako brigada ne bi imala s kim da vodi borbu.

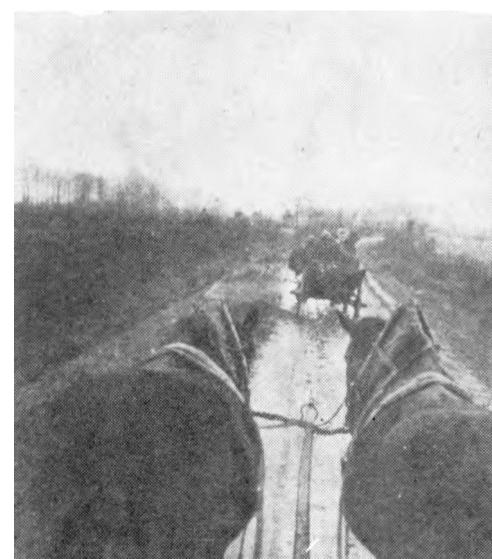
Mećava je bio uredan čovek. Nikad on nije primio kurira ili ma kojeg borca ili starešinu nepristojno obučen, neopasan, neuredan, neobrijan. Čak i na maršu i u borbi nastojao je da pristojno izgleda. Imao je poverenja u borce i borci u njega. Mećava više nije morao da bude u prvim redovima, ali njegovo prisustvo na pravcu glavnog udara bilo je neophodno potrebno. Prosto se znalo: borba mora biti dobijena ako je tamo Mećava. Veoma mnogo mu je bilo stalo do ponosa brigade. To je svakom davao do znanja. S njenim borbama znao je da upozna i viši štab i narod. Voleo je da poigra, da zapeva, da se smeje i umeo je da se oduševljava uspelim vicom ili spretnosti svojih boraca u borbi.

Borce je voleo kao svoju braću ili decu. Istina, prema njima je bio oštar, ali ih je znao i braniti. Ako bi mu poginuo miljenik, a to je bio gotovo svaki borac u brigadi, bio bi tužan, i uvek bi deo odgovornosti svaljivao na sebe.

Smatrao je da svi borci moraju ratovati. Zato je ponekad i drugove iz intendanture slao u prve redove:

*Hor Dvanaeste krajiške udarne brigade posle priredbe u
Kotor-Varošu, septembar 1943.*

*Prenos ranjenika u Pod
QrmeSu, decembar 1943.*

Radio-telegrafisti Jedanaeste krajiskog udarne divizije na položaju u centralnoj Bosni 1944. godine

Minobacačko odjeljenje Jedanaeste krajiskog udarne divizije na Sremskom frontu, decembar 1944.

— Neka malo meci poprskaju i po kazanima.
Onda će se bolje snabdevati borci i više ceniti rane
drugih.

Mećavi nije bilo teško da satima uči borce ratnoj
veštini.

On je iz dubine svog bića osećao čoveka, druga i
saosećao s njim i pomagao mu, ali nikad nije pred
drugim otkrio nečiju tajnu ili je iskoristio.

BITKA ZA BANJALUKU

(U osvit Nove 1944. g)

Kotor-Varoš je ponovo naš... Koliko puta u ovom ratu bosanska kasaba menja gospodara. Večeras varošica prazno i pusto izgleda. Učini nam se da je u njoj sve manje sveta, a da je kuća koje zjape prazne sve više.

Vetar i sneg se poigravaju razlupanim prozorima i vratima. Noć je tamna. Gotovo nigde se ne primećuje svetlost. Jedino se čuje glas našeg stražara ...

Znam tog stražara. Došao je u brigadu pre dve godine. Koliko je puta bio na straži i patroli, koliko puta je gledao smrti u oči, koliko je besanih, studenih i gladnih noći proživeo. Sedamnaest je godina imao kada je pošao u rat. Video je klanja, ubijanja. Ustaše su mu ubile oca i brata. Pričao mi je, baš pre neki dan:

— Sećam se kad sam prvi put pušku dobio. Teška, preteška. Nisam je mogao čvrsto držati. Sad sam, kao što vidiš, komesare, odrastao, prava ljudina. Pušku čvrsto držim, i borci mi zavide na tome kako mi stoji. Kad sam, u Krupi, prvi put pucao na ustaše na moju bruku puška mi je ispala iz ruku. Srećom, to нико nije primetio.

Nisam mogao da spavam. Ustao sam i krišom posmatrao stražara. Bio sam u pravu: stajao je mirno, vojnički pred kućom u kojoj je štab. Zatim nasloni glavu na smrznutu koru drveta na ulici. Odjednom se spotače i pade u sneg. Verovatno je da je zatvorio oči,

zaspao, šta li? Podiže se. Strese se i glasno promrmlja:
»Spava mi se ...«

Vetar i dalje besni. Sneg ponovo poče da pada. I stražar je pobeleo.

— Smeni, bolan, ovog stražara — rekao sam komandiru. Stražar je ušao u napuštenu kuću. Ušao sam za njim. Borci spavaju. Njemu nikako da dode san. Žali mi se:

— Hladno... Kad zatvorim oči kao da vidim svoje najbliže. Tuga me, komesare, muči, u grlu mi se steže kao da me netko davi.

Skinuh sa sebe šinjel i dadoh mu da se zgreje.

Vrata se širom otvoriše:

— Pokret!

Neko poče da se ljuti, a nekoliko drugova se primače ugrejanoj peći.

— Kakva će to akcija biti u ovoj snežnoj noći? — pitaju borci komandira, koji se i sam začudio.

Znao sam da će biti pokret. Jedinice Petog bosanskog korpusa spremale su se da noći između 31. decembra i 1. januara 1944. g. napadnu dobro utvrđeni garnizon Banjaluku, prilazne komunikacije i neke okolne garnizone.

Veoma omiljeni, obdareni i talentovani dvadeset petogodišnji komandant Petog korpusa pukovnik Slavko Rodić posetio je Vrhovni štab u Jajcu i druga Tita potanko upoznao s rasporedom i brojnim stanjem neprijateljevih jedinica u Banjaluci i njenoj okolini. Od vrhovnog komandanta je tražio saglasnost o tome da se izvede napad na to najjače nemačko-ustaško uporište u Bosni.

Vrhovni komandant se saglasio s tim da se u pogodnom trenutku preduzme napad na Banjaluku kako bi se olakšao položaj jedinica u istočnoj Bosni i u drugim krajevima u kojima je besnela ofanziva.

Predviđalo se, što se uostalom u samoj akciji pokazalo tačnim, da će neprijatelj, da bi odbranio

Banjaluku, morati da povuče znatnije snage s područja na kom je preduzimao ofanzivne operacije da bi hitno pomogle ugroženim garnizonima.

Za tu akciju je bila predviđena i Mećavina brigada, koja je tada bila u sastavu Jedanaeste krajiskog divizije.

Sneg pada. Putevi su neprohodni.

Za kratko vreme jedinice su se postrojile. Borcima još ništa nismo saopštili o akciji.

Idemo, posrćemo. Pod nogama škripi promrzli sneg i vetar sve jače duva. Sve se ledi. Upadamo u smetove, bespuća. Ovakvih noći je malo u godini, a, eto, mi, borci Dvanaeste krajiskog brigade, ipak moramo da se s njima suočimo.

Među nama ima dosta ranjenih, bolesnih i iznemoglih. I sve ih je više. Nemamo gdje da ih smestimo, a ne možemo ni da ih ostavimo, jer mogu naići četnici i pobiti ih. Poklati. Moramo ih nositi.

Na putu od Kotor-Varoša do Čelinka i bilo je nekakvog reda, ali kada se brigada odvojila od puta nestade ga. Svako na svakoga viće i ljuti se. Izgubile se veze, pokidale. Mećava se oglasi: »Šta ste stali! Naprijed...« On povrati kakav-takav red. Na žalost, ubrzo se kolona ponovo isprekida. Začudo, borci nekako i idu, ali su konji potpuno posustali. Ponovo čujem naređenje komandanta Mećave:

— Bacače i mitraljeze skinite s konja, a konje ostaviti!

Borci nerado slušaju. Skidaju mitraljeze i prte ih sebi na leđa.

Noć se odužila u večnost. Dovoljno je da jedan jedini borac zastane pa će zastati četa, bataljon, brigada.

Štab brigade je mučila jedna misao: kako da se što pre stigne na polazne položaje. Jer sutra naveče, tačno u 22 časa poslednje noći 1943. godine, u sadej-

stvu s ostalim jedinicama Petog korpusa NOV Jugoslavije napašćemo Banjaluku.

Ako uspemo da oslobođimo taj grad cela Bosanska krajina će biti u našim rukama, i tada će naš manevarski prostor biti mnogo širi, čime će i naše mogućnosti za izvođenje još smelijih i još ofanzivnijih dejstava radi konačnog oslobođenja zemlje biti veće. Ali, to, večeras se svakakva nesreća na nas sručila.

Zalutali smo, to već i sami vidimo. Ispred nas su jame i provalje. Studen. Oluja besni. Jedan se borac otisnu. Verovatno je da bi ga progutao ambis da ga ne zadrža jedno suvo drvo. Izvukli su ga. Bio je sav izubijan.

Stali smo... Nitko ništa ne govori. Siguran sam da večeras nema borca koji se na nas ne ljuti: kuda ih to vodimo ovim bespućem, po ovoj mrkloj i izuzetno studenoj noći?

Moj rođak Filip Prlja, koji je u brigadu došao pre desetak dana, glasno protestuje:

— Kuda to noćas lutamo?

— Idemo natrag! — naredi Mećava. — A ako našim tragom podu Nemci ili četnici — tućićemo se.

U takvom košmaru teško je bilo poznati svog druga, a kamoli snaći se. Samim tim što smo sada isli otvorenim drumom prema Banjaluci borcima je bilo sve jasnije da se spremaju nešto što je u vezi s tim gradom.

U svanuće smo bili daleko od Čelinca. Počesmo se spuštati prema Banjaluci. Ponovo upadosmo u nekakvu teško prohodnu šumu.

Mećava naredi — odmor.

Veliki broj boraca se okupi oko komandanta. Počeše ga zapitkivati kuda to idemo i koji ćemo grad napadati.

— Drugovi, večeras ćemo napasti Banjaluku — odvažno će Mećava. — U napadu učestvuju jedinice Petog korpusa NOV Jugoslavije, i to ove snage: Če-

tvrta krajiška divizija, koju čine Šesta, Osma i Jedanaesta brigada; Podgrmečki, Kozarački, Sanski, Gradiško-ljevčanski i Udarni odred; Jedanaesta divizija, koju, kao što zate, čine Peta i Dvanaesta krajiška i Četrnaesta srednjobosanska udarna brigada; Banjalučki, Prnjavorški i Težansko-teslički odred. Iz Desete krajiške divizije za napad je odredena Trinaesta brigada. Još da vam rečem ovo: snage Petog NOU bosanskog korpusa ojačane su Trećom krajiškom proleterskom i Trećom ličkom brigadom. Pod komandom Petog korpusa je ukupno 13.200 boraca. Dobro smo naoružani. Kao što znate, nedostaju nam samo tenkovi i avioni...

Zatim Mećava izvadi beležnicu i poče da čita:

— Prema podacima kojima raspolažemo, njemačke, ustaške i domobranske snage čine: stožer 4. lovačkog zdruga sa do javnom zdravstvenom, veterinarskom satnijom i vodom bojnog oružništva; tri satnije i bojna 13. lovačke pukovnije, 8., 11. i 12. topnički sklop, jedna bojna 7. lovačke pukovnije, matične jedinice 10. lovačke pukovnije, 3. oružnička pukovnija, župsko redarstvo i ustaše, štab 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa, dijelovi 4. puka divizije »Brandenburg«, dijelovi 5. i 14. policijskog bataljona, oklopna izvidačka četa sa šest tenkova i osam aviona (kod Zalužana), zatim svi četnici koje mi nismo pobili i koje smo protjerali iz centralne Bosne i sabili pod okupatorove skute. Računamo da neprijateljeve snage imaju između 20 i 25 hiljada vojnika, zajedno s četnicima. Naš zadatak je da zauzmemos grad i rasteretimo naše snage u istočnoj Bosni, na koje se sručila paklena neprijateljska ofanziva. Kako smo obaviješteni, tamo su bolnice i naši ranjeni i bolesni drugovi zapali u veoma težak položaj... Mislim da vama, mojim junacima, nije potrebno govoriti o tome koliko nas težak i odgovoran zadatak očekuje. Mi

ćemo u određeno vrijeme, već prema rasporedu i zadatku početi borbu na desnoj obali Vrbasa ...

Borcima je tek sad bilo jasno zbog čega im je podeljena su va hrana za dva dana, jer se ona dobijala samo u izuzetnim slučajevima. Mnogi su već bili pola pojeli. A kad od Mećave čuše da ćemo na Banjaluku, svi od reda počešće da vade iz torbe ono što im je od hrane bilo ostalo. Upozorenja nisu pomogla.

— Bolan, biće valjda hrane u Banjaluci. Uostalom, idemo im u pohode za Novu godinu. Valjda su i za goste nešto spremili ...

— Na našoj obali — nastavi Mećava — s nama će biti u akciji sve jedinice Jedanaeste divizije. Štabovi bataljona i komande četa dobiće potanko razrađene zadatke. Ja znam da vas je protekla noć slomila. Možda smo mogli i slobodnije ići, ali, — iznenadenje je pola uspjeha. Za sat ćemo stići u obližnje selo i tu ćemo se do mraka odmarati i nahraniti.

Komandant Mećava je bio mokar. Oči su mu se jedva videle. Glas mu nije bio jasan i zvonak kao obično. Ali imao je ogromno poverenje u svoje borce i bio je optimist što se tiče predstojeće akcije.

Kliko sam mogao zapaziti, borci su se radovali akciji. Neki su to i rečima iskazali. Možda bi se čula i pesma, ali je prošla noć ipak učinila svoje.

Šuma ječi od nevremena.

Bolničarki Mari prionula sukњa za mokro telo. Sirota devojka drhti kao prut. Dugačka kosa, po kojoj se nahvatao tanak sloj snega, rasturila joj se po licu.

Petokrake zvezde na kapama boraca izbledele. Većem broju boraca opanci se raspali. Kako mi jutros drugovi izgledaju slabici, bledi, ispijeni. Nekima su i prsti na nogama promrzli. Začudo, nitko se ne žali. Pobojah se ... Noćas treba jurišati na bunkere, na mitraljeze...

Stigosmo u selo. Seljaci nas ne primiše najbolje Po svoj prilici, zbumio ih je ovoliki broj vojnika.

Sneg je prestao da pada. Vreme se poče prolepšavati. Magla se gubila. Vidik se otvarao. Lepo smo mogli da vidimo Banjaluku i kuće kako se bele u gradu. Grad je izgledao velik, prostran. Vidi se i Vrbas. Učini nam se da se pomamio. Očevidno je bilo da je nadošao. Pomislih: kako ćeemo ga preći. Čini se da se na nekim mestima izlio, ali se ne vidi najjasnije.

Oko nas belina. Na nekim mestima sneg je dubok ceo metar.

Bio sam s patrolom na osmatračnici. Jasno vidimo kako se ulicama grada na desnoj obali Vrbasa kreću neprijateljski vojnici i kako jedan tenk patrolira.

Radujem se predstojećoj akciji, mada i ona, kao i svaka borba, donosi velik rizik i neizvesnost.

U trošnoj kući u kojoj boravi štab brigade — žena i troje sitne dece. Mada nije mnogo oduševljena našim prisustvom, ipak nastoji da prema nama bude što ljubaznija, ali se trudi da što manje priča. Deca suvonjava. Nerado nam prilaze. Čini nam se da nas se plaše. Što smo ljubazniji prema njima ona se, kao i sva deca, sve više krave i sve su umiljatija. Od njih doznadosmo ko dolazi u selo, koje su kuće partizanske a koje četničke. Ispričaše nam i to da im je otac u domobranima i da je sada negdje na Kordunu. I Maja, njihova majka, takođe suvonjava, pristupačnija je nego pre. Otvoreno nam se žali na postupke četnika i na ustaške zločine: »Otimaju, pljačkaju, gaze sve što im stane na put«. Ali nema poverenja ni u partizane jer: »Sve su vojske iste...«

Dadosmo deci da jedu, a ona halapljivo zbrisaje sve što smo im pružili. I majka je jela. Stadoh je malo bolje posmatrati. Bila je mršava. Po borama na licu bilo je lako zaključiti da se napatila. Kuća od dve skromne sobice, a u njima pocepane ponjave, dve-tri drvene stolice i jedna prazna polica. Sobice nemaju prozore. Zapravo imaju, ali su to mala prljava stakla ubaćena u brvna.

Za neki sat počeće velika bitka. Ja se prihvatom zanimljiva posla: deci sam ispisivao slova na jednoj masnoj hartiji. Ona me gledaju, a iz očiju im se čita zahvalnost. Rekao sam im da sam učitelj. Počeše mi milovati ruke i plehanu petokraku zvezdu na kapi. Osetih tugu. Zao mi je i ove i sve druge dece koja se pate. Za njih se valja boriti. Eto, ova su i bez škole i bez učitelja. Škole smo pretvorili u bolnice i kasarne,, a učitelji su uzeli puške.

Mećava se nepekidno trudi da ženi objasni ciljeve naše borbe i da je uveri da nisu tačne priče koje je o nama čula.

Čusmo pucnjavu. Ne znajući da smo tu, petorica četnika su se približavala selu. Naša patrola je priputala. Dvojica su ubijena, a trojica su pobegla.

Ponovo se sve utiša... U prvi mrok smo krenuli. Prate nas seljaci i deca. To je ličilo na svečani ispraćaj. Raspoloženje tih ljudi se od jutros znatno izmenilo. Jedna postarija žena pokloni drugarici Mari maramu, a devojka zakiti puškomitralscu Aleksiću belim platnenim peškirom.

Vedro je. Opaka studen... Idemo brzo, bez za-stoja i predaha. Dodosmo na polazne položaje.

Trideset prvog decembra 1943. tačno u 22 časa artiljerijska i minobacačka oruđa su osula vatru na centar Banjaluke. Brigade počeše postupno da ulaze u bitku.

Jedanaesta NOU krajiška divizija napada desnu obalu Vrbasa. Svetiljke u Banjaluci se počeše gasiti. Nastupamo veoma brzo. Osvojili smo dominantno* brdo Šehitluk, stigli do Vrbasa, zauzeli Gornji šeher i izbili na most na Vrbasu.

U Gornjem šeheru smo zarobili sedam naprijateljskih vojnika i jednog oficira. Naš Treći bataljon je u Gornjem šeheru naišao na vrlo jako uporište iz koga je branjen prilaz mostu. Smelim jurišima ga je likvidirao. Ubijeno je osam vojnika i jedan oficir. Neprijatelj je celog dana navaljivao motorizacijom na most u

nameri da odbaci naše snage. Ali Treći bataljon je izdržao. Most je sačuvan.

Na sve strane pucnjava, eksplozije bombi i granata.

Svuda nas dočekuje izuzetno razdražan i veselo narod ovog krasnog bosanskog grada. Ljudi nam nude hranu, tople šalove, čak i pokrivače. Mi odgovaramo da nam to ne treba, a oni nam se nude za vodiče. Postarija žena izašla pred kuću. Rasplela kose i na sav glas pita da li joj Slavko ide. Kao da se ne plaši metaka koji oko nje pršte. Ne pomažu naša upozorenja.

— Slavko mi je jedinac. Tri godine ga nisam videla. Učio je trgovačku školu... Grdne rane, eli mogu Slavka?

Da bi nas, valjda, više obavestila o svome sinu, priča nam kako je mlad i visok, kako ima crnu kosu i krunje oči i kako lepo peva. I da je velika šaljivčina, kao i njegov pokojni otac. »Voleli su ga drugovi. Verujem da ga i vi volite ...«

Uzalud joj objašnjavamo da njenog Slavka ne poznajemo i da je on u nekoj drugoj jedinici. Ali ona zade od borca do borca i svakoga pita o Slavku potanko opisujući svoga sina.

Pred jednom kućom grupa postarijih građana. Ljudi nude partizanima hleb, čarape, peškire, čak i zimske kapute. Svakoga borca bi žeeli da poljube. Saznajemo da su njihovi sinovi poodavno u partizanima.

Jedna se kuća upali.

Topovske granate gruvaju. Proneše jednog ranjenika. Rekoše nam da mu je leva noga prebijena. Ne kuka. Još je pri svesti.

... U kući običan kuhinjski sto. On večeras zamenuje hirurški. Lekari sekut ruke, noge, vrše teške operacije. Jedan ranjenik umire. Granata mu je odnela desnu ruku. Sav je krvav.

Hiljade svetlećih metaka i stotine raketa paraju snežnu noć nad Banjalukom. Naš Prvi bataljon je

likvidirao nekoliko uporišta u čaršiji, zanatsku školu, policijsku karaulu. U policijskoj karauli ubijeno je sedam žandarma, a na ulici dva nemačka vojnika i jedan oficir. Ostale neprijateljeve snage su odstupile prema mostu ostavivši svu spremu i oružje.

Drugi bataljon je napao policijsku karaulu na Rebrovačkom mostu i sam most. Njegov je zadatak bio da pošto likvidira Rebrovački most prede na levu obalu Vrbasa i napadne vojni logor iz kog je tukla baterija topova.

Bataljon je smelo jurišao. Uspeo je da likvidira most i bunkere na njemu i da uđe u centar grada, gdje se bitka rasplamsavala. On je vodio teške ulične borbe, u kojima su borci i komandni kadar ispoljili ratničku veština i izvanrednu hrabrost.

U borbi je poginuo jedan od najhrabrijih komandira Drugog bataljona, komandir Druge čete Simo Šobot, drvarske radnik. On je vodio svoju četu u juriše, bacao bombe, tukao iz mitraljeza.

Kada se prodiralo preko Rebrovačkog mosta poginuo je i poznati puškomitraljezac iz Drugog bataljona Marko Rapajić. Njegov puškomitraljez je pokosio mnoge neprijateljeve vojниke, ali hrabri borac ovu bitku nije preživeo. Rapajić je sa svojim komandirom ostao ispod zidina kaštela.

Brzi prodor bataljona u grad iznenadio je nemačku komandu. Angažovane su nove snage da bi se partizani izbacili iz grada. Međutim, osvojene pozicije bataljon nije ispuštao iz ruku: dva dana i dve noći izdržao je kanonadu, juriše i kontrajuriše.

Osvit 1944. godine. Reči juriš i forverc večeras se najčešće čuju. Dvanaesta krajiška brigada je izvršila zadatku. Na našem sektoru su likvidirana sva neprijateljeva uporišta osim zgrade Trgovačke škole, koju su blokirale snage našeg Prvog bataljona.

Stigli su nam izveštaji da su borci Pete krajiške brigade razbili neprijateljeve snage u Trapistima na-

stojeći da ovladaju mostom na Vrbasu i da upadnu u istočni deo grada.

Nemci su pružali snažan otpor. U borbu su uveli tenkove i uspeli da zadrže Kozarčane.

Kurir nam priča kako je komandant Pete brigade Ranko Šipka bio u streljačkom stroju na obali Vrbasa i tražio da se jave borci za bombaše koji će krenuti preko branjenog mosta i prokrčiti put do leve obale. Prijavili su se gotovo svi borci čete.

— Razvila se žestoka borba. Pretrpeli su teške gubitke. Četa nije prešla most. Komandant Šipka je naredio svom Četvrtom bataljonu da prede reku. Pronađena je nekakva skela, i borci dveju četa su se prebacili preko Vrbasa. Likvidirali su neprijateljeva uporišta i tu osvanuli. Na tom mestu se još vode žestoke borbe.

S leve obale Vrbasa još nemamo izveštaje. Čujemo da je gužva u gradu. Vidimo da mnoge kuće gore. Kakvo je stanje i dokle su stigle naše jedinice — još ne znamo.

S Mećavom sam pošao prema Trgovačkoj školi. Ispred nas neko beži. Mećava pripuca. Stigosmo do škole. Sve ključa. Drugovi nam rekoše da se ovde osvaja metar po metar, stopa po stopa. Unutra su Nemci i ustaše. S leve obale — neprekidno juriši i kontra juriši. Neki borci su nam ranjeni...

Bez obzira na žestoke protivnapade neprijatelja, Dvanaesta brigada nije napuštala pozicije koje je osvojila. Neprekidno je odbijala tenkove i pešadiju. Borbenu čvrstinu i izuzetnu hrabrost naročito je ispoljila četa Prvog bataljona, koju je vodio komandir Milan Čobanović. Kad je neprijatelj poslednji put nasrnuo da bi deblokirao svoje snage u zgradu Trgovačke akademije, komandir je doviknuo borcima:

— Odstupanja nema — ni stope!

Pod gusenice tenkova padale su bombe i flaše s benzinom.

Na kamenom mostu nedaleko od tvrđave Kaštela ostalo je 30 leševa neprijateljevih vojnika. Vojnici koji su bili opkoljeni u zgradbi Trgovačke akademije pozvani su da se predaju, da polože oružje. Prizemlje zgrade su naši borci već u prvim jurišima zauzeli. Zatim — je počela borba za sprat i za svaku sobu i svaki prozor. Čula se kuknjava. I reči, od kojih smo neke razumeli a neke nismo.

Jedna grupa drugova vodi zarobljene ustaše. U pravom smislu te reči osećamo šta znači bitka na život i smrt. Sve unutra stostruko odzvanja.

Neprijatelju je postavljen ultimatum: ili da se preda, ili će zgrada biti srušena topovskim i minobacačkim granatama.

Pošto su njegovi uvideli da im pomoći neće stići, istakli su belu zastavu i počeli da izlaze napolje. Kad su razoružani, 103 vojnika i oficira su odmah upućena u sabiralište za ratne zarobljenike. Brigada je došla do značajnog plena: pet puškom trai jeza, 300 ručnih bombi, 100 pušaka, sedam radio-stanica, do odeće, obuće, raznovrsne hrane i drugog.

U školi 30 mrtvih vojnika. Nama su dva druga poginula i osam je ranjeno.

S padom zgrade Trgovačke akademije desna obala je oslobođena. Stigao nam je izveštaj da se jedan bataljon Pete kozaračke ponovo morao povući na desnu obalu Vrbasa.

Na položajima Pete kozaračke gusto, teško. Švabe tuku brigadu s druge obale. Ponovo moramo preko reke! Ali kako? Vrbas nadošao pa širok, valja led, nosi mrtve ljude, uginulu stoku. Pomahnitao, večeras nikome ne da da mu pride. Nije bilo izlaza... Grupa boraca Pete krajiške brigade domogla se gumenih čamaca i po mraku krenula preko Vrbasa. Kad su borci zaveslali preko reke čamci su se zaljuljali i potonuli. Nije se znalo kome je teže na srcu — da li onima koji su borcima naredili da pređu reku ili onima koji su se našli u ledenim talasima.

Mada je bila zasuta kišom metaka, ipak je ta desetina hrabrih Kozarčana uspela da se spase: borci su isplivali na desnu obalu Vrbasa. Još su i ratnu opremu i oružje sačuvali!

Pesma pred hapsanom

Dobili smo izveštaje s leve obale Vrbasa. Naše jedinice su zauzele veći deo grada. Međutim, gimnazijska, sokolana, hotel »Palas«, Kaštel, banovinska zgrada, ozloglašena »crna kuća« i još neke veće i tvrde zgrade i dalje su u rukama neprijatelja.

Komandant Petog korpusa NOV Jugoslavije Slavko Rodić izdao je 1. januara u 18 časova naređenje da se napad obnovi:

»Noćas sve snage moraju dati sve od sebe kako bi zadatak bio izvršen ...«

Za Banjaluku se bije ljuta bitka. I mi smo dobili zadatak da se prebacimo na levu obalu Vrbasa i da pomognemo našim snagama u oslobođenju grada.

Vrbas nosi drveće i besni. Na levoj obali reke vodi se žestoka bitka. Noć je tamna. Sneg neprekidno pada. Očekuje se još veće nevreme.

Grad se uzburkao. Ljudi, žene, čak i deca, dobrovoljno se prijavljuju da nose ranjenike da bi ih sklonili što dalje od poprišta borbe.

San nas osvaja. Druga noć je kako gotovo oka nismo sklopili. Uzalud požurujemo borce. Oni zastaju. Jedan drug se prislonio uz drvo na ulici i »spava«.

Svaki korak znači napor. Teško je opisati koliko je hladno. Imamo osećaj da smo nagi. Zviždi veter sa Vrbasa i okolnih brda, a sneg ulazi pod već mokru odeću i obuću. Ledene iglice nas udaraju po telu.

Došli smo do mosta i prešli kroz Šeher na levu obalu. Tu nas je zora zatekla. Kakvi mi tek jutros borci izgledaju! Mokri, kaljavi, neispavani, ispijeni. Ni

na jednom osmeha. Niko ni reči ne zbori. Te čudne' tišine se uvek plašimo. Kad ona uđe u brigadu — kao da je mora ušla. I uvek je predznak najgoreg.

Po Vrbasu polegla mlečna magla. Sto dublje ulazimo u grad sve više zapaljenih kuća. Po putu led. Na ulicama prazne čahure, poneka prebijena puška, opanci, čarape, kape ...

Pored nas prenose ranjenike. Borci za trenutak zastanu, zavire u nosila ne bi li nekoga prepoznali, pa opet onako bezvoljno produže.

Idemo sporo i obazrivo. Poneki metak prozviždi iznad glave. Drugovi iz drugih jedinica nam rekoše da su pretrpeli ozbiljne gubitke. Sve je veći broj ranjenika, a nedostaju nam i lekari, i hirurzi, i oprema. Na žalost, nema dovoljno ni kuća za smeštaj ranjenika.

Na ovoj obali nam grad izgleda mnogo veći, prostraniji. Obavešteni smo da je neprijatelj sabijen u centar grada. Povezali smo se s našim Drugim bataljonom i cela brigada je stupila u borbu.

Naši bataljoni su jurili na gimnaziju i hotel »Palas«. Na žalost, svaki put smo se vraćali s osetnim gubicima. Na našu nesreću, nismo imali tenkova, artiljerije i drugih teških oruđa da bismo tukli masivne zgrade, pre svega tvrdavu Kaštel.

Naš Drugi bataljon je zarobio bivšeg ministra ustaške države Hilmiju Bešlagića. Treća proleterska krajiška brigada s jednom našom četom napada »crnu kuću«. Prema informacijama, u toj ozloglašenoj tamnici se nalazi 210 političkih zatvorenika.

Izdato je naređenje da se zatvorske kapije razore ručnim bombama i da se juriša u unutrašnjost zgrade. Vodnik Treće krajiške, Tomić, koji je, kako to piše u jednom dokumentu, bio na najisturenijem delu, izdao je naređenje svojim desetinama:

— »Zatvorenike moramo oslobođiti...«

Borci su se vešto klonili rafala i bombi. Odredena je desetina bombaša. Za njom su upućene ostale

desetine i naša (Skenderska) četa. Bombe iz ruku tih hrabrih bombaša poletele su prema zatvorskoj kapiji i raznele je. Razvila se borba prsa u prsa.

Čuvari zatvora su odbijali da se predaju. Povlače se prema prvom spratu. Borba za stepenice, za sprat. Rvanje. Borba noževima.

Kad je otpor potpuno slomljen zatvorenici potračaše oslobođiocima u zagrljaj. Potom spontano, počeše da pevaju. Neobični hor je nadjačavao pucnjavu u okolnim ulicama.

Tužna i mračna je ta hapsana. Svuda oko nje bodljikava žica i desetine bunkera i puškarnica. Iz hapsane naide starac. Sitan, glave male kao pečurka, koja se jedva drži na njegovom tankom vratu. Oči takođe sitne kao dinduve. Srebrnasta čekinjasta brada mu narasla, i po njoj se uhvatila prljavština. Ruke mu dugačke, a prsti kao da su oglodani. Polunag. Dugačke mršave cevanice vire iz pocepanih pantalona. Noge bose, crne, ispucale, prljave. Zbunjen je. Kao da plače. Pokušava da se obrati nekom od boraca. Sede. Niti se raduje, niti je tužan. Možda bi želeo da ode odavde, da se izgubi. Saznali smo da starac dve godine ovde podnosi torturu i čami.

— Gdje sam ovo? Šta se ovo zbiva sa mnom?

Podiže se: Pogled mu bespomoćno luta. Traži nešto, a šta?

Jedna žena je poludela. Redom ljubi borce. Svakome daje ime i kao da nas sve poznaje. Jednog borca pita o svojoj kući, o kravi i o doratu kojeg je svezanog kod štale ostavila. Na drugog se ljuti što joj ne »pomaže u poslu«. Čas smo za nju mrtvi, čas živi ljudi. U naručju drži cigle i kamenje ...

— Šta gledate? Treba mi štalu da dogradim. Vidite, zapaljena je, krvnici je izgoreli.

Žena je u dronjcima, mala, sitna. Učini nam se da ni kose nema. Pravo je čudo kako je Nemci nisu streljali. Sve takve su ubijali.

Medu zatvorenicima su se svojim držanjem izdvajali partizani i neke partizanske porodice. Uprkos tome što su izmučeni, svi su tražili oružje da odmah stupe u borbu.

Ušli smo u prostorije zgrade. Ne znamo koliko je godina stara, ali su čelije u njoj memljive, mokre, prljave, zagadene. »Crna kuća« je zaista crna. Na crnim zidovima sasušena krv. Ovde pocepani seljački opanak, onde flanela, gaće, kapa, ili pocepana marama. Slama sitna, prljava. U njoj bezbroj buva.

U jednoj čeliji pronadosmo nečitko napisan tekst:

»Zovem se Petar Majstorović. Bio sam partizan. Uhvatili su me krvnici. Doveli su me ovde, tukli, mučili, kidali sa mene meso... zabijali vruće igle pod nokte. Danima su me solju kljukali. Ne brinite, ništa nisam odao. Ako nekada neko od naših prijatelja pronade pismo neka ga dostavi drugovima. Znaju oni ko je Petar i neka mi pozdrave majku.«

Medu dve stotine živih zatvorenika Petra Majstorovića nije bilo, i nitko nam ništa i nikada nije mogao reći ko je taj Petar Majstorović, koji Nemcima ništa nije odao...

Pronašli smo još pisama. Mahom su bila upućena majci, sestri, ili bratu. Bilo je pisama Partiji i drugu Titu. U njima su pretežno bili posljednji oproštaji. Ali u svima se provlačila jedna misao — ništa nismo odali i poštено smo se držali...

Naredili smo da se »crna kuća« zapali. Srećni smo bili kada smo ugledali kako se dim visoko diže iznad Banjaluke.

Između tenkova

Celog dana juriši nisu prestajali. Bila se bitka za svaku kuću, za svaku ulicu, za Banjaluku. Sva naša nastojanja da zauzmemos gimnaziju, hotel »Palas« i

tvrđavu Kaštel bila su uzaludna. Nemci su se uporno branili.

Čekali smo treću noć, da izvršimo poslednji juriš.

Borce smo povukli u tople sobe. Zaspase kao pokošeni. Uplašismo se. Ako Nemci izvrše juriš?! Uzalud smo, bar za trenutak, upozoravali, naredivali, pretili. San je bio jači od svega, pa i od opasnosti.

Svuda je mukla tišina. Kao pred buru. Prolazi još jedna studena januarska noć.

Neprijateljski garnizon kao da nešto očekuje. Što se nas tiče bila nam je potrebna još jedna jedina noć da bismo ga bacili na kolena. Ali... Nemačka obaveštajna služba je obaveštена da partizanske jedinice prilaze Banjaluci i da nameravaju da je opkole i napadnu. U izveštaju od 30. decembra 1943. g. upućenom štabu 2. nemačke tenkovske armije, pored ostalog stoji:

»Partizani nameravaju napasti Banjaluku 31. decembra, ili 1. januara, s jakim snagama ...« Izveštaj od 1. januara glasi: »Opkoljeni smo sa svih strana. Partizani zauzeli pola grada. Ako nam u toku dana ne stigne pomoć, Banjaluka će proći kao ostali gradovi...«

Pošto su poslali te izveštaj e Nemci su preduzeli mere da neke jedinice iz istočne Bosne odmah krenu ka Banjaluci. Znali su da se taj garnizon, iako je bio dobro utvrđen, bez pomoći neće moći da održi.

Trideset prvog decembra 1943. naređeno je 901. oklopnom grenadirskom školskom puku da brzo krene iz istočne Bosne u pravcu Banjaluke. U pokret je stavljena i nemački okloplni puk u Pečiju, u Madarskoj. Manje više iz cele istočne Bosne su upućena pojačanja opkoljenom garnizonu u Banjaluci.

Drugi tenkovski bataljon 901. oklopog grenadirskog puka forsirano je nastupao od Bosanske Gradiške. Savladao je odbranu Jedanaeste krajiške brigade. Kod Klašnica se spojio s jedinicama koje su stigle

drumom od Pranjavora, pa su zatim te jedinice zajedno prodrle (2. januara 1944. g. kasno po podne) u Banjaluku i odmah stupile u ulične borbe.

S tim u vezi u izveštaju Četvrte krajiské divizija pored ostalog piše:

»Neprijatelj je prodro 2. ovog meseca od Klašnica,, sa 150 vozila, 10 tenkova, te je u 14,30 počeo žestolic kontrajuriš protiv naših snaga, koje su se borile samom gradu. Prethodila je žestoka priprema iz velikog broja svih vrsta teškog oruđa«.

Najžešće borbe je vodila Šesta krajiska brigada. Ona je pokušavala da zaustavi naprijatelja koji je nadirao od Gradiške. Na udaru nemačkih tenkova bili su bataljoni Trinaeste krajiské brigade i jedan bataljon Treće krajiské proleterske brigade.

U samom gradu naizmenično juriši i protivjuriši. Četa Marinka Avramovića iz Drugog bataljona Dvanaeste krajiské brigade ponovo je usmerila svoj napad prema Kaštelu. Neprijatelj je, ne štedeći municiju^ odbijao naše borce od masivne kapije i tvrdave.

Ocenjujući da će četa pretrpeti teške gubitke, komandir Avramović je promenio pravac napada. Svoju jedinicu je usmerio prema Sahat-kuli i zauzeo nekoliko obližnjih kuća.

Prvi bataljon Dvanaeste brigade, s hrabrim komandantom Radom Čekićem na čelu, neprekidno juriša na gimnaziju. Razvila se paklena borba. Graje artiljerijska oruđa, prašte ručne bombe. Flaše s benzonom lete pod gusenice tenkova.

Drugi i treći bataljon takođe vode teške ulične borbe. Vodi se bitka za svaku kuću, za svaki sprat, za svaku ulicu. Zahvaljujući veštom rukovodenju komandanata Drugog i Trećeg bataljona Dula Rapajića i Nikice Milića, neprijatelj nije uspeo da povrati ni pedalj teritorije.

Otkad je formirana, brigada nije bila u žešćem okršaju. Ona sada polaže ispit zrelosti, ali zahvalju«.

jući umešnom komando van ju svojih starešina, ima relativno malo gubitaka.

Procenivši borbenu situaciju, štab Petog korpusa NOV Jugoslavije je 2. januara uveče izdao naređenje potčinjenim jedinicama da se povuku iz zauzetih delova grada i dao ovo obrazloženje:

»Iako napad na Banjaluku nije završen oslobođenjem grada, ipak su zadaci koji su bili postavljeni pred naše jedinice ostvareni velikim delom. Prepolovan je jedan veliki neprijateljski garnizon i doveden u očajnički položaj, a napadom na ovaj veliki grad poremećeni su planovi neprijatelja u njegovim ofanzivnim poduhvatima u ostalim pokrajinama. Akcijom na Banjaluku najbolje smo ispunili naredbu vrhovnog komandanta druga Tita, koju je izdao povodom šeste neprijateljske ofanzive.

U ovoj borbi sve naše jedinice odlikovale su se velikom upornošću, a neke jedinice su u osvajanju jakih neprijateljskih uporišta pokazale pravi heroizam...«

Dvanaesta krajiska brigada, koja je bila u centru grada i koja je tamo vodila ulične borbe, kasno je dobila naređenje da se povuče (tek 3. januara u 3 sata ujutru).

Borba na našem pravcu se rasplamsavala. Tenkovi su neprekidno prolazili pored nas. Sigurni smo bili da je opkoljenom gradu stigla pomoć. Bilo nam je jasno da moramo što pre izvući brigadu. I najmanje zakašnjenje značilo bi njeno uništenje.

Tenkove nismo mogli zaustaviti. Pokušavali smo da to učinimo flašama s benzином, ali nismo uspeli.

Opet je na scenu stupio komandant Mećava. Izašao je na ulicu rešen da sam poveže bataljone i izvuče brigadu. U susret mu je išao tenk. Za trenutak se sklonio za jednu ogradu. Na jednom uglu je ubio dvojicu ustaša. Stigao je do bataljona. Zatim su štabovi bataljona, ponikli iz Mećavine škole, između

tenkova i neprijateljevih bunkera izvlačili svoje borce. Mada se probijala kroz neprijateljske redove, brigada se izvukla bez mrtvih i ranjenih.

Bili smo srećni, jer smo časno izvršili zadatak. U toj bici, koja je trajala tri noći i dva dana, prošli smo s relativno malo žrtava — devet boraca je poginulo i 24 su ranjena.

U gradu se još puši. Veze s drugim našim jedinicama još nisu uspostavljene. Saznajemo da su Nemci jurišali na mesta na kojima se borila Dvanaesta. Međutim, mi smo već bili daleko od Banjaluke. Zapravo, približavali smo se Kotor-Varošu.

U dvodnevnim borbama u Banjaluci 810 neprijateljevih vojnika i oficira je poginulo i ranjeno. Zarobljeno je 766 vojnika i podoficira i 36 oficira. Zaplenjene su velike količine ratnog materijala i municije.

Snage Petog korpusa NOV Jugoslavije ostale su bez 97 boraca, a 200 je ranjeno.

U toj bici naše jedinice su stekle još jedno iskušto, a građani Banjaluke su potvrdili duboku prizrenost NOB-u.

LUTANJE PLANINOM I NOVE ŽESTOKE BORBE

(Prva polovina 1944. godine)

Brigadi je bio potreban samo jedan dan predaha, možda samo jedna noć. Međutim, neprijatelj nije mirovao. Prema brigadi su nadirale sveže i dobro opremljene nemačko-ustaške snage sastavljene od smučara.

U sklopu šeste of anzi ve, neprijatelj je i prema nama preduzeo dejstva (u centralnoj Bosni). Jedinice našeg Prvog i Drugog bataljona presekao je na desnoj strani komunikacije Kotor-Varoš — Banjaluka

Četvrti januar. Zabrinuti smo. Šta je s Prvim bataljonom? Otkako je počela borba nikakve veze s njim nismo imali. Briga nas članova štaba brigade utoliko je bila veća što je Nemcima bio potpuno otvoren put prema Kotor-Varošu.

Studeno je. Vetar ledi. Nemci se smučkama veoma brzo kreću. Odbrana Kotor-Varoša i ma i najmanje zadržavanje veoma bi nam komplikovali situaciju. Sem toga, ništa ne bismo postigli. Tako nam javlja štab Drugog bataljona.

Štab brigade je doneo odluku da se što pre izvučemo iz te kasabe. U tom trenutku prvenstveni zadatak nam je bio da iz grada izvučemo i posljednjeg ranjenika. Na žalost, njih je bilo mnogo. Nekima su lekari čak amputirali ruku ili nogu.

Moramo napustiti kuće i odstupiti u planinu, u bespuća.

Da li ćemo spasiti ranjenike — to je u ovom trenutku zaista teško predvideti.

— Ja neću da idem. Ostavite me. Ubijte me! — govori ranjenik kome je sinoć lekar amputirao ruku.

Poneli smo ga. A kuda? To nismo znali. To niko nije znao.

Noć, mrkla i hladna. Sneg neprekidno pada i zviždi vетар.

Idemo navodno prema planini Vlašiću. Zapravo, vučemo se besputnim stazama. Idemo tamo gdje nema žive duše, jer moramo: Nemci su nas pritisli. Iako smo navikli na nedaće, večeras nam je izuzetno teško. S nama je više od 50 što težih što laksih ranjenika.

Ni stati, ni sesti, ni ići. Nemci nam ne daju da predahnemo. Oni su siti i obučeni, a mi? Izgladneli, slabo odeveni, iscrpljeni. Nemci nemaju ranjenih, a mi imamo.

Tuku nas iz mitraljeza. Noć se pretvara u dan. Od ognja.

Kolone Nemaca idu iz više pravaca: od Teslića, Prnjavora, Banjaluke. Nemci idu na smučkama, u belim mantilima. Veoma teško se primećuju. Očevidno je da im je cilj Jajce, gde su Vrhovni štab i Tito. Mi smo se našli na pravcu kojim njihova glavnina nastupa, pa zato i jest tako teško.

Kako da izbegnemo ovaj pakao? Čime da zaustavimo neprijatelja?! Ako neki borac zastane — odmah i nestane. Ubiju sve — ljude, konje.

Nemamo mogućnosti da se koliko-toliko organizujemo za odbranu. Verovatno je da neprijateljeva komanda smatra da će im i naše nedaće pomoći da nas slome.

Neko više, glasno kuka. Prosto kao da nariče.

Borba za život. Obavešteni smo da su dvojica ranjenika malopre umrla. Zatrpani su ih u sneg i ostavili. Do zemlje je teško doći. Ni u nju se ne može.

Samo da možemo brže da idemo. Čega radi? Kao da nas tamo čekaju odmor, počinak, zaštita. I tamo su: bespuće, sneg, planina, oluja_____

— Ej, nesrećni čoveče, vidiš li gde nas dovedoše?
— Cuti!
— Ćutimo!...
— Ako još budeš gundao dobićeš kuglu u čelo!
Ti razgovori unose nemir, nepoverenje, strah i paniku.

Snežno nebo se sve više spušta. Kao da hoće da pritisne zemlju. Izgubili smo osećaj prostora. Niko više ne zna gdje šta počinje a gde se završava.

Topovske granate udaraju. Sve češće poneki borac zastane. Zastane i kolona. Tada naše zaštitnice primaju borbu i — pristižu novi ranjenici.

Iscrpljeni, sedamo u sneg pokušavajući da se naslonimo na kakvo sledeno drvo.

— Pokret. Nema odmora! — bespomoćno viče komandant Mećava.

Izgleda da se niko ne pokorava tom naređenju, tom hrabrom čoveku.

Ipak, ustajemo. Neko se s nekim prepire. U blizini se čuo rafal iz puškomitrailjeza.

— Druže, ovaj umire.

— Ostavi ga! — reče komandir čete. — Uzmi drugoga, još ima živih.

Videt kako mrtva druga ostaviše kraj bukve i kako uzeše drugog da nose. A kuda? Po svoj prilici, u još veću neizvesnost.

Krenusmo. Pa stadosmo. Opet krenusmo i opet stadosmo. Veza, veza — bezbroj puta se noćas ponavlja. To nas je držalo i sakupljalo. Imamo osećaj da smo u vrzinom kolu.

I komesar Trećeg bataljona Stanko Vasiljević, poznat kao izvanredno blag čovek, galami. Niko ga ne sluša. Glas mu se gubi u snežnoj oluji.

Neprijatelj nastupa i u pravcu Prvog bataljona: jedni od Mirkovića, Orahova i Gornjeg Brda, a drugi od Gornjih Večića. Zivinica, Ježića, iznad Skender-Vakufa. Neprijateljevu kolonu od 1000 vojnika (de-¹

lovi 1. brdske nemačke divizije) na samoj Ježići je' dočekao Prvi bataljon pod izvanrednim rukovodstvom komandanta Rada Čekića i u dvočasovnoj borbi naneo joj teške gubitke: 52 mrtva i veći broj ranjenih. Od ishoda te borbe ovisilo je izvlačenje ranjenika, povezivanje s glavninom snaga Jedanaeste krajiške divizije i povlačenje brigade prema Ugru.

I Treći bataljon je dobio zadatak da se prebaci preko Ugri. Na žalost, usled iscrpljenosti boraca nijeuspeo da se prebaci. Zapravo, neprijatelj ga je sačekao na Ugri i u teškoj borbi pretrpeo je osetne gubitke — 12 mrtvih i 10 ranjenih drugova.

Komandant Nikica Milić je osetio da su borci premoreni, da ne mogu više. To ga mori. S naporom poče da viće. Niko ga ne čuje.

Neki drugovi »spavaju«. Od njegove vike pojedini se probudiše i pokušaše da ustaju, a drugi počeše da protestuju psujući i bezrazložno viču na njega.

Ču se otegnut rafal iz puškomitrailjeza. Veoma je teško oceniti da li je to na Ugri ili pozadi. Veza s glavninom brigade je izgubljena.

Bataljon je ipak na okupu. Sa štabom je i zametnik komesara brigade Mirko Vranić. Borci znaju da su, Nemci i ispred i iza njih.

Moramo stići u Skender-Vakuf!

Začudo, borci poustajaše i produžiše, mada jedva koračaju. Borba za Banjaluku i uopšte napori koje su ulagali prethodnih dana potpuno su ih iscrpli.

Zalutali su. Nemci su i ispred i pozadi. U glavu komandanta Milića rojile su se teške slutnje ...

Naredeno je — odmor.

Tama. Zviždi i tutnji kao da je zemljotres. Javlja, se osećaj da se sve ljudi.

— Je li daleko Skender-Vakuf? Hoće li biti dovoljno drva da se bar jednom ljudski ogrejemo? Hoće li biti hleba? Gladni smo.

Traže borci od svojih prepostavljenih da im odgovore na pitanje na koje je nemoguće odgovoriti.

Članovima štaba bataljona je bilo sve jasnije da su ih Nemci presekli i da neće uspeti da se po vežu s glavninom. Upravo, uopšte nismo znali gde će stići.

Komandant se pobojao da borci mogu početi da haluciniraju kao u četvrtoj ofanzivi. Ako se to desi i ako naiđu Nemci, borci neće imati snage da im se odupru. Da li će Nemci zaista ići dalje po ovom kijametu? Možda neće ... Ponovo se ču nemački šarac Štekće planinom.

Zora je. Bataljon se spušta niz obale jaruge strme kao zid. Borci se spotiču. Neki nestaju. Mnogima je ta jaruga odnela cokule, opanke, kapu, odeću. Tu je mnogi borac ostao potpuno bos.

— Puške i municiju čuvajte! — naredi komandanat Milić.

Najzad, u dnu jaruge rečica. Borci se obradovaše kao deca. To je Ugar.

Znači prošli smo Skender-Vakuf. Ovde se možemo odmoriti. Još kad bi bilo malo krova nad glavom.

Borci čisto živnuše kad naiđoše na vodenicu. Komandant uđe u nju. Na ponjavi starac. Leži pored gotovo ugašenog ognjišta, nalakćen. Drema. Podiže ruke, sitne i kosmate. Košulju nije imao. Uplaši se ...

Pod vodenicom je hučao Ugar. Zimi, kažu, može da bude opasan. Uostalom, on je manje-više kao i sve planinske reke. Pošto je bio nadošao, za bataljon je predstavljaо tešku prekuru.

— Nemci!

Prekide se kratkotrajan odmor boraca. Neki su uspeli da zgrabe oružje, a drugi su se zbumili pa nemaju snage ni da se pokrenu.

Borba prsa u prsa.

— Za mnom! — naredio je komandanat Milić.

Nemački mitraljezi su kosili unaokolo. Poginulo je 12 drugova. Desetak je ranjeno. Bataljon se teško

izvlačio iz jaruge. Osvajao se metar po metar. Borci su puzali. Sneg se ledio po njihovim grudima i trbusima. Trebalo se izvući. Mada su nekoliko puta pokušali da predu reku, nisu uspeli.

Vetar i sneg nisu prestajali. Prsti i na rukama i na nogama se lede.

Bataljon se počeo povlačiti uz reku. I — uspeo je. Sad je bilo potpuno jasno da se veza s glavninom brigade ne može uspostaviti.

Strah u zaraćenim kolonama

Vetar i sneg ne prestaju. Borci su optuživali i komandanta i sebe — sve i svakoga.

Komandant je čutao.

Vetar vitla planinom. Ide se gotovo trčećim krokom, jer bi i najmanji predah značio smrzavanje. Zastali su ...

Teška noć i žestok obračun na Ugru zamorili su borce bataljona. Trebalo je samo predahnuti, možda samo nekoliko sati. Na žalost, za to nije bilo mogućnosti. Kretanje bataljona bilo je otežano: osamnaest ranjenika nosili su na svojim leđima izmoreni, gladni i promrzli borci.

Naišli su na napuštene pojate. Možda će se tu skrasiti! Dobro im je došao kakav-takov krov nad glavom. Vatra se nije smela ložiti, a ipak ju je jedna grupa boraca založila.

Borci su pojati su zadremali. Vatra je buknula i pojata se upalila. Jedva su se izvukli. Sad Nemcima nije bilo teško da vide gdje su partizani.

Usred bela dana bataljon je krenuo. A kuda — to je bilo teško znati...

Odjednom su se borci Trećeg bataljona izmešali s nemačkim vojnicima. Kad su partizani pomislili da je sve svršeno, nije došlo do borbe. Izgleda da je strah

odlučio. Niko nije pucao. Niko nije imao smelosti da počne kavgu. Hrabrost ovde ništa nije značila. Dve kolone su pošle na dve suprotne strane. Kada se u štabu bataljona mislilo da su borci konačno izvučeni i da će bataljon uspeti da zade neprijatelju za leđa, vodič, seljak, sigurno četnički jatak, doveo je bataljon u Obodnik, tačno pred nemački štab.

Pred kućom je stajao nemački tenk. Nije bilo druge nego da borci zagaze u nabujalu Vrbanju. Ali — hrabre prati sreća. Iako se rečica poigravala borcima, niko nije nastradao. Izašli su na drugu obalu. Sve što su na sebi imali — bilo se sledilo.

Ugledali su vojsku.

— Ako su Nemci, ne preostaje nam ništa drugo već da ovde časno izginemo! — rekao je komandant Milić.

— Ko je tamo?

— Dvanaesta brigada!

— Koji bataljon?

— Treći!

»Varka« — prostruji kroz glavu komandantu Miliću, »mi smo Treći bataljon. Možda su ustaše ili četnici?«

— Šta da radimo, Mirko?

Dogovorismo se s drugom stranom da pošaljemo po tri druga na pregovore. Otišli su zamenik komesara brigade Mirko Vranić i dvojica drugova. Srećom, nije bila varka. Bio je to Treći bataljon Dvanaeste slavonske narodnooslobodilačke udarne brigade.

Treći bataljon Dvanaeste krajiške brigade se posle nekoliko dana i noći lutanja i teških borbi s Nemcima spojio s našim jedinicama na Golom brdu i Grabovici, koje su već bile neprijatelju iza leđa. To je značilo da je bataljon prebrodilo ofanzivu, najteže i najžešće okršaje koje je, kao i cela brigada, do tada vodio.

Jedinice Prvog i Drugog bataljona su posle žestokih okršaja na Ugru pošle prema divizijskoj bolnici, koja je već bila prešla reku.

Ranjenike smo odneli duboku u šumu. S bolnicom je bio zamenik komandanta brigade Mile Vučenović. I ja sam se tu našao.

Prema tome kako se pucalo, zaključismo da se negde vodi oštra borba. Išli smo sporo, upadajući u sve veće smetove. Nismo znali dokle ćemo stići i šta nas čeka.

Mada su smetovi neprohodni, mi odmičemo, istina s dosta napora. Vezu s glavninom naših snaga nismo imali. Nemcima je bio otvoren put prema ranjenicima.

Čusmo da je pobegao ministar Bešlagić, kojega smo u Banjaluci zarobili.

Što se noć više spuštala pucnjava se sve manje čula. Napokon — tišina. Trebalo je izvući bolnicu i ranjene drugove da ne bi došli pod udar Nemaca. A kuda?

Bolnicu i jednu četu smo poslali dublje u šumu, dalje od puteva i puteljaka, a nas četrdesetak je ušlo u gustu četinarsku šumu. Bili smo na Kiku, najvišem visu na ovom terenu, jer smo računali da ćemo s njega najbolje moći da pratimo neprijatelja. Visoki borovi i jeli su nas zaklanjali od nepodnošljivog vetra. Ovde moramo ostati da bismo, navodno, zadržali Nemce.

Vreme sporo odmiče. Moramo se obezbediti i ući u trag Nemcima.

Poslali smo komandanta Drugog bataljona Dula Rapajića da s jednom desetinom ispita teren. Nije se vratio. Naišao je na nemačku zasedu, ali je vešto izbegao zamku i odstupio u suprotnom pravcu.

Ostalo je nas tridesetak boraca. Išli smo čas levo, čas desno da bismo pronašli izlaz. Jer — svuda su bili Nemci. Preko noći su blokirali brdo, valjda računajući da će nas zorom uništiti.

Srećom, bolnica i naši ranjenici su izvan obruča.

Studen prodire do kosti. Čini nam se da ako Nemci naiđu nećemo imati dovoljno snage da im pružimo otpor. To nam je neprekidno u svesti. Pribismo se bliže jedan drugome da bismo se kao bajagi ugrejali.

Stotinak metara dalje od nas zaplamsaše se vatre. Znali smo — tu logoruju Nemci. Svuda oko nas vatre. Mi u sredini. Kako bi i nama večeras, prozeblim i mokrim, dobrodošla vatra. Na žalost, na loženje vatre ne smemo ni pomišljati.

I na Ugru vatre. I tamo su Nemci. Zatim zasjaše i na Vlašiću. Valjda su tamo naši.

Pribijamo se jedan uz drugoga. Ledeno je sve oko nas, kao što su ledene i naše ruke i noge, kao što nam je i oko srca ledeno.

Vezu s bolnicom nemamo. Potpuno smo odsečeni. Znači, odavde se moramo izvući, i to što pre. Ako nas zora ovde zatekne — Nemci će nas uništiti.

Odmakoh se malo podalje od grupe drugova i prislonih se na bukvu. Bilo mi je veoma hladno. Priđe mi Pavle, čije prezime nikad nisam saznao. Hteo bi nešto da mi reče. U prvi mah pomislih da hoće da mi priča o studeni, o naporima, ali vidim da se nešto usteže.

— Rekao bih ti nešto, komesare ...

Zajeca. Iz njegovih isprekidanih reči razumeh da izusti ime drugarice Stane, koju nisam poznavao.

— Poginula je na Ugru ...

Zatim mi taj skromni mladić poče nadugo pričati o devojci koju je zavoleo i za koju je mislio da će mu biti nevesta.

— Sticajem okolnosti, sreli smo se pre godinu dana. Život u partizanima i tuga za izgubljenim porodicama zbližili su nas. Rodila se ljubav. Jedno drugom smo obećali da ćemo se uzeti...

Zainteresovala me je isповест mladića. Pridoh mu sasvim blizu da bih ga bolje čuo.

— Obadvoje smo ostali bez braće i sestara. Roditelje su nam ustaše pobile odmah u početku ustanka. Iz okoline smo Ključa. Prošle godine smo obišli naša rasturena ognjišta. Na kućištima trava i korov. Kad smo sinoć prelazili Ugar rekla mi je da nam je ta poslednja zajednička noć. Sirota, kao da je predosećala.

Zatim kao da se moj sagovornik priseti:

— Druže, nemoj mi zameriti. Znam da nije vreme za ljubav, za ženidbu, ali — ja sam je voleo. Lakše mi je kad nekom ispričam svoje muke.

Ništa mu nisam rekao. Ostali smo tako, jedan kraj drugog, još malo. Potom je naša grupa krenula, u krajnju neizvesnost. Prešli smo jednu jarugu. Naidosmo na telefonski kabl, a potom izbismo na manje brdo.

Stadosmo... Drago mi je što je i Vučenović sa ovom grupom. On je veoma hladnokrvan i smiren čovek, a sem toga, na moju sreću, ne moram sam da odlučujem. Staza kojom smo išli do brda već je gotovo zatrpana. Sneg neprekidno pada. Pomislih: a kad bi Nemci naišli... Mile Vučenović predloži da se ceo sutrašnji dan tu zadržimo.

Vatre koje su bili naložili Nemci u zoru počeše da se gase.

Sneg, vetar, magla. To nam otežava osmatranje. Na našu nesreću, san nas sve više osvaja. A ako bismo pospali — tu bi nam bio i kraj. Uzalud pokušavamo da se zagrejemo. Tapkamo u mestu. Noge teške kao olovo. Imamo osećaj da je krv u nama prestala da teče.

Mile je popeo vojnika na poveći obližnji bor da bi odozgo bolje video.

Dve poveće kolone Nemaca idu podno šume. Jedan mršav i bled mladić s duboko upalim očima i licem sličnim mrtvačkom reče: »Ako neko od vas ostane živ nek pronade moju majku i neka je pozdravi.«

Pobojasmo se umreće. Počesmo ga trljati. Jedan jači drug skinu sa sebe šinjel da bismo ga u nj umotali da bi se koliko-toliko ugrejao.

Zavlada čudna ravnodušnost. I strah. Kao da sam se pomirio sa sudbinom. Bilo mi je svejedno šta će dalje biti. Nemam snage da pokrenem ni noge ni ruke. Ne osećam ih, kao da nisu moje.

Ipak moramo ići. Kad će noć? Do mraka, za nas jadne, gladne i umorne, ima mnogo, čitava večnost.

Noge su prosto nepomične, kao da je kroz njih prošla električna struja. Nije isključeno da su mnogima od nas prsti na nogama promrzli.

Začudo. Čovek se u ovakvim prilikama miri sa svim što ga snade. Opusti se, postaje čudan: niti kuka, niti plače, niti priča. I mozak kao da stane.

Napokon, spusti se željno očekivana noć. Prvi koraci — prva kuknjava. O, kako su noge teške, a koraci nesigurni! Rado bih ovde seo i ostao ... Ponovo pada gust sneg, a vетар du va pa ga nanosi. Kao da mu je do igre, kao da se zabavlja.

Naidosmo na prtinu. Bilo je očevidno da su je Nemci napravili. Dugo smo njome išli. Ona nas odvede do sela. U selu mrtva tišina. Ne čuje se lavež pasa, ne oseća se »miris« sela. A kako rado bismo ušli u kuće. Samo da nam je da se dohvativimo malo krova.

Odredismo Pera Arsića, sekretara štaba brigade, i još tri druga da ispitaju koga i čega sve ima u selu. Čujemo glas:

— Domaćine, domaćine ... Ima li koga u kući?

Umesto odgovora, čuo se rafal iz nemačke strojnice. Nemci su u selu. Sigurno je Pero poginuo. Jedan od trojice drugova je ostao živ. To je bio puškomitrajčezac Bjelobrk. On nam je kasnije pričao o tom dramatičnom trenutku:

— Ušli smo u kuću. Pogledamo: nemački vojnici sede i dremaju. Vatra dobro založena. Za tren oka, dok bi udario dlanom o dlan, skočiše na nas i poče

rvanje. Ali mene Nemac nije mogao tako lako oboriti. Rvali smo se. Zapravo, Švaba je htio da mi o tome mitraljez. Vidim ja svoju nesreću. Nek ide mitraljez samo neka glava ostane. Ispustih mitraljez. Uspeo sam da se stropoštam niz nekaku kosu i da pobegnem. Strah se pretvorio u hrabrost. Pero i taj treći drug bili su slabiji, te su ih Nemci lako sviladali. Pobili su ih na licu mesta. Potom sam počeo bežati ne znajući ni kuda ni kako. Ali naletim na četnike i oni me uhvate. Pomislih: sad je kraj. Nemcima umakoh, ali ovima neću moći. Četnici su me vodili sa sobom, tukli i nudili da ostanem s njima. Snaga me je izdavala. Ali čovek je — čovek: sve dok je živ — nada se.

Kasnije, u jednoj borbi s četnicima, spasli smo tog hrabrog puškomitraljesca. Dobro ga se sećam: beše podrpan, isprobijan, sav modar. Radujući se ponovnom susretu s nama, izljubi nas.

— Samo mi ponovo dajte puškomitraljez i neku prnuju da se malo pokrijem. Još žešće ču ih tući.

Od drugova koji su poznavali tog hrabrog čoveka čuo sam da je ostao živ. Siguran sam da je imao i da će imati o čemu mladima da priča.

Posle nešto više od dvadeset minuta Nemci su se pribrali i počeli da zasipaju kuršumima prtinu kojom smo išli. Morali smo odstupati po dubokom, gotovo neprehodnom snegu.

Čutimo. U ovakvim prilikama čovek obično čuti.

Neznam kad smo se pošteno najeli. Hvata nas vrtoglavica. Od svake bukve učini nam se da je neprijateljski vojnik. Nemci ne pucaju prema nama. Po svoj prilici, nije im se išlo dublje u planinu.

Nama, umornim, gladnim i neispavanim, vreme kao da stoji — noć nikako da prode. Već i ne verujemo da će svanuti.

U grupi nas je nešto više od tridesetak. Mnoge drugove ne poznajemo. Da se prebrojimo. Svakog borca pitamo iz koje je čete, mada nam to ništa i ne

znači. I Milu je veoma žao našeg sekretara Pera Arsića. Bio je to vredan, pošten, hrabar, i iznad svega drag drug. Uvek je bio spremam i za šalu i za borbu, i za rad.

Naša grupa se sve više proredi je.

Svanulo je. Još jedna januarska zora i još jedan januarski dan. Nemačke kolone i dalje nastupaju. Koliko se da videti, ne zalaze dublje u šumu, ali opasnost je stalno prisutna.

Svesni smo svoje nemoći. Svaki, pa i najmanji napad na nas značio bi našu propast. Kako je teško živeti u neizvesnosti i uz to se osećati nemoćnim. Stojimo u snegu. Čekamo. Smrzavamo se. Gladni. Šta čekamo? Stalno jedan drugome govorimo kako nam je svejedno šta će biti s nama, a u stvari se grčevito borimo za gole živote.

Tu ostadosmo ceo dan. Ne znam kako ja izgledam, ali drugovi pored mene su bledi, ispjeni. Oči im upale. Jedva se držimo na nogama.

Pred noć — pokret! Više i ne hodamo, već se, uz jauke, spotičemo. »Bar da smo ovde ostali«, reče jedan borac bez opanaka, u pocepanim čarapama.

Sve smo nemoćniji za ma kakav otpor. I Vučenoviću i meni je jasno da moramo, obavezno, izbegavati sukobe i nastojati da se provučemo bez borbe.

Sporo idemo, često zastajkujemo. Nisam se mnogo obradovao novom jutru. Koliko smo mogli zaključiti, ponovo smo na Ugru. Sigurno zbog neispavanosti, borci počeše halucinirati. Ponovo jedan broj njih podleže snovidenjima ... Podosmo uz Ugar ... Naidosmo na kuću, i veoma se obradovasmo. Naložićemo vatru, ogrejati se i ispavati. Vrata su zatvorena. Lupamo i dozivamo, ali se niko ne odaziva. Udosmo nezvani.

U kući je sve ispreturnano. Po podu i zidovima tragovi krvi. Možda je tu bila naša bolnica? Ili su Nemci poubijali ukućane?

Neki od drugova ceo dan oka ne sklopiše. Peli su se na trošni krov kuće, išli duž obale, posmatrali, izvidali, ali nigde ništa nisu videli. Bili smo Nemcima iza leđa.

Pod noć su ugledali neke žene i decu kako se pentraju jednom kosom. Dozivali su ih, ali se, na žalost, oni nisu odazivali.

Na obali Ugra pronašli su leševe nekih naših drugova iz Trećeg bataljona.

U prvi mrak sneg prestade da pada. Na nebū se pojavile zvezde. Biće mraza. Borci spavaju.

Hrane nemamo, i do nje je veoma teško doći. Srećom, u kući smo pronašli poveću hrpu kora od krompira. Gladnim borcima je i to dobrodošlo.

Uveče krenusmo. Ugar je savladan. Idemo brzo jer smo se odmorili. Kao da nemamo rana na nogama i kao da nam se nisu prsti smrzli. Raspoloženi smo, pričljivi, kao da nismo svesni neizvesnosti u borbi za opstanak.

Osećamo se sigurnijim. Sada mnogo više verujemo da ćemo se sresti s brigadom. Na domaku smo jednog sela. Plašimo se da i ono ne bude prema nama negostoljubivo. Kad: u selu su četnici. Posle kraćeg dogovora odlučismo da ih ne napadamo.

Kada smo već bili obavešteni da se delovi naše brigade nalaze u Korićanima i da nam predstoji susret s glavninom naših snaga, upadosmo u nov, neplaniran i po nas zamalo katastrofalan, okršaj.

Svratismo u jednu seosku kuću na Golom brdu. Nismo bili mnogo obazrivi.

Komandant Drugog bataljona Dule Rapajić, koji se, posle dugog lutanja s jednom desetinom, jutros ponovo sreo s nama, po svom starom običaju bio je oprezan. Svaki čas je izlazio iz kuće i osmatrao da bismo mi mirno počinuli. Ugledao je kolonu ... U prvi mah nije mogao dobro da vidi čija je, ali je bio posve

siguran da nisu Nemci. Učinilo mu se da mogu biti i partizani.

U jedno je bio siguran: da oni iz kolone i ne pretpostavljaju da je na stotinak metara pred njima takođe vojska.

Nije se prevario. To su bili četnici. Na kapama su im se svetlele kokarde izrađene od italijanskih porcija.

— Imao sam vremena — priča snalažljivi i obazrivi komandant — da ih iznenadim. Pripremio sam strojnicu i sakrio se iza jednog ambara. Kad su prišli sasvim blizu, toliko blizu da sam ih, tako reći, mogao rukom dohvati, opalio sam. Za Ugar, za sve izginule drugove, za sve naše patnje.

Komandant je dva četnika ubio i nekoliko ranio. Kad su ostali počeli bežati poleteo je za njima. Pucnjava je probudila borce. Rasterali smo četnike i produžili da se odmaramo.

Potvrdila se pretpostavka: Mećava i neki delovi brigade bili su u Korićanima. Posle toliko lutanja, danju i noću, ponovo smo s drugom Mećavom.

Mećava je presrećan. Uveče, kao i obično, bilo je pesme i veselja.

S Mećavom su bili Prvi bataljon i brigadna bolnica. Što je najvažnije, ranjenici su izvučeni. Sreća što je na njih naišao Mećava. Tako reći bez borbe i žrtava provukao ih je kroz nemačke redove i izvukao na slobodnu teritoriju.

I jedinice Drugog bataljona su zašle neprijatelju za leđa i našle se na Imjanu. Zapravo, jedna četa tog bataljona je ostala pozadi Nemaca na Viševici, vešt manevrisala i iz ofanzive se izvukla bez gubitaka. Druga četa je pratila divizijsku bolnicu sve do Jajca, dok je Treća štitila našu brigadu. U celini uzev, bataljon je prošao bez većih gubitaka.

U ovoj ofanzivi naše jedinice su se prvi put srele s nemačkim alpinistima. Oni su veoma vešto, gotovo neprijetno ulazili u naše kolone, unosili paniku u

naše redove i razbijali naše jedinice. Svaki nemački vojnik alpinista nosio je strojnicu i bombu. Bili su izvanredno pokretljivi. Zato što su bili obućeni u bela odela, na snegu se nisu zapažali, te su nas često iznenadivali. Ja sam se tih dana, na ograncima planine Vlašića, nastrahovao za ceo život. Nikad pre toga u NOB-i, a ni kasnije, nisam toliko tumarao, bežao ...

Kraj januara. Sedimo u štabu brigade i svodimo bilans ofanzive: ubili smo 99 neprijateljskih vojnika, i oko 70 ranili. Nama je 20 boraca poginulo, 45' ranjeno i 30 nestalo.

Bilo nam je veoma teško. Izgubili smo sve komore osim komore Drugog bataljona. Izgubljeni su i sva brigadna arhiva i radio-aparat, četiri teška mitraljeza, tri puškomitraljeza i 64 karabina . (To je oružje bilo rezerva u brigadnoj komori).

Evo nas ponovo u Maslovarama. U kući smo naših prijatelja i partizana porodice Kapor. Povezali smo batalj one, te smo sada na miru mogli da analiziramo događaje iz minulih dana.

Noć je. U društvu smo s Mećavom. On nikako da. zaspi.

— Pero, zašto ne spavaš?

— Mnogo je ranjenika, komesare, a malo lekara i: lekova.

Potom mi Mećava poče pričati o našim izginulim. borcima. Za svakog je imao lepu, toplu reč.

— Kako si izvukao ranjenike? — pitam ja.

— Instinkтивno sam osećao gde su, te sam s; Prvim batalj onom tamo i otišao. Da znaš kako su me borci dočekivali! Već su mislili da su odsečeni, da su od njih svi digli ruke i da će u Vlašiću zauvek ostati. Onako sakati ljubili su me i pričali mi. I plakao sam..

Oko njih, nemoćnih i nezaštićenih, tri dana su. prolazili Nemci. Lepo su ih videli... Kao što znaš, komesare, sneg je neprekidno padao. Mraz je štipao- kao kleštima. Iz rana im je tekla krv i odmah se

smrzavala. Besnela je oluja. Neki su umrli. Samo pukim slučajem Nemci nisu na njih naišli. Da, s njima je bila cela četa. Na žalost, i ona se sastojala od bolesnika.

Mećava mi je posebno pričao o puškomitralscu Blagoju Aleksiću.

— Svesno sam ga bio žrtvovao. Srećom, i taj izvanredno hrabar čovek je izvučen.

Izjutra mi Mećava reče da sam noćas, u snu, i ja »jurišao«, vikao... Taj dragi čovek donese mi kocku šećera i čašu vode. Zahvalih mu ...

Obišli smo Treći bataljon. Mećava je ponovo došao do konja. Na ledima mu beše mašinka, oko pasa revolveri i bombe. Na sebi je imao urednu nemačku oficirsku bluzu i titovku. Lepo je izgledao, pravi komandant. Na njemu su bili i dvogled i torba s kartama i sekcijama. Još kad onako oštiro, kako on to ume, pogleda! Nije bilo teško oceniti ko je komandant jedinice.

Istina bio je plahovit i nagao, ali mu to niko nije uzimao za zlo, jer je u svemu tome ipak bilo mere. Medu borcima i u komandama i štabovima je prevladalo mišljenje da je dovoljno da u bici Mećava bude samo prisutan pa će bitka biti dobijena.

Ugled Mećave kao komandanta još više je porastao posle banjalučke operacije, naročito prilikom spasavanja ranjenika u podnožju Vlašića. Cene ga i viši štabovi, i seljaci, i narod svih krajeva i mesta kroz koje prolazimo.

Predah

Krajem januara i početkom februara 1944. bri-gada se bila posvetila isključivo sredivanju jedinica. Trebalo je reorganizovati čete i bataljone i organizovati političko-partijski i kulturno-zabavni život i rad.

Iz politodjela divizije u brigadu su došli drugarica Bosa Cvetić i drugovi Blagoje Bogavac i Veljko Dra-go vić. Oni su mnogo pomogli u oživljavanju političko-partijskog rada. Banjalučka operacija i januarska neprijateljska of anzi va bile su dobra škola za ljude, te smo posle tih dogadaja u KPJ primili nove članove. U tim borbama se istaklo mnogo drugova i hrabrošću, i svojim držanjem, i ponašanjem uopšte, što je bio značajan uslov za prijem u Partiju. Ubrzo su partijske organizacije svih četa i bataljona omasovljene.

U vojničkom pogledu glavni zadatak je bio da se izvuku iskustva iz borbi. I štabovi bataljona i komande čete su analizirali gotovo svaku brobu. Isto tako, što pre smo morali da sredimo intendanturu i komore, koje su, manje-više, propale u ofanzivi.

Pošto je i dalje bilo opako nevreme, brigada je bila prikovana za jedno mesto. Ali zato smo imali više vremena za kulturno-zabavni rad. Skečevi, pesme, kola, zidne novine — sve je to ulazio u program priredaba, u aktivovan odmor, koji je brigadi bio veoma potreban.

Medutim, sa snabdevanjem brigade ide veoma teško, jer je ofanziva ostavila teške posledice. Seljaci nam pričaju da su Nemci, ustaše i četnici ubijali naše simpatizere i da su nekim seljacima popalili kuće. I jedan broj žena i dece su pobili. Stoka je gotovo uništена. Da je sve to tačno zaključismo i po neprekidnoj kuknjači koja se čula iz sela.

Glavnina snaga brigade je u Maslovarama i Šipragama. Sela koja su bliže Vrbanji i Kotor-Varošu popunjena su, i seljaci su gotovo potpuno ostali bez namirnica. Glavni snabdevač brigade je naš Drugi bataljon, koji smo ostavili kod Skender-Vakufa. Njegov zadatak je da se spušta u sela u dolini Vrbasa gde su sela nešto bogatija i da iz njih izvlači hranu za brigadu. Sela koja su bliže Vrbasu još su pod uticajem četnika.

Prva četa Drugog bataljona se pre neki dan spustila u Krmine, relativno bogato selo. Borci su bili gladni, te su se razmileli po kućama. Željni su hleba da se najedu. Seljaci nisu očekivali da će četa naići, te hranu nisu sakrili (što su inače činili). Ali četa umalo nije nastradala. Dok su njeni borci prikupljali namirnice neko je doveo četnike sa druge obale Vrbasa i četa se našla u teškoj situaciji. Morala je da prihvati borbu. Nekoliko boraca je ranjeno.

Ipak, borci su doveli jednog vola. Došli smo do zaključka da nam izvor ishrane mora biti dolina Vrbasa, kraj prema Prnjavoru. Jer, mada smo i sami gladni, moramo prehraniti i ove preostale porodice oko Vrbanje. (Njima smo tako reći poslednje parče hleba odnosili.)

Kad ćemo izaći iz ove nesnosne zime, iz ovog snega? Sneg i hladnoća su nam dojadili.

Stalno obilazimo čete i bataljone, držimo konferencije, predavanja. Organizovali smo političke i vojnostručne kurseve. Osećamo se potpuno »mirnodopski«.

U štabu brigade nas je šestorica. Mećavin zamenik je Mile Vučenović. On je sušta suprotnost komandantru. Da, i on je hrabar, ali je previše miran i suzdržan. Nenametljiv je, ali je veoma uporan, nepokolebljiv u sprovodenju odluka. Ima se utisak da taj čovek ne ume da se naljuti. I on je, kao i Mećava, uvek čist i uredan. Po zanimanju je stolarski radnik, i rodom je iz Prijedora.

Moj zamenik, Mirko Vranić, Hrvat iz Sanskog Mosta, student, bio je u poznatom bosanskom proleterskom bataljonu »Zdravko Celar«. Iz njegovog pričanja o tome bataljonu stekli smo utisak da je u njemu bio cvet bosanske omladine.

Obaveštajac je Svetolik Nešić Uča, Kragujevčanin. On je nešto stariji od nas. Veoma je duhovit a, uz

to, spretan u poslu. Omiljen je medu borcima. Mećavi je posebno drag.

Intendant brigade je Dragutin Opačić. Neprekidno daje seljacima neke priznanice i obećava im da će im sve biti isplaćeno posle rata. Kako su izgledalete njegove priznanice! Katkad bi se potpisao s velikim slovom samo u početku, a ponekad bi i na kraju prezimena bilo veliko slovo. Na sve moguće načine se dovijao, a kadkad se služio i pretnjama i pritiscima, samo da bi došao do namirnica.

Pošao jednom prilikom Opačić u obližnje selo čiji žitelji nisu bili mnogo raspoloženi prema nama da bi pribavio hranu. Bio je obavešten da seljaci kriju namirnice. Poneo je i kompas i — jednostavno uverio seljake da igla na kompasu sve pokazuje i da im je uzaludan svaki pokušaj da sakrivaju hranu. Uspeo je da doneše nešto namirnica.

Kada smo ga jednom upitali kako je došao do hrane odgovorio nam je:

— Lako. Delovao sam politički, i svi su seljaci, ostali da plaču kad sam otišao.

Opačić je voleo da popije. Uzalud smo ga odvraćali od pića. U zabita sela je obično sam odlazio, retkodak s više drugova. Začudo, u opasniju klopku nikad nije upao mada su svuda naokolo vršljali četnici.

Mora se priznati, njegova dužnost je bila izuzetno teška. Iz razumljivih razloga, mnogo puta smo mu progledali kroz prste mada su nam neki njegovi postupci nanosili političku štetu.

Partizansko venčanje

Komandir Treće čete Trećeg bataljona Uroš Usočac zavoleo se s lepom i ljupkom osamnaestogodišnjom devojkom Vidom.

— Mi smo to u četi znali — priča Jozo Maška, tadašnji zamenik komesara čete i, razume se, tražili smo način na koji bismo tu vezu sprecili. — Pozovemo Uroša, kome je moglo da bude najviše 20 godina, i predočimo mu šta to znači i kakve sve posledice može imati. Kad ubedivanje nije pomoglo, udarimo u veoma oštru kritiku. On će, pa potom reče:

»Volim je, drugovi. Hoću da je ženim. Nemam ništa protiv, premestite je iz čete, ali nju sam odabrao za nevestu.«

Na to će neko od drugova: »Bolan, Urošu, i mi smo mlađi, i mi bismo vodili ljubav i ženili se, ali rat je i za to se nema vremena.«

Uroš je ostao uporan, tvrdoglav: »Hoću da se ženim — i bog. I Vida je bila uporna: »Mi smo rešili. Što nas sprečavate?«

Obadvoje su bili članovi KPJ. Bili smo u delikatnom položaju. Šta da radimo? Ako komandira smenimo s dužnosti i isključimo iz Partije, napravimo krupnu grešku. Jer on je i hrabar, i odličan rukovodilac, i odan je našoj borbi i Partiji. I Vida je dobar borac a dobar čovek i član Partije. Naročito se istakla u izvlačenju ranjenika na Ugru. Ali, bez obzira na sve, ni jedan borac u našoj četi nije primetio da među njima ima nečeg.

Njihov »slučaj« je stigao i na partijski sastanak. Gledam ih: mlađi, lepi i simpatični. Prosto mi je žao što ne rečem — nek se venčaju. S druge strane, stalno imam na umu to da je rat i da to neprijatelj može da iskoristi u svojoj propagandi protiv nas. Sem toga — a šta ako dobiju dete? Šta ćemo s njim? I ovako imamo dosta nevolja. Ne možemo u jedinicama stvarati porodice. Opet: ako ih ne venčamo, oboje možemo izgubiti. Lomim se i vrtim u mestu.

Napokon jedan drug predloži da im dozvolimo da se venčaju, ali da Uroša ostavimo u četi, a Vidu premestimo u neki drugi bataljon.

Laknu mi. Njih dvoje se pogledaše. Videh kako im se iskre oči. Sa srca mi se nešto svali. Saglasismo se s tim da se venčaju. Dugo smo se pogađali oko toga kako da obavimo taj čin. »Jednostavno i prosto«, reče jedan od drugova i nastavi: »Urošu, voliš li ti Vidu?« »Velim«. Vido, voliš li ti Uroša?« »Velim«. »Urošu uzimaš li ti dobrovoljno Vidu za ženu?« »Uzimam«. »Vido, uzimaš li ti dobrovoljno Uroša za muža?« »Uzimam«. »Venčanje je obavljenog. Ko se slaže nek digne dva prsta«.

Cela partijska organizacija se saglasila i samim tim je venčanje bilo obavljeno. Poznati mitraljezac u četi, veseljak Balaban, inače junačina, rafalom iz svog puškomitraljeza je objavio početak veselja. Do u duboku noć četa se veselila. Izjutra smo Vidu poslali u Prvi bataljon. (Uroš i Vida su ostali živi. Čuo sam da žive u Banjaluci i da imaju dece.)

Tih dana ustaše i Nemci u Kotor-Varošu nisu mirovali. Češće su izlazili na našu slobodnu teritoriju, zametali kavgu pa se povlačili u grad. Nailazili su i avioni. Izručili bi bombe, često i napamet, a potom bismo danima opet bili mirni_____

Komandir Prve čete Prvog bataljona Milan Čobanović, po svom starom običaju, nije mogao mirovati. Razmišljaо je o tome kako da ude u Kotor-Varoš i unese nemir u neprijateljev garnizon.

Na Korićima, uzvišenju iznad Vrbanje, utvrđile se ustaše. Utvrđenje im je služilo kao osmatračnica. Sem toga, iz njega su one često tukle Milanovu četu.

Dvadeset sedmi mart 1944. Zora. Vidi se da će biti lep, sunčan dan. Milan je najviše voleo da zorom napada, da iznenadi neprijatelja.

Ustaše su videle tri čoveka kako puze prema bunkeru i otvorile vatru. Komandir Čoban je pao smrtno ranjen.

Svaki minut je za četu bio godina. Borci su se požurili da što pre izvuku svog komandira.

Bio je izgubio svest, ali je još davao znake života. Sve je bilo kasno. Komandir je umro. Umro je junak čete, ponos bataljona i brigade. Grob mu je ostao na obali Vrbanje. Na njegovom grobu su se drugovi zaklinjali da će ga osvetiti.

Četa je pošla u logor. U Vrbanječima je ostao njen starešina, komandir Prve čete Prvog bataljona Dvanaeste kраjiške brigade Milan Čobanović, borac koji je od 16 godina pošao u partizane i koji je pobio desetine okupatorovih vojnika.

Petar Mećava odlazi iz brigade

Počinje proleće. Miriše vazduh. Sneg se uveliko topi. Više nije mnogo hladno. Brigada je još pokretljivija nego pre. Gotovo svakoga dana jurimo desetkovane četnike, koji kao da su se probudili iz zimskog sna. Krstarimo ćelom centralnom Bosnom.

Brigada se ponovo organizaciono sredila. U sva tri bataljona smo imali po tri čete, a sada imamo i komore, sanitet i druge jedinice.

Dobili smo izveštaj u kom piše da su jedinice Prvog bataljona razbile poveću grupu četnika u Osinji i da su tom prilikom trojica ubijena.

Drugi bataljon je prihvatio oko 25 drugova iz istočne Bosne. To su naši budući tenkisti i avijatičari.

U međuvremenu smo popunjavali brigadu. Samo za prvi 15 dana marta došlo nam je 56 drugova. Problem nam je oružje, a i odeća i obuća, naročito u Trećem bataljonu.

Jutro. Stab brigade je u Klupama, nešto podalje od planine Borja. U štabu smo Mećava i ja. Dode kurir i donese naredenje. Predade ga Mećavi. Komandant ga pročita i promeni se u licu. Retko kad sam ga takvog video. Kad mi pruži pismo, ruka mu zadrhta. U pismu je stajalo: »Odlukom Petog korpusa NOV

Jugoslavije Petar Mećava, komandant Dvanaeste NOU kраjiške brigade, postavlja se za zamenika komandanta Desete NOU kраjiške divizije. Na put krenuti odmah«.

Gledao sam Mećavu bez reči. On progovori:

— Komesaru, rastajemo se. Žao mi je brigadu napustiti.

Ni reči nisam rekao. Bilo mu je stvarno teško. Pošto je odmah morao na put, nije imao vremena da se pozdravi sa svojim borcima. Pripadnici prištapskih jedinica i jedinica koje su bile bliže brigadi ipak su se pozdravili sa svojim komandantom. Ljubljenje, suze, dirljive reči, topli pozdravi i najbolje želje. A potom, po našem starom običaju, ispratismo komandanta punjavom.

Mećava je napisao pismo bataljonima, u kojem zahvaljuje borcima na saradnji, hrabrom držanju, disciplini i besprekornom izvršavanju zadataka.

»Mogu vam reći, drugovi«, pisao je Mećava, »da sam od vas mnogo naučio i da je sve što smo stekli u ovoj brigadi vaše djelo. Siguran sam da će ova brigada i ubuduće izvršavati sve zadatke u borbi za oslobođenje zemlje.

Vi imate odlične štabove bataljona, komande četa, a pre svega izvanredne komuniste i omladince. Zahedno smo preživjeli mnogo i teških i lijepih dana. Bilo je nesanih noći, gladi, umora, ranjavanja i smrzavanja, ali i pjesme i muzike, igre i veselja.

Sutra, u slobodi, naše djelo će biti ispisano zlatnim slovima, jer je to djelo veličanstveno. Nikad ne zaboravite drugove koji su pali. Njihova imena čuvajte u svojim srcima i njedrima. Posebno budite pažljivi prema ranjenim drugovima i čuvajte ih kao svoje oči. Ranjeni drug ne smije pasti neprijatelju u ruke.

Bio sam vaš komandant godinu dana. Vjerovatno se ponekad neko na mene i naljutio. Nek mi oprosti.

Radio sam po savjeti i isključivo i jedino u interesu svih nas.«

Za komandanta Dvanaeste kраjiške brigade istom naredbom je postavljen Mile Vučenović (on je brigadu vodio do kraja rata, do oslobođenja zemlje).

Na obalama Vrbasa

Početkom aprila formirali smo i Četvrti bataljon. U njegov sastav su ušle čete iz Četvrte, Seste i Jedanaeste kраjiške brigade i delovi Levčanskog odreda. Za komandanta bataljona je postavljen Doko Banjac. Podgrmečlja iz Sanice. O njemu smo čuli sve najbolje. Komesara nismo odmah postavili.

Obrazovanjem Četvrtog bataljona udarna snaga brigade je veoma porasla. Borci tog bataljona su dobro obučeni. Svi imaju engleske uniforme, koje su nam saveznici spuštali na slobodnu teritoriju. Uz to, dobro su naoružani. Posebno nas raduje to što imaju dosta puškomitraljeza i bombi.

Broj pripadnika brigade je porastao na 885. Ona je sada kompletan: ima četiri bataljona, intendanture, mitraljeske i sanitetske vodove. S obzirom na uslove i situaciju, prilično je dobro naoružana: ima 751 pušku, 57 puškomitraljeza, pet teških mitraljeza, 42 strojnice, 48 pištolja, 314 ručnih bombi, 18 jahačih i 77 tovarnih konj a...

Napokon smo stigli na obalu Vrbasa. Sela u dolini Vrbasa su bogata. Ona nisu osetila rat kao što su to sela u ostalim delovima centralne Bosne. Sada nam nije teško snabdevati brigadu. Naprotiv. A što se hrane tiče — nje ima u izobilju.

Štab brigade smo smestili u Bojićima, zaseoku ispod Tutnjevca. Domaćini kuće u kojoj smo boravili bili su veoma gostoljubivi. Posebno domaćin. Po drža-

nju cele porodice stekli smo uverenje da su naši prijatelji.

Rasporedili smo snage: Prvi bataljon je zauzeo položaje oko Boškovića. Cardačana i Dragovića da bi zatvarao pravac Klašnice — Prnjavor; Drugi bataljon je bio oko Polačkovca i Glogovca, a zadatak mu je bio da zatvara komunikaciju Derventa — Prnjavor i da razbijja ostatke četnika na tom terenu; Treći bataljon je bio oko Kriškovaca, i on je imao da mobiliše ljude iz tog kraja i da prebacuje naše patrole u Levča-polje; Četvrti bataljon smo zadržali u blizini štaba brigade.

Neprijatelj je tri puta napadao jedinice Prvog bataljona. Svaki put je išao od Klašnice, ali je odbijen pretrpevši osetne gubitke. Preko položaja na kom je bio Drugi bataljon, prema Derventi, za to vreme nije pokušavao da prodre. Jedna grupa od 80 izabranih boraca tog bataljona samoinicijativno je napala jaču četničku grupaciju pod komandom koljača Vlada Vinčića (u njoj je bilo oko 200 četnika). U toj akciji je poginulo 10 četnika, a zapijenjeno je 10 pušaka, dva puškomitraljeza, dvadesetak bombi i nešto municije. Međutim, puškomitraljeski rafal je smrtno pogodio druga Kostu Semiza, zamenika komesara Drugog bataljona. Košta je pogoden ispod srca i u stomak. Sahranjen je 5. maja. Taj izvanredni partijski rukovodilac je kao vojnik bio izuzetno nadaren. Bio je desna ruka komandantu Rapajiću. Često je, zahvaljujući umešnosti i hrabrosti, rešavao borbe koje je vodio njegov bataljon. Komunisti su u njemu gledali hrabrog i odanog komunista i borca.

Semiz je bio jedan od onih rukovodilaca u brigadi koji su potpuno, bez rezerve, usvojili Mećavinu tak-tiku ratovanja. Na mnogo primera on je to i dokazao. Nosio je, poput komandanta Mećave, više bombi i pištolja. Voleo je da sam ili s grupom drugova upada u neprijateljeve rovove i da uhvati živog neprijatelj-

«kog vojnika. Takođe je voleo da tuče iz puškomitrailjeza.

Košta je bio Kozarčanin. Svoj borbeni put je počeo na Kozari. Njegova smrt je značila velik gubitak kako za Drugi bataljon tako i za celu brigadu. I u najkritičnijim trenucima bi govorio: »Pa, kakav bih ja bio partijski rukovodilac ako večeras ne bih išao u bombaše...«

Malo, po malo, divni rukovodeći borci ove brigade ;su se počeli proredivati...

Neprijateljevi avioni su tukli položaje Prvog bataljona prema Klašnicama. Jedan borac je poginuo.

Ukratko dani koje smo proveli u selima pored Vrbasa su, uprkos povremenim borbama i čarkama, za nas bili i neka vrsta aktivnog odmora: imali smo ■dovoljno vremena za politički rad, kulturno-zabavni život i, razume se, za vojnostručnu obuku.

Kod Srpsa su jedinice vodile manje borbe s četnicima. Iza naše brigade bio je Prnjavor sa slovodnom teritorijom.

U brigadu je dolazilo sve više novih boraca. To ju je osvežavalo i njena udarna moć je bivala sve veća.

Kada smo došli u okolinu Dervente počele su "teškoće u snabdevanju. Štab Drugog bataljona je naredio da nijedan borac ne sme na svoju ruku «vraćati u kuće i tražiti hrane. Međutim, Vaso Rapajić je ipak prekršio naredbu: svratio je u jednu kuću, uzeo hleba i doneo ga u četu. Da li je on do hleba došao nasilnim putem ili je tražio pa dobio — to se nije znalo. U četi se slučajno bio zatekao i komandant bataljona Dušan Rapajić. Kada je video šta je Rapajić uradio, razbesneo se:

»Znači, ne poštujes naređenje. Kaznićemo te, strelići... Odmah odnesi ženi hleb i reci joj da si pogrešio i da su te u štabu izgrdili i rekli ti da ćeš biti streljan.«

U mesto da ženi vrati hieb, Vaso joj je rekao: »Poslao me je komandant da nam dadeš i sira, jer ne možemo suv hleb jesti...« Odneo borac pogaču i sir i s najbližim drugovima u četi pojeo. O tome se kasnije saznao i borac je pozvan na odgovornost.

U selima pored Vrbasa došli smo i do dobrih konja. Sve naše stare i iznemogle i jahaće i tegleće konje zamenili smo jačim i odmornim.

Napad na Kotor-Varoš

Četvrtog maja stiglo nam je naređenje od štaba Jedanaeste krajiške divizije da usiljenim maršem kre-nemo prema Uzlomcu, iznad Kotor-Varoša. »Uz put čete«, stajalo je u naređenju, »primiti nove zadatke...«

Tome se nismo obradovali. Ne volimo da se vraćamo u okolinu Kotor-Varoša. Valjda nećemo napadati na taj grad!?

Baš dok smo okupljali borce i jedinice brigade i spremali se za pokret naidoše neprijateljevi avioni. Počeše bacati bombe i mitralijirati. Napadoše i mesto na kom je samo pre neki minut bio štab brigade. Mora da ih je neko obavestio o tome gde smo. Srećom, sve se dobro svršilo. Samo dva druga su ranjena. Inače, borci su se bili navikli i na takve goste. Samo se drugarica Mara bila uplašila i sklonila za jedan žbun.

Vruće je. Letnja omorina.

U Kulašima, mestu u blizini Prnjavora u kom je bio štab divizije, saopštiše nam da ćemo 6. maja uveče napasti Kotor-Varoš.

Iako su svim članovima štabovima i gotovo svakom borcu naše brigade bili poznati i grad i svi prilazi njemu, nismo bili oduševljeni. I reku Vrbanju dobro poznajemo. Ništa nas u ovom napadu ne može iznenaditi — ni neprijatelj ni virovi i brzaci Vrbanje. Noćas,

uostalom, Vrbanju nije ni teško preći jer je presahnu-la.

Razmišljajući uz put o napadu na Kotor-Varoš, setih se mog dolaska u brigadu i moje Četvrte proleterske brigade. Kako bih želeo da vidim stare drugove... Već poduze vreme ništa o njima ne znam. Četvrt crnogorska je vodila mnogo teških borbi... Mora da se proredila. Sigurno u njoj ima mnogo novih drugova. Poslednji put sam se sa drugovima video pred bitku na Kupresu 1942. g. Dve godine su od tada prošle....

Kotor-Varoš, kako nas je obavestio štab divizije, zaposeli su ustaše, domobranska milicija i mali broj Nemaca. Ukupno oko 600 neprijateljskih vojnika.

U napadu na Kotor-Varoš učestvovaće dva bataljona Pete kozaračke i dva bataljona naše brigade. Ostala naša dva bataljona biće na osiguranju prema Banjaluci.

Tačno u 23 sata između 6. i 7. maja naš Prvi bataljon je ušao u grad. Drugi bataljon je napao džamiju i obadva mosta u gradu. Na Kik, najjače utvrdenje u gradu, došli su bataljoni Pete brigade. Četvrti bataljon je zaposeo položaj prema cesti Banjaluka — Kotor-Varoš, a Treći — položaj prema cesti i prema Javoranima.

Počela je žestoka borba. Međutim, svi bataljoni su zaustavljeni i uprkos osetnim gubicima, nisu uspeli da likvidiraju ni jedno uporište. Neprijatelj u gradu bio je mnogo jači nego što smo očekivali: imao je tenkove, artiljeriju i veoma čvrste bunkere. Svaku tvrdu zgradu je bio pretvorio u bunker. Grad smo mogli zauzeti samo pod uslovom da imamo odgovarajuće oružje i oruđe.

Drugi napad je odgođen. Našoj brigadi, greškom kurira, nije stiglo naređenje, te su naše jedinice i druge noći napadale grad. Te noći nam je šest drugova poginulo ili ranjeno.

Ništa drugo nam nije ostalo već da se povučemo od Kotor-Varoša i da zatvorimo prolaz za Šiprage i Maslovare.

Ceo jun smo ostali na starim položajima, prema Kotor-Varošu. Neprijatelj je gotovo svakodnevno izlazio iz grada. Ponovo su se nešto više nego obično aktivirali i razbijeni četnici. Tog meseca je ubijeno 56 neprijateljskih vojnika i 42 su ranjena. Sem toga, tri četnika su zarobljena. Zaplenili smo i nešto pušaka i jedan puškomitrailjez, a u Vrbanjcima smo oteli ustašama dva konja.

Napad na Teslić

»Pripremite brigadu, napadamo na Teslić« — glasilo je naređenje štaba Jedanaeste NOU krajiške divizije.

Vruć letnji dan. Brigada je na okupu. Imali smo razloga da se radujemo toj depeši. Dosta nam je bilo i Borja, i Vlašića, i Čemernice i drugih planina. Koliko dana i noći smo lutali napuštenim i besputnim selima centralne Bosne! Koliko smo puta, danima i noćima, uzalud gonili rasute četnike, tumarali, iscrpljivali se i često se tužni vraćali. Svaki borac znao je da je borba s četnicima odavno dobijena, ali lutanje je stvarno teško padalo. Jer: s kim smo se tukli? Najčešće sa zavedenim seljakom. Koliko smo njih pustili kući mada su nam zadali dosta muka. Služili su okupatoru, postali su izdajnici svoga naroda. Seljaci su ih omrzli i stalno nas obaveštavaju gde su i gde se kriju.

Brigada je stroju. Čuje se pesma. Borci su se još više oraspoložili kada im je saopšteno da predстоji napad na Teslić. Ništa nam nije smetalo što grad ne poznajemo.

Dan prijatan, bez omorine. Sneg na Vlašiću nestao. Na nebnu ni pramička oblaka.

Pogledam po brigadi. Sve mladići i devojke od osamnaest do dvadeset i pet godina. Na okupu nas je oko devet stotina. Ima mnogo mladih, nepoznatih boraca. U brigadi sam već devet meseci. Zavoleo sam ove mladiće i devojke. Ima ih izuzetno hrabrih, ali ima i plašljivih. I u izuzetno teškim uslovima ti mladi ljudi su hladnokrvni. Divim im se. Video sam ih u banjalučkoj operaciji, i u minuloj ofanzivi. Kao i uvek, hrabri vuku plašljive.

Kakva je to unutrašnja snaga koja ih nosi pred cev? I to s pesmom. Da, pesma hrabri. Gledao sam ih Ttako neposredno pred juriš jedu, smeju se, zabavljaju — kao da ne znaju da mogu poginuti. Većinom su to polupismeni, neobrazovani ljudi. Mnogi su ostali bez svojih najbližih i najdražih.

Mi koji nešto više znamo i o tome kako će izgledati novo socijalističko društvo pričamo s njima. Zanimljivo je kako oni zamišljaju novu Jugoslaviju. Ali jedno je izvesno: oni se svesno žrtvuju za novu sutrašnjicu, za mladost. Sve su to dobrovoljci. Niko silom nije došao u brigadu. I svak je može napustiti.

O klasnoj borbi i o marksističkom pogledu na svet veoma malo ili gotovo nimalo ne znaju, a ipak, evo već tri godine vode i klasnu i narodnooslobodilačku borbu, primenjuju marksizam i izgrađuju prve poglede na novi svet, svet socijalizma, svet pravde i čovekove slobode.

Slabo su obučeni i obuveni. A sigurno je da vole da se obuku. Da žele da imaju lepe uniforme, cipele, pištolje, bombe, strojnica, češljeve, ogledala, šalove, ili marame. A nemaju. Zao mi ih je. Možda se i zbog toga raduju predstojećem napadu na Teslić.

Mnogima je vreme za ženidbu, odnosno udadbu. Sad za to nemaju mogućnosti. Mnogi od njih su iz školske klupe otišli u partizane. Mnogi su ostavili kuću, imanje, porodicu.

Što se tiče predstojećeg napada na Teslić i mi u štabu brigade smo optimisti. Nadamo se da ćemo ući u grad. A potom ćemo obući brigadu. Sve nam nekako miriše na uspeh. Radujemo se što nam ovi mladići i devojke fizički veoma dobro izgledaju.

Krenuli smo u izvanrednom raspoloženju ...

Danas prolazimo i preko oslobođene i preko neoslobodene teritorije. Seljaci nas dočekuju. Neki su nas i ugostili.

Uz put je jedan broj seoskih mladića došao u brigadu.

Mada smo se umorili, nastojimo da se u selima oko Teslića kroz koja prolazimo predstavimo u što lepšoj svetlosti. U kuće ne zalazimo. U svakom mestu u kom se odmaramo trudimo se da okupimo što više seljaka. U ova sela dosad smo retko navraćali, i svaki razgovor je bio koristan. Naročito smo dobar utisak ostavili na mladi svet, jer mladi ljudi se brzo sporazumeju i razumeju.

Prva obaveštenja koja smo mogli dobiti iz Teslića bila su veoma povoljna. U gradu se nalaze: nepuna četa Nemaca, dve satnije ustaša i nešto više od puka domobrana. Domobrani nisu raspoloženi za borbu. Naprotiv, skloni su čak da nam se predaju.

Najnezgodnije je to što je grad opasan bodljikavom žicom kroz koju teče električna struja.

U napadu koji treba da počne večeras u 19,30 učestvovaće Peta, Sedma, Osma i Četrnaesta brigada. Od naših učestvuju dva naša bataljona.

Treći bataljon će napasti neprijatelj evo uporište Rudnik, u kom ima 360 domobrana, nešto milicije i 20-25 Nemaca. Oni su veoma dobro naoružani i imaju čvrstu odbranu. Drugi bataljon će napadati s južne strane, između velike i male Usore; on će imati da zauzme pilanu i da likvidira sve bunkere na tom sektoru. U akciji učestvuju i Peta i Četrnaesta brigada.

Nečujno i polako se približavamo polaznim položajima.

Drugi bataljon naše brigade ima najsloženiji zadatak. On mora, bez borbe, da se uvuče u grad i da prodre do električne centrale, a kada to učini — njegovi borci imaju da isključe struju.

— Ići ćemo u tri kolone — naredio je komandant Rapajić. — Zborno mesto će nam biti pedesetak metara ispred električne centrale. Moramo ići oprezno i brzo. Čuturice, porcije, cipele sa eksperima ostavite. Oružje obezbediti. Dok ne isključimo struju na svaki način treba izbeći borbu. Posebno je važno stražara likvidirati bez pucanja. Znaci raspoznavanja: Petar — Miloš.

Borci ćute. U grad i kroz grad se mora bez borbe, a na svakom koraku neprijateljski vojnici. Sem toga, verovatno je da su pored žice sa strujom, na glavnim pravcima postavljene i nagazne mine.

U bataljon sam došao baš kada se delila večera. Mnogi nisu jeli. Zabrinuto su posmatrali žicu, koja je bila nekoliko desetina metara ispred njih.

Svuda tama i tišina. Borci Drugog bataljona se veoma vesto prebacuju ulicama i dvorištima Teslića. Majstorski izvršavaju zadatak.

Nama u štabu brigade vreme sporo odmiče. Nestrpljivi smo. Čekamo da se upali vatrica ili da bude dat ma kakav drugi znak kojim bismo bili obavešteni o tome dokle je bataljon stigao i da li je izvršio zadatak.

Komandant Vučenović je najviše zabrinut. Ispoveda nam se da žali što nije otiašao s bataljom. Čas izlazi na ulicu, čas ulazi u prizemnu kuću na periferiji Teslića u kojoj je večeras štab brigade. Retko kad je bio tako nervozan i zabrinut.

Zakuvalo se. Borba na sve strane. Na žalost, brigade su prikovane pod žicom i ni koraka ne mogu napred. Ali, na sreću, čete Drugog bataljona su stigle

na zborni mesto. Komandir Druge čete Marinko Avramović, neustrašiv borac, sa deset svojih bombaša se uputio ka električnoj centrali.

Stražar kod centrale, koji je bio obezbeđen žicom kroz koju je proticala struja, sigurno nije mogao ni predpostaviti da su partizani u gradu. Bezbrizno se bio naslonio na zid i dremuckao. Jedan borac iz Marinkove desetine se kao kobac ustremi na nj i — bez pucnja on bi likvidiran.

U centrali se Marinko sudario sa deset ustaša i dva Nemca. Jedan Nemac je pokušao da zgrabi revolver, ali je Marinko bio brži. Prolomio se pucanj, jedini u toku zauzimanja centrale.

Marinko je isključio struju. Bilo je tačno 12 časova. Grad je ostao bez električne struje.

Uspelo je. Zato smo izuzetno raspoloženi. Sad je drugim našim jedinicama otvoren put u grad. Drugi bataljon je zauzeo železničku stanicu, pilanu i druga, manja uporišta.

Posle toga se zakuvalo. Žestoka vatra. Na svim pravcima kojima su prodirale naše jedinice domobrani su se predavali.

Prve radosne vesti: prošli smo bez žrtava, a ranjenika je veoma malo. Po svoj prilici, dobro premljena akcija je uspela i Teslić će biti u našim rukama.

I ostale jedinice koje su ušle u grad vodile su, manje-više, lakše borbe. Gotovo nigde nismo naišli na ozbiljniji otpor, te u nadiranju nije bilo zastoja.

Borba u gradu se nastavila do četiri časa ujutru. U 5,30 grad je bio očišćen od neprijateljskih vojnika.

Kada se dan zabeleo ovde-ondje bi se čuo poneki mitraljeski rafal. Gdegdje po Teiliću su dogorevale kuće.

Teslić je u našim rukama. Mlečna magla, dim i prašina obavijaju grad.

Drugi bataljon, koji je izvršio glavni zadatok — likvidirao uporišta — krenuo je na Rudnik da bi pomogao Trećem bataljonu. Neprijatelj je bio u dobro utvrđenim bunkerima, te Treći bataljon, mada je triput jurišao, nije uspeo da likvidira to uporište. Štaviše, neprijatelj je uspeo da se izvuče prema Zepču.

Bili smo srećni jer je veoma mali broj boraca poginuo. Malo ih je i ranjeno. S druge strane, neprijateljevi gubici su bili ogromni. Samo naša brigada je ubila 60 i ranila 70 njegovih vojnika i nekoliko stotina domobrana je zarobila. U ruke nam je pao bogat ratni plen (odeća, obuća, oružje).

Najsrećnije je prošao Drugi bataljon, mada je on izvršio najsloženiji zadatok. Peta, Trinaesta i Četraestna brigada takođe su u potpunosti izvršile zadatok. Sadejstvo jedinica je bilo besprekorno.

U centru smo grada. Sa svih strana stižu izveštaji da je neprijatelj prestao da pruža otpor.

Nadleću neprijateljevi avioni. Očevidno je da piloti znaju ko je u gradu, inače bi dakako bacili na nas bombe.

Uđoh u jednu kuću. U njoj starac, sitan, s belom bradom i fesom na glavi. Po izrazu njegova lica i po držanju uopšte zaključio sam da mi se nije mnogo obradovao.

— Prijatelju, nešto kao da ti nije dragو što sam ušao i što smo oslobođili grad.

— Pa, ako ćeš pravo, vala i nije.

Pretvarao sam se da ga ne čujem.

— Jesi li čuo za partizane?

— Čuo sam.

— Znaš li kakva je to vojska i za šta se bori?

Povede se razgovor. Zatim će starac:

— Svaka vojska je zločesta. Nema dobre i rđave vojske. Eto, ti kažeš da se borite za bolji i srećniji život. A hulite na alaha, a čuo sam da i vi pljačkate. Cijelu noć nisam spavao. Bojao sam se vašeg zuluma.

Strpljivo sam slušao starca. Potom sam mu nate-nane pričao o ciljevima naše borbe, našem postupanju i lažima neprijateljske propagande.

Na kraju razgovora starac mi doneće parče tvrda hleba. Nisam odbio. Tada je to bila značajna vrednost. Hleb sam stavio u torbu. Stekao sam utisak da se starac odobrovoljio. Zaključih to i po tome što me je upozorio da se pripazim, jer:

— Sinko, rat nosi kao rijeka, kao veter. Ako-ostaneš, u gradu — reče na kraju starac — dodi, obidi me.

Kada sam se vraćao u štab brigade sretoh ko-mandanta Vučenovića. Reče mi da je u gradu ostao naš Drugi bataljon, a da su ostali na obezbedenju Teslića.

U ovom trenutku me najviše raduje to što su se-borci dobro obukli i što je raspoloženje u brigadi kakvo i treba da je.

I Peta kozaračka brigada je u Tesliću. Ni ona nije pretrpela znatnije gubitke.

U Tesliću smo ostali dva dana. Odigrali smo i fudbalsku utakmicu. Nekako na kraju prvog polu-vremena pada topovska granata na centar igrača. Nikog nije povredila, ali je to ipak bio znak da se utakmica završi.

Iz grada smo izvukli dosta oružja. Nekoliko mla-dića i devojaka je dobrovoljno došlo u brigadu.

U tom trenutku i u toj situaciji odbrana Teslića za nas vojnički ne bi gotovo ništa značila. Zato sma-napustili grad. Zadatak smo izvršili.

Jake neprijateljeve snage, potpomognute avijaci-jom, tenkovima i artiljerijom, ušle su u Teslić.

Dok smo se povlačili obezbeđivao nas je Četvrti bataljon. U toku povlačenja poginuo je komandir Treće čete tog bataljona Milan Bursać. To je za brigadu bio najteži gubitak. Milan je bio veoma

«cenjen u četi, jer je bio i hrabar vojnik i odličan starešina.

Povlačeći se iz grada na obližnja brda i u sela u okolini Teslića, naiđe Filip Prlja, zamenik komesara Druge čete Četvrtog bataljona. Ispriča mi prostodušno i naivno:

— Pogledam u Tesliću u jedan prozor. Na njemu devojka. Ona se osmehnu. Učini mi se mlada i veoma lepa. Bi mi krivo kad navuče zavesu i pobeže. Odlučih se da je potražim. Zakucao sam na vrata, najpre tiho, zatim sve jače. Vrata otvorili postarija žena. Uplaši se kad vide nepoznata čoveka. Zbunio sam se. Ipak, bila je ljubazna. Ponudi mi da udem. Čak mi dade stolicu >da sednem. Gledao sam u nju i ona u mene bez reči. Srećom, to ne potraj a dugo. U sobu uđe devojka. Pozdravi se sa mnom i reče majci da se ne brine. Imala je belo i čisto lice, velike crne oči i bujne grudi. Duge kose je bila spleta u pletenice. Na njoj kao sneg bela bluza, crna suknja, lake sandale. Moram ti priznati, bio sam se zbunio. Ne znam ni šta sam ni kako sam pričao.

Devojka šeretski reče: »Mi volimo partizane, i ja sam partizanka«. Pa kad ste partizanka, rekoh, zašto ne idete s nama? »Ići ću, dabome«, odgovori ona, ali se majka suprotstavi: »Nećeš ići, kad ti kažem; tebe jedinu imam, od mene se nećeš odvajati«. Zaključih da se između majke i čerke vodi borba. Saznadoh da je devojci umro otac i da su njih dve same ostale. Dok su one razgovarale i dok je majka ubedivala kći da ostane kod kuće ja sam je netremice posmatrao. Kako je bila lepa i mila!

Nešto kasnije devojka poče da više: »Ići ću, ne možeš me zaustaviti. Vidiš, lepo mi stoji partizanska kapa ...« Ostavio sam ih same i izašao. Verujem da je sad u nekoj od naših jedinica.

Konj je polako odmicao. Pustio sam mu uzde. On je to iskoristio, te poče sve češće da svrača s puta da

bi zagrizao sočnu travu. Sad mi to ne smeta. Dosta puta sam mu štošta uskratio. Pošto se nismo morali žuriti, borce bataljona smo pustili da se odmore. Komandant brigade je takođe bezbrižno jahao. Sigurno je zadovoljan, pogotovo zato što su borci dobro obučeni, obuveni, naoružani i raspoloženi.

Imamo odlične komande četa i štabove bataljona. I u bici za Teslić to se videlo.

— Verujem — reče mi komandant — da je naša brigada potpuno spremna i za još veće okršaje i podvige. U njoj su sve mladi ljudi...

Vučenović je veoma uspešno zamenio Mećavu, ali Mećavino delo živi u brigadi.

Drugi napad na Kotor-Varoš

Neuspeo napad na Kotor-Varoš od 6. maja dužoko se urezao u svest svakog borca naše brigade. Zato je štab brigade predložio štabu Jedanaeste krajiske divizije da 19. jula u 22 časa naša brigada, Četrnaesta srednjobosanska brigada i artiljerijski di- vizion Jedanaeste divizije zajedno napadnu garnizon u Kotor-Varošu, u kome je bilo oko hiljadu ustaša, domobrana i Nemaca.

Uveliko je bila odmakla noć kada smo se počeli privlačiti gradu. Juris tek što nije počao. Išli smo tiho, nečujno, prikradajući se korak po korak. Kada smo prišli bliže počeli smo puziti. Napad je počeo tačno na vreme.

Poče žestoka paljba iz grada. Odjekivale su granate. Srećom, žrtava još nema. No usprkos kratkotrajnoj zabuni, privlačimo se bunkerima.

Iz bataljona su stizali izveštaji da na našoj strani nema mrtvih i ranjenih. Odjednom zaparaše neprijateljeve rakete.

Vidi se kao usred dana. Sigurno im nije teško da otkriju naš stroj i oruđa koja vučemo. Napokon, i mi otvorismo artiljerijsku vatru.

Nalazimo se na jurišnim položajima. Neke čete još gaze Vrbanju. Srećom, nije hladna i duboka.

Granata pade u reku. Vrbanja se prope i kapi nas orosiše...

Drugi bataljon, naša najveštija jedinica za borbe u gradu, i večeras je dobio najteži zadatak — da uđe u grad. Nakon prvog našeg naleta bilo je jasno da je Kotor-Varoš dobro utvrđen i da ga nećemo lako zauzeti. Iako se Prva četa Drugog bataljona bila dočepala prvih kuća, morala se vratiti jer je njen komandir Milovan Bobić teško ranjen i pet boraca je poginulo, i više od dvadeset teže ili lakše ranjeno.

Već ne znamo po koji put jurišaju jedinice naše brigade. I svaki put: novi ranjenici.

Kik, tvrdava koja dominira kasabom, večeras je neosvojiv. Naše snage su nemoćne. Nemci su pretvorili Kotor-Varoš u tvrdavu. Tukli smo ih topovima i mitraljezima, bacali bombe, ginuli, ali uzalud. Jedino čemu smo se obradovali bila je zora. Tačno je četiri sata. Sada znamo da moramo odstupiti. Svuda uokolo čuju se jauci.

Trebalo je sahraniti mrtve i izvući ranjene. Bridi je zadat ozbiljan udarac.

Srećom, magla, gusta i siva, prekrila je okolinu, te neprijatelj ne može da nas precizno gađa.

U gradu gore kuće. Da li smo ih zapalili mi ili neprijatelj? I dalje se čuje pokoji pucanj.

Saznali smo da se komandir Bobić još bori za život. Uzalud je divizijski lekar Danica Perović ulagala sve svoje znanje. Nema mu spasa. Oko podne je izdahnuo ne dolazeći svesti. Desnu šaku je zgrčio, a po mrtvim prstima je tekla krv. Bluza mu je bila crvena od krvi. U njegovoj torbi su ostali bomba i pet puščanih metaka. U beležnici koju su pronašli u

njegovom džepu tvrdom seljačkom rukom su bila ispisana imena njegovih boraca. Drugovi mi rekoše da je rodom iz Glamoča, da je oženjen i da ima čerku. Ostao je pored puta u blizini Kotor-Varoša. Borci su plakali za svojim komandirom. U bataljonu i brigadi osećala se uzbudenost.

Jedinice koje su učestvovale u napadu na Kotor-Varoš učinile su sve što su mogle kako bi se grad osvojio. Na žalost, u tome nisu uspele, jer je kako rekosmo, grad bio dobro utvrđen bunkerima, snabđen teškim oružjem i opasan bodljikavom žicom. Te noći (19. jula) u šestočasovnoj borbi Dvanaesta brigada je, kao retko kad, pretrpela znatne gubitke: deset boraca je poginulo i 60 ranjeno. Veći broj teških ranjenika nećemo moći da spasemo. Prirodno, bol za izgubljenim drugovima pritiska celu brigadu.

Izvlačimo se iz Kotor-Varoša.

SEDAMDESET OSAM DANA MARŠA

Od Kotor-Varoša do Beograda

Leto je. U letnje dane obično smo dobro raspoloženi. Ovog leta, pak, posle borbe na Kotor-Varošu, kiseli smo, neraspoloženi.

U podnožju smo Vlašića. Brigada utorula u tisnu. Niko ne bi verovao da ovde logoruje vojska.

Zabrinut sam. Češće idem do Vrbanje, koja je presušila, sednem na obalu i predam se mislima.

Smešteni smo u Maslovarama. Porodica Kapor i ovog puta, po svom starom običaju, stavila nam je celu kuću na raspolaganje. Do u duboku noć smo pričali o izgubljenim drugovima.

Obradovasmo se kad iznenada stiže naređenje od štaba Jedanaeste krajiške divizije. Protrljah oči. Zar je moguće da napuštamo centralnu Bosnu i da se cela divizija prebacuje u istočnu Bosnu. Dadoh pismo Milu. Kad ga pročita i on se obradova.

Uča iz Kragujevca se najviše obradovao. Biće bliže svojoj Srbiji. Više za sebe, reče: »Videću Drinu! Možda ćemo i u Srbiju. Rođena moja Srbijo! Kuću da vidim, dom, porodicu ...«

Užurbano smo se pripremali za put. U zoru su svi bataljoni bili na zbornom mestu.

Radovao sam se što će brigada napustiti Šiprage, Maslovare, Borje, Čemernicu i Vlašić. U ovim krajevima smo doživljavali i radost i tugu. Ali bilo je mnogo teškoća: smetovi, glad, bespuća, hladnoća. Međutim, narod nas je izuzetno lepo primio. Stekli smo mnogo prijatelja. Poverili su nam svoje sinove i kćeri,

i brigada je znatno ojačana. Mnogo mladića i devojaka je ovde, u brigadi, steklo i prvo političko obrazovanje. Mnogi nisu znali pušku nositi, a danas većina njih su »stari«, iskusni ratnici.

Ovde smo završili jednu ratnu školu, školu partizanskog ratovanja i stekli nemerljiva iskustva. Istina, ostavili smo velik broj grobova sa imenima ili bez njih. Mnogo je boraca, osim toga, ranjeno: ima ih bez ruke, noge, očiju. Svi oni idu s nama; biće nam veoma teško ako budemo prinudeni da neke ostavimo.

Za trenutak pomislih: da li će svi borci koji su iz ovog kraja poći? Jer teško je napustiti zavičaj. Veoma teško pada rastanak s majkom, ocem, braćom, devojkom. Znam to iz vlastitog iskustva. Setih se proleća 1942. godine kada sam napustio svoje selo i svoju Crnu Goru. Neki drugovi su ostali, nisu hteli s nama. Ostali su da bi zaštitili svoje porodice. Prekorevali smo ih i zamerali im. Ipak, bila su to druga vremena. Sad je naša vojska mnogo veća nego pre. Sad imamo državu i našu, pravu narodnu vlast. Bliži se i kraj, rata, naša pobeda je na pragu.

Mada je zadovoljan što idemo, i Mile se boji osipanja jedinice. Zamenik komesara brigade Mirkovranić je već optimist od nas dvojice.

U prvi sutan brigada krenu. Išlo se brzo, bez odmora, jer smo bili čili i odmorni. Na zbornom mestu su nas čekali štab divizije i Peta kozaračka brigada.

Danas smo i zvanično saopštili borcima da napuštamo centralnu Bosnu. Zapazilo se komešanje. Na sreću, te prve, i možda najteže, noći samo desetak boraca je pobeglo iz brigade.

Mada se brigada neznatno osula, ipak smo se zabrinuli. Odlazak pojedinih boraca donekle je izazvao nesigurnost u jedinici.

Sutradan je brigada stigla do reke Bosne. Trebalo* je da kod Vranduka pređemo na drugu obalu. Zada-

tak Šeste ličke divizije bio je da nam obezbedi prelazak preko reke.

Obradovali smo se kada nam drugovi iz bataljona saopštio da od sinoć niko nije napustio brigadu. Znači, više neće biti osipanja.

Pokušavali smo da predemo reku, ali bez uspeha. Nigde nije bilo Ličana. Zapravo, jednu četu s komesarom brigade našli smo na našoj obali. Nemci su Šestoj ličkoj presekli put i zatvorili prelaz. Na žalost, Bosna je duboka i studena, s puno virova i bezdana.

Bez skela i čamaca ne možemo je prebroditi. Ozbiljno smo zabrinuti. Vratismo se. Odosmo podalje od reke. Ceo dan smo ostali u dubokoj borovoj šumi. Kovali smo plan prelaska Bosne. Štab divizije je bio u teškoj situaciji.

Trideseti jul. Noć. Divizija je ponovo isturila neke jedinice da bi ispitale mogućnost prebacivanja preko reke. Zamenik komesara Mirko Vranić je s Prvim bataljom, koji treba da obezbedi prelazak divizije preko reke. Komandant Mile je u Trećem bataljonu, a ja sam se sa ostalim drugovima iz štaba smestio u jednu drvenu kolibu. Čekam naređenje da krenemo.

Cuo sam pucnjavu. Nije bila jaka, ali je to ipak upozoravalo. Zapravo, to je značilo da je neprijatelj zaposeo reku i da nećemo moći da predemo.

Danju nas prate Nemci. Avioni nailaze. U stvari, divizija »Princ Eugen« je pratila Šestu ličku diviziju, koja je već prešla u istočnu Bosnu, a naša, Jedanaesta krajiška divizija se iznanada pojavila i našla se oči u oči s tom (kompletnom) nemačkom divizijom.

Kroz rupe na kolibi dopirala je slaba mesečeva svetlost.

Dok smo išli ka kolibi naišli smo na delove Trećeg i Četvrtog bataljona. Borci su spavali ispod davno oborenih četinarskih stabala. Stražaru smo skrenuli pažnju da bude oprezan i rekli mu gde ćeemo biti.

Veoma se iznenadih kad u kolibu uđe čovek vukući kravu za sobom. Da li sanjam? Ne, dobro sam video.

Upitao sam ga šta ga je nateralo da tako kasno ter a kravu i da se izlaže opasnosti. On je stajao kao kip. Potom više za sebe, reče:

— Ode moja krava, moj jedini imetak. Nemojte mi kravu uzeti. Siromah sam, imam troje djece.

Zaključih da je poterao kravu u šumu da bi je od nas sklonio. Na njegovu nesreću, umesto da je sakrije, doveo ju je pravo nama.

— Vidjeh ja juče vašu vojsku — oteže seljak — i vašu i tuđu, jer mi je, na nesreću, kuća na putu. Biće boja, pomislih. I sad u to vjerujem. Kad se vojske u ratu nadu jedna prema drugoj, a šta drugo treba očekivati do boj ... Imam troje djece, ženu i kravu. Ako krava ode, jedino živinče u kući pored čeljadi, odoše i djeca, i žena i kuća. Da sam je zadržao u oboru otjerali bi je; otjerali su i drugima. Neko će je zaklati, jalvi, jal oni. Selo je siromašno, pogorjelo, stoke nemamo. Hrane nemamo. Otimaju. Svi otimaju. Svaka vojska koja je došla u naše selo otimala je... Držim te za poštenu čovjeka. Zato sam, eto da ti priznam, istjerao kravu s namjerom da je sklonim u kolibu. Nisam mogao vjerovati da cete se po ovako lijepom i toplo vremenu u kolibe smještati. Ali prevarih se ... Dotjerah vam je pod nos, radite šta hoćete ... Molim te, druže, prije negoli se odlučite da je zakoljete ubijte me. Bez nje nema mi života.

Seljak je drhtao. Moja šutnja ga je zbumila. Izdade ga strpljenje. Poče da gura kravu što dalje od kolibe.

— Stani — rekoh mu dosta oštro. — Teraj kravu kud hoćeš. Pusti nas da spavamo.

Ljut sam. Kako je mogao seljak da dode do nas, gdje je bio stražar! Zašto ga nije zaustavio? Kakav je

to stražar i kakva smo mi vojska kad puštamo seljaka
s kravom da dode u štab?

Nije mi se spavalio, i nisam htio da se odmaram.
Izašao sam nervozan, spreman da kaznim stražara ...
Pred kolibom ugledah borca. Spava. Pogledah bolje —
dečak... Glavu naslonio na torbu iz koje se na
mesečini svetlela porcija.

Da li je to taj stražar?! Sigurno nije. To je
verovatno neki od šapskih kurira. Zagledah ga malo
bolje. Kurir je, ali ga ne poznajem. Svuda okolo
spavaju premoreni drugovi...

Na žalost, samo nekoliko koraka dalje naišao sam
na stražara. I on je spavao. Naslonio glavu na stablo
suve bukve i: spava li — spava. Puška mu visi o
ramenu. Koliko sam mogao videti, i on beše mlad.
Uostalom, svi borci brigade su veoma mladi ljudi. Na
njemu sukneno odelo i gumeni opanci. Pomislih: si-
gurno je neki od novih boraca. Ipak, malo koji je
borac naše brigade bez nekog vojničkog obeležja. Po
izgledu čovek bi zaključio da ovaj nije vojnik. Da ne
spazih pušku rekao bih — seljak došao u brigadu.
Bilo mi je zagonetno zašto su baš njega večeras
odredili na tako odgovorno mesto. Pokušah da mu
skinem pušku. Nisam uspeo jer ju je čvrsto držao.
Pozvah ga. Spavao je tvrdim snom.

Ipak sam ga probudio. Kad me ugleda, onako
sanjav i bunovan htio da puca u mene. Srećom, od
moje galame probudi se nekoliko drugova. Oni me
prepoznaše. Ukorise stražara. Stražar se počeo vajkati
pokušavajući da se opravda:

— Naslonih glavu, drugovi, i ode pamet. Luda
moja pamet, jadna mi moja budnost i moja straža,
jadan sam ti ja vojnik.

Uplašio se. Verovatno je da je pomicljaoo da ćeemo
ga streljati. To je bio dečak, neiskusan, umoran od
marševa. Potpuno se ohladih. Njega streljati? To ne
dolazi u obzir. Ipak, moram opomenuti komandira.

Stražar se odobrovolji kad mu rekoh da ga nećemo» kazniti s tim da drugi put bude oprezan.

Vratih se u kolibu. Pokušavam da zaspim, ali san ne dolazi. Izadoh iz kolibe i sedoh na suv bukov panj.. Nekoliko drugova koji su takođe bili budni pridoše mi i sedoše pored mene. Gutali smo. Razmišljaо samr ispred naše brigade je Peta kozaračka brigada. Tamo je i reka koju moramo preći. U stopu nas prati divizija »Princ Eugen«. Začudo, još se s njom ne sukobljavamo. U svakom slučaju očekuje nas borba. Ona nas u ovom trenutku može ozbiljno omesti, može nam usporiti kretanje, čime bi se onemogućilo izvršenje glavnog zadatka.

Nigde ništa se ne čuje osim dosadne jejine koja se glasi pozadi nas, na nekom drvetu. Reku ovde ne možemo preći. S one strane je Šesta lička divizija. Zapali smo zaista u tešku situaciju.

Juče se otuda, daleko preko reke jasno čula pučenjava. To se vode žestoke borbe. Setih se jučeršnje kolone divizije »Princ Eugen«. Tek što se nismo s njom potukli. Mirko Vranić ode u Prvi bataljon, na obalu reke. Obuzela me je seta. Razmišljajam. Setih se i stražara. I nemačkog vojnika koji je došao s Rajne, ili Majne i koji, mada je rat izgubio, još ne odstupa. Mislim i o predstojećem maršu.

Gotovo više niko ne dezertira iz naše brigade. Ako srećno pređemo Bosnu bekstva više neće ni biti. Međutim, još smo u centralnoj Bosni i ne zna se šta će još biti. Moramo biti veoma budni... Borcima nije baš lako; nije lako napustiti svoj kraj i ostaviti nezaštićenu porodicu.

Dodosmo na reku. Ni ovaj put je ne možemo preći. U toku 30. jula dvaput smo se morali povlačiti. Dva bataljona su u zasedi prema Begovom Hanu, a jedan bataljon je prema Biljevini. Štab divizije je izdao naredenje da se povučemo. Očevidno je da

moramo tražiti drugi izlaz, da moramo pokušati da na nekom drugom mestu pređemo reku.

Nešto se u planini prolomi. To gruvaju topovske granate. Sada je oko 9 sati izjutra. Pred nama se zasvetli. Oseti se miris smole. Gori šuma.

Ko se to bije? Ko to tako strašnu borbu vodi? Ko to više, ko nastupa, šta se to zbiva u ovoj pustoj planini? Zbunimo se, mada smo juče primetili da Nemci idu u pravcu naše divizije.

Ubrzo nam sve bi jasno: u toku noći je nemačka divizija »Princ Eugen« opkolila jedinice Jedanaeste krajiskog divizije između Manjače i Vranduka, u dolini reke Bosne, u nameri da joj osujeti prelazak preko reke Bosne. Krajiska divizija je opkoljena na veoma širokom prostoru. Nemci su izbegavali da se u toku noći sukobe s Krajišnicima.

U borbama s neprijateljem angažovane su snage Pete i Osamnaeste brigade Jedanaeste divizije. Naš drugi bataljon je dobio zadatku da zaposedne položaje na najvišem uzvišenju Jeliku i da Petoj brigadi obezbedi prelazak.

Čuje se prasak ručnih bombi. Puške kao da su umukle. Stravično. Uzalud se trudimo da utvrdimo gde su naši a gde Nemci. Očevidno je da su se izmešali. Nemci i Kozarčani su ko zna koliko puta u ovom ratu bili u sličnoj situaciji.

Išli bismo da pomognemo. Sa štabom brigade su dva bataljona. Drugi bataljon je na juriš zauzeo Jelik. Prvi bataljon već tri sata vodi borbu.

Štab Dvanaeste krajiskog brigade je na Manjači. Prema reci, kako smo cenili, vodi se najteža bitka. Stiče se utisak da se cela zloglasna divizija »Princ Eugen« ustremila na našu krajisku diviziju.

Vatra sve žešća. I dosad smo ulazili u žestoke okršaje, ali ova juljska bitka u dolini reke Bosne sigurno je jedna od najžešćih naših borbi.

Naše i nemačke jedinice su se izmešale. Na nekim položajima se ne razaznaje ko je ko. Tu se ne sme pucati. Bombe se ne upotrebljavaju, jer bi se pobili i sopstveni vojnici. Jedina mogućnost su — rvanje i upotreba noža. Na žalost, naši borci nemaju bajonete i noževe, a i snage im je ponestalo. Nemci su, naprotiv snažni, jedri, imaju kondicije. Sem toga, imaju i noževe i bajonetne, a i druga sredstva koja su potrebna za ovakve obraćune.

U taj krkljanac je uteo i štab Pete kozaračke brigade. Mašo Ibrahimpašić (poginuo na Avali oktobra 1944. g.; proglašen za narodnog heroja), komesar brigade, uhvatio se u koštač sa mnogo starijim i fizički kudikamo jačim nemačkim vojnikom. Uzalud pokušava da ga obori.

— U tom rvanju sa snažnim Nemcem — pričao nam je kasnije Mašo — snaga me je izdala. **Sto od** napora, što od straha, pred očima mi je sve titralo. Srećom, imao sam jake zube. Šćepao sam Nemca za grkljan i... gotovo.

U toj borbi je poginuo komandant Pete kozaračke brigade, poznati junak i narodni heroj Rade Kandić. Dok je on komandovao jedinicama uspeo je da ih održi na okupu i sve je bilo u redu, ali kada ga je presekao nemački rafal svaki je borac počeo sam sebi da komandu je, odnosno da jurija, odstupa, baca bombe. Taj dan je bio, kako su preživeli borci kasnije pričali, jedan od onih ratnih dana koji se pamte, dan kada se pukim slučajem ostaje živ.

Posle četvoročasovne borbe čelom dužinom fronta je zavladao mir. Samo ovde — onde se još čuo poneki pucanj.

Manjača se puši. Gori šuma. Magla se diže s reke.

Izvlačimo mrtve i ranjene drugove. Ima ih mnogo, naročito ranjenika, i to mahom težih. Mnogi borac je ostao bez ruke, noge, očiju. Prizor na bojištu je jeziv. Mrtav konj. Prosuta municija. Težak ranjenik. Mrtav

'Nemac. Prebijen mitraljez. Izvaljena bukva. Krv po travi i lišću. Ovde kapa, onde cipela.

Rezultat te strašne bitke je bio: ubijeno je oko 250 neprijateljevih vojnika. Ali i naše snage su pretrpele ozbiljne gubitke. Samo Peta kozaračka brigada je izgubila 26 boraca, 81 je ranjen i 49 je nestalo. U našoj brigadi je bilo manje gubitaka: tri mrtva, 13 ranjenih i 17 nestalih. Gubici u oružju i komori su bili jznatni. Naša brigada je utrošila 25.000 metaka, ostala bez tri puškomitraljeza, 10 konja i šest vojničkih kazana. Gubici Pete brigade bili su još teži.

Prešli smo reku Bosnu

Sada nam ništa drugo nije ostalo već da odstupimo i potražimo pogodnije mesto za prelazak Bosne. Povukli smo se prema Bjelobuču, Pribiniću, Gustom 'Teslicu, tu zanoćili i sredivali iskustva iz teškog boja. Nismo imali vremena za duži predah. U noć između 7. i 8. avgusta cela Jedanaesta krajiška divizija je krenula ka reci Bosni. Kada je prelazila prugu Dobojsko — Derventa neprijatelj je intervenisao oklopnim vozom, ali nas time nije zadržao. Reku smo pregazili bez napora. Sada smo u istočnoj Bosni.

U toku marša preko Trebave sukobili smo se s četnicima popa Save Božića. Oni nisu očekivali naš dolazak, te su naleteli na diviziju. Ubijena su tri i ranjeno je 15 četnika. Bez velikih napora četnici su rasterani. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

Devetog avgusta smo prevalili put od Dugih njiva do ceste Gradačac — Srnica. Kada smo prelazili cestu neprijatelj je intervenisao bornim kolima. Napalo nas je nekoliko stotina vojnika. Tu je ubijeno 15 njegovih vojnika i veći broj je ranjen.

Veoma teško dolazimo do hrane, a imamo mnogo ranjenika.

I na odmorima i u pokretu držimo partijske sastanke i sastanke štabova.

I u ovom delu naše zemlje svuda tragovi rata. Svet ogoleo i obosio. Kuće paljene pa ponovo gradene. Njive su puste. Čini se da nisu ni sejane.

Usporeno se krećemo. Dok smo prelazili cestu i prugu Doboј — Tuzla, prema Puračiću, razbili smo nekakvu seosku miliciju, koja je verovatno čuvala sela od »uljeza«. Sličnu miliciju, koja je u stvari bila neprijateljski raspoložena prema nama, sreli smo i kod Teslića. Ona je stupala u borbe s nama, i bi nam krivo što nemadosno vremena da joj bar tu naplatimo račune.

Ponovo se čuje pesma. Pošto smo prešli reku Spreču odmorili smo se dva dana.

Prva polovina avgusta 1944. prošla nam je u neprekidnim marševima. Mada nismo dobili nikakvo naređenje o skorom odlasku iz istočne Bosne, sve jasnije nam je bilo da se u ovim krajevima nećemo dugo zadržati, a i želeti smo da idemo dalje.

Omorina je. Svakodnevno pešačenje nas iscrpljuje. Teže borbe nismo vodili sve do Banovića. U selu Banovićima su 16. avgusta naša tri bataljona vodila tešku borbu s jednim ustaškim bataljonom. Ispod planine Vrane došlo je do najžešćeg okršaja.

Tek je prošlo podne. Glavnina neprijateljevih snaga se ustremila na našu brigadu. Primili smo borbu. Naš Treći bataljon s komandantom Nikicom Milićem na čelu izvanredno se borio. Zaustavio je ustaše u crnim uniformama.

Tukli su nas iz svih oružja želeći da nas potisnu u planinu Vranu. Nikica ih je zaustavio i omogućio brigadi da se povuče prema Krivaji, odnosno Konjuh-planini. U toj borbi je ubijeno 77 neprijateljskih vojnika i ranjeno 25. Naši gubici: šest mrtvih i deset ranjenih boraca.

Samo zahvaljujući spretnom manevrisanju štabova bataljona i komandi četa naša brigada nije u toj borbi imala mnogo žrtava.

Došli smo na Konjuh-planinu. Sporo idemo. Pečemo se ka vrhu. Kada stigosmo na vrh, na mesto na kom je izginula četa husinskih rudara, kao da nismo maršovali, kao da se nismo zamorili, otpevasmo omiljenu pesmu: Konjuh-planino.

Bilo nam je veoma dragو što smo videli i tu planinu, mada smo se prilično namučili jer su njene staze strme i uske. Kakva je tek zimi, kad se sve zaledi! Ipak, Konj uh je izuzetno lep. S njega puca vidik na sve strane. Nekad sam voleo planine, uživao u njihovim čudima i tragao za nepoznatim. Danas je drugo. Jer kad uđeš u planinu nemaš šta da jedeš i gledaš da što pre iz nje izideš. Ne znam kako su se drugi osećali, ali meni ne bi pravo kad nas sustiže kurir divizije i saopšti da se, što pre, ponovo prebacimo preko Kriva je i podemo ka planini Zvezdi, iznad Kaknja. Ceo dan i noć smo išli bez predaha. Seljaci, pretežno Muslimani, lepo su nas primili. Stekli smo utisak da vole partizane. Na žalost, ni tu se nismo duže zadržali.

Dalji pravac kretanja bio je: preko Olova, Milan-planine ka Vlasenici. I taj put je bio težak. Prolazili smo kroz potpuno opustošena i prazna sela.

Sećam se, u nekom selu u Milan-planini pronašli smo jednog jedinog čiću, koji nije znao da nam kaže gde su seljaci tog sela i ima li ko živ u tom kraju.

Bilo je seljaka koji su od nas bežali terajući stoku i noseći imetak. Nisu oni bili naši neprijatelji, već su prosto bili siti i rata i svakovrsne vojske.

U jednom zaseoku smo našli na ženu koja je imala troje sitne dece i kravu. Dugo smo većali o tome da li da uzmemmo kravu i da je zakoljemo. Zena je molila i preklinjala da joj je ostavimo, a deca, sitna,

žgoljava, okačila se za vime krave i mole: »Ostavite nam kravu«.

Mada smo bili veoma gladni, kravu nismo uzeli.

Na njivama samo korov, trava i poneka ptica, koja bi prhnula iznad naših glava.

Dvadeset četvrtog avgusta stigomo u Birče. Obavešteni smo da je neprijatelj napustio Vlasenicu. A ta Vlasenica, pričali su nam drugovi, već je 30 puta u ovom ratu menjala gospodara. Naša brigada je ušla VL grad. Sveta je veoma malo. Niko nam se ne raduje, niti je ko zabrinut. Navikli su ljudi, šta li. Prosto oguglali.. I mi ćemo otići, a doći će drugi.

Tridesetog avgusta smo vodili tešku borbu s neprijateljem na sektoru Grabovica. Tu je poginulo 65 neprijateljskih vojnika i 95 je ranjeno. Nama su četiri borca poginula i šest je ranjeno.

U Vlasenici se nismo dugo zadržavali. Zapravo,, neprijateljeva »Handžar divizija« je prodrla od Han-Piješka i uputila se u ovaj grad. Izašli smo da je presretnemo. Porušili smo cestu i postavili prepreke, ali — uzalud. Nemci su prodrli u kasabu, i brigada se povukla ka Milićima i Šehovićima. Sa tom divizijom smo se dosta puta sukobili.

Štab Drugog bataljona je uputio jedan svoj vod da ispita da li se nemačka divizija zadržala u Vlasenici. Vod je polako, pipavo išao. On je sobom odneo i dva bacača. Dok su borci išli jednim puteljkom nišandžije na bacačima koji su bili iznad voda dogovore se da otvore vatru na Vlasenicu. Ali mine su pale na vod, te je veći broj drugova ranjen.

Štab brigade je imao nameru da pozove štab Drugog bataljona na odgovornost. Ali neprekidne borbe sa »Handžar divizijom« nisu nam to dopustile.

Trideset prvog avgusta 1944. godine jedna neprijateljeva bojna je napala brigadu i potpisnula je u pravcu Milan-planine. Izveli smo protivnapad. U tim

borbama su 33 neprijateljska vojnika izbačena iz stroja. Iz brigade su tri druga ranjena.

Posle nekoliko dana borbi na tom sektoru, brigada se prebacila na Majevicu. Tu smo vodili nekoliko borbi sa »Handžar-divizijom«, koja nas je neprekidno pratila po istočnoj Bosni.

I tu je nekoliko drugova ranjeno, među kojima sam bio i ja. Moja rana nije bila teška, ali što se tiče pešačenja, imao sam dosta teškoća jer mi je parče bombe ostalo u nozi, pa mi je mnogo smetalo pri hodu.

Preko Puročića i Vrane ponovo smo se vratili i stigli u Litvu, ispod Zivinica, čisto i lepo naselje.

Dobili smo zadatok da sve teške ranjenike prenesemo u Simino Selo, odakle će biti otpremljeni u Bari, u Italiju. Rastanak s drugovima teško nam je pao. Mada smo se radovali što će napokon ti napačeni ljudi moći da se smeste u čiste krevete i da žive urednim životom, ipak je rastanak bio tužan.

Ranjenici su molili da ih nosimo sa sobom, da idu s brigadom. Neki nisu imali ruku, neki nogu, a neki su imali gangrenu. Mnogima od njih je trebalo amputirati nogu ili ruku. Bilo ih je koji su se borili za život. Na rastanku su mnogima potekle suze niz bleđo, ispijeno lice. Te drugove smo nosili preko šuma, planina. Spavali su na poljanama, na kamenu, u lišcu ispod bukovih i jelovih grana. Ništa od onoga što je bolesnom i ranjenom čoveku potrebno ti mladići i te devojke nisu imali. Jedino što su imali bila je pažnja. I borba zdravih, često i na život i smrt, da ranjeni i nemoćan drug ne padne neprijatelju u ruke.

Mada je otišao samo deo teških ranjenika, jedinice su rasterećene i samim tim, razume se, postale pokretljivije. Prvi put otkad je formirana brigada neko drugi uzima na sebe brigu o ranjenim drugovima. To je za brigadu mnogo značilo, time joj je, s obzirom na situaciju i uslove, bila pružena dragocena pomoć.

Na Drini 17. septembra 1944. godine

Krenuli smo prema Drini. Sad smo bili sigurni da idemo u Srbiju.

Noć je mirna. Staza kojom idemo strma je i uska. Samo zahvaljujući obazrivosti starešina i neprekidnom upozoravanju koje stiže od komandi četa i bataljona, borce se ne suno vraća ju u provalije.

Što se više približavamo Drini sela su življa. Stičemo utisak da nas seljaci nerado primaju u kuće. Gladni smo. Ipak, štab brigade je izdao naredenje da ni jedan borac ne sme svratiti u kuću, tražiti hranu i slično bez znanja komandi četa i bataljona.

Te noći smo dobro prošli. Stigli smo blizu Drine. Na drugoj strani je Srbija. Pritisla ju je tuda vojska. Ali Srbija se ne da...

Na revere bluza jutros smo stavili cveće kako bismo što svečanije ušli u Srbiju.

Dan vedar, sunčan i veoma topao. S kose iznad Drine na kojoj sam se zatekao pruža se izvanredan vidik. Sunce zlati Drinu. Negde u daljini nazire se Cer.

Ceo dan smo razradivali zadatke i objašnjavali borcima kako da što lakše prebrodim reku. Iskoristih priliku te grupu boraca koji su sedeli pored mene obavestih da je ovde, kod Zvornika, poginuo Filip Kljajić, komesar Prve proleterske divizije. Pričao sam drugovima o popularnom komesaru, kojeg sam u životu samo dvaput srelo. Imao je, koliko se sećam, velike žute brkove i sitne graoraste oči. Bio je obućarski radnik, stari član Partije i veoma dobar i uverljiv govornik. Srbiju je izuzetno voleo. Ali, eto, poginuo je nadomak Drine i svoje Srbije.

Dok sam s drugovima razgovarao o Fići preko nas su letele eskadrile američkih tvrđava. Talas za talasom. Bio je sunčan dan, te su se divno videli.

— Verovatno idu na Plošti. Glavno je Nemcima onemogućiti da dobijaju gorivo.

Dan veoma sporo prolazi. Nestrpljivo čekamo da pođemo preko Drine i uđemo u Srbiju. A i gladni smo.

Kao deca se obradovasmo kada bi naređeno da se brigada počne spuštati prema reci. Što smo se više približavali Drini sve jasnije se čuo šum breza pored reke. Toplo je. Povetarac čarlija i miluje.

Noć je bila divna, puna zvezda. Ipak, bi nam krivo što ne možemo da uživamo u plavetnili Drine i da vidimo njene brzake i virove. Nekoliko drugova koji su rodom iz Srbije ljube se.

Svetolić Nešić Učo prostodušno daje oduške svojim osećanjima:

— Videćete, drugovi, našu Srbiju, zemlju moju rođenu!

U noć između 16. i 17. septembra 1944. g. zagazili smo u reku. Mada je leto, Drina je bila studena, plaha, mahnita. Puna je brzaka, što nama, umornim i iscrpljenim, nije baš priyatno. Voda nas zanosi. Hvatamo se za ruke. Čini nam se da ne dodirujemo dno. Drhtimo — nešto od studeni, nešto od straha ...

Uča je najgrlatiji. Upozorava borce i govori im kuda da idu mada i sam večeras prvi put gazi Drinu. Najednom pusti rafal iz mašinke, u oduševljenju, šta li. Prekorevamo ga, ljuti smo na njega. On viče, peva, raduje se. Mi protestujemo mada pokušavamo da ga razumemo. Jer pre tri godine je otisao iz svog Kragujevca, ostavio ženu, decu. Prirodno je što se raduje povratku i što nastoji da nam dočara Srbiju.

Na drugoj obali — vatra. Obradovasmo se. Znači: tamo je mirno. Peta kozaračka brigada je prešla reku.

Zora tek rudi. Poslednji drugovi izlaze iz reke. Zurimo se. Mokri, kaljavi, izmoreni spotičemo se po jutarnjoj rosnoj travi.

Srbija i prvi utisci

Naidosmo na prve kuće. Pojavi se sunce, te se sve pozlati. Ljudi, žene, deca — sve izlazi da nas pozdravi. Prvi utisak je divan. Srbija nas je oberučke primila. Susret s prvim porodicama u Srbiji bio je za sve nas izuzetno značajan.

Kolona je dugačka. Što dublje ulazimo u sela to nam se više čini da idemo u neredu, da se razvlačimo. Javljamu nam se prvi dobrovoljci.

Ceo dan idemo. Srećom, bez većih borbi, mada ovde-ponde dode do čarke s Nedićevim žandarmima.

U osvit zore stigosmo u selo Planinu. Seljaci su, bar kako se nama činilo, obukli svečanija odela i bele platinene košulje. Stariji seljaci traže komandire i komandante da bi s njima razgovarali i da bi ih pozdravili. Saznajemo da su ti starci mahom borići iz prvog svetskog rata, da su učestvovali u bitkama na Ceru i Kolubari.

Stariji brkajlija se probija kroz narod. Starac je sitan i malo poguren. Glava mu mala, čelo izborano. Ruke obesio, a po hodu nije teško zaključiti da ga snaga izdaje. Na grudima mu se blista Karadorđeva zvezda. U drhtavoj ruci drži flašu s rakijom. Naiđe na jednog komandira i upita ga odakle je:

— Sa Kozare! — odgovori komandir.

Starac zna za Kozaru. Oči mu zasijaše i zaigraše. S mukom otvori flašu i nazdravi:

— Srećno videnje, ratnici. Verujte, često smo stajali pored plotova, peli se na obližnja brda i sa strahom slušali tutnjavu topova negde daleko preko Drine. Računali smo: dokle god se čuje borba — živi ste, a to znači da će doći sloboda... Ovde su četnici činili zulume. Trag im se izdajnički zatro. Svaka noć je donosila neizvesnost — mogao te je odneti mrak. Ništa ih u tome nije moglo spreciti. A o vama poodavno pričaju: uništili smo ih!

Pristižu poslednji delovi brigade. Na začelju bolnica.

Mada smo se u istočnoj Bosni oslobodili velikog broja ranjenika, još ih ima s nama, i lakših i težih. Dok ne pristigoše ranjenici i seljaci i mi smo bili razdragani. Ali kada oni stigoše sve se izmeni. Seljaci učutaše. Učuta celo selo. Učutasmo i mi. Jer stravično deluju invalidi, ljudi bez ruku, bez nogu.

Seljaci im obazrivo prilaze. Starci skidaju kape. Niko se ne usuđuje da ma koga nešto upita.

Jedan ranjenik, mladi borac iz okoline Drvara kome su lekari morali odseći nogu, pokušava da prekine to čutanje, tu mučnu tišinu:

— Je li ovo Srbija, zemlja naša? Podignite me, drugovi, samo za trenutak, da vidim zemlju i ljude.

Kada ga podigoše kao da mu se snaga povrati:

— Srbijo drago, tvoji su sinovi za Bosnu ginuli. Sećam se, ne zamerite, mada sam bio dete, kako su i bosanske majke kao ovo vi danas, 1942. g. dočekivale vaše ranjene i premorene sinove. I one su tada bile, ovako kao vi sada, umukle.

A potom kao da se trže:

— Pevajte, govorite, šta ste se učutali?! Srbijo ...

To reče mladić pa i sam poče, promuklim, umornim, gotovo jedva čujnim glasom, da peva.

Seljanke su brisale suze...

Jedna seoska devojka hrani ranjenog borca koji je bez desne ruke i leve šake. On halapljivo jede. Devojka sitni sir i hleb i daje mu krišom ga posmatrajući. Po govoru i ponašanju ranjenikovom nije teško zaključiti da je »školarac«. Vetar se pojgrava praznim desnim rukavom borčeve bluze, a iz levog viri ostatak ruke, bez šake. Devojka duboko uzdahne. Potom zaplaka. Ranjenik je zapita zbog čega plače. Ona odgovori da plače za bratom koji je 1941. otišao u partizane i do sada se o njemu ništa nije saznalo. Kasnije sam čuo da devojka nije imala brata.

I ranjenik je krišom posmatrao devojku. Zalogaj mu zastade u ustima i oči mu se zamagliše. Nije mogao da zaustavi suze i one se počeše kotrljati niz: njegovo voštano lice. Devojka uze maramicu, obrisa mu suze i poljubi ga. Valjda dirnut pažnjom, borac zajeca. Zatim se izgubi. I devojke nestade...

Jedna postarija žena takođe hrani teškog ranjenika. Njemu je leva ruka odsečena, a desna je u gipsu. Žena je zabradena crnom maramom. Miluje ga i neprekidno plače. On je upita zbog čega stalno plače.

— Neko je morao i ovako proći — reče ranjenik.

Zena mu se unese u lice:

— I meni je dete u Drugoj proleterskoj brigadi. Da li slučajno znaš mog Milosava Mijatovića? Bio je mlad kad je otišao. Sad je već momak kao i ti, čovek... Da ne zaboravim i na desnoj nozi je imao veliku crnu mrlju, još od rođenja ...

Očevidno je da je ranjeniku žao što nije pozna vao-Milosava i što majku ne može da uteši.

Ranjeniku bez oka i leve ruke obraća se postarija žena:

— Imaš li, dece, braće, majku, oca, sestara?

— Svi su mi izginuli — odgovara borac. — Možda si čula za planinu Grmeč? Tamo su videli mog mrtvog oca. U zubima je držao lulu punu zaledene vode. I majka je u of anzi vi nastradala. Moja dva brata poginula su 1943. g. na Sanskom Mostu, a sestrica, dete, izgorela je u kući koju su zimus ustaše zapalile...

Zatim se ranjenik okrenu i poljubi ženinu ruku. Iz zdravog oka su mu tekle suze. Žena je dugo ostala pored borca. Rekla nam je da su joj dva sina otišla u partizane i da o njima ništa još ne zna.

Sedim u kući seljaka nalakćen na sto, na koji sam položio dve bombe i revolver. Tiha letnja noć. Oduševljen sam prvim susretom sa Srbijom.

Legoh. Pokušavam da zaspim, ali ne mogu. Valjda od utisaka.

Ležim u čistoj beloj postelji. Malo neobično za ove Tatne prilike. Sobicu u kojoj se odmaram ukrašena je fotografijama. Vidim slike vojvode Mišića, vojvode Putnika, Karadorda. U sobi je i ikona svetoga Nikole, ispod koje čkilji svetlost iz jedva primetnog kandila. Trudim se da zaspim, ali uzalud. Seljak uđe u sobu. Pokriva me i ugasi kandilo. Ide na prstima. Napolju se čuje kako stražar nekog zaustavlja. Ja zadržah domaćina, i počesmo da razgovaramo.

— Iz našeg sela mnogo je mladića otišlo u parti-zane već prvih dana ustanka. Ne bih želeo da me pogrešno shvatiš, ali nisu baš svi seljaci koji su vas danas dočekali vaši prijatelji. Ima tu i onih koji su četnicima naklonjeni. Ipak, selo je složno. Otkriću vam jednu tajnu. Kad dođu četnici i mi koji ih ne volimo pravimo se da smo im prijatelji, a kad vi dodete, kao što si i sam danas video, svi smo partizani. Šta možeš — muka čoveka redu nauči. Ipak, više je nas koji smo prijatelji partizana, a pogotovo danas, kada je i svakoj babi jasno da ste vi odneli pobedu i da su četnici ništa drugo osim obične sluge okupatora.

Seljak izade. Ponovo sam sam. Prevrćem se u krevetu. Kada videh da ne mogu zaspiti, ustadoh. Ubrzo i svanu. Jutro je čisto, rosom umiveno. Borci su već poustajali.

Brigada je nastavila marš. Drugovi iz štabova bai i jona rekoše nam da je desetak mladića iz sela stu-pilo u brigadu.

Na jednom proplanku sretoh dedu i unuka. Deda — krepak starac. Unuk — krupna i snažna momčina. Deda glasno govori, gotovo viče, verovatno u namjeri da ga i drugi čuju, mada nije isključeno da je tvrd na ušima.

— Vidiš, to su Bosanci, Krajišnici, ratnici, junaci. Uči se ratovanju od njih. Nije sramota učiti se.

Uostalom, stariji su od tebe. Pazi se kad pucaš. Što više se zakloni i, ako iako možeš, uvek pomalo rova iskopaj. Uzmi i ovaj ašovčić. Možda će ti glavu sačuvati. Prisloni pušku uz telo i čvrsto je stegni.

Pozdravih se s dedom. On mi reče oštro i otresito:

— Oficiru, povedi računa o mome unuku. Jest, kao što vidiš, krupna ljudina ali je nevešt. Bojim se da će se u prvoj bici uplašiti pa poginuti...

Devojka je sa brdašca mahala belom maramom.

Brigada se sve više udaljavala od rađevskih sela.

Zaista je lepa Srbija. Miriše zrelo voće. Bašte su punе.

Osamnaestog septembra Peta krajiska (kozaračka) brigada je zauzela Krupanj. Četvrtu grupu jurišnih »korpusa« Draže Mihajlovića, uz pomoć delova Nediceve straže, napala je Petu brigadu u Krupnju, ali je potisнута prema Stolicama. U napadu je učestovalo oko 2.000 četnika koji su ispred naših jedinica bežali iz Srbije ali se u ovom kraju nisu zadržavali. Pobegli su prema Drini.

Trebalo je da Drugi bataljon naše brigade ponovo uđe u Krupanj. Zapravo, obavešteni smo da je grad slobodan i da je određeno da naš bataljon privremeno bude u gradu.

U prvi sumrak krenusmo prema Krupnju. U zoru se sa svih strana na brigadu sruči paljba. Za trenutak se zbumismo. Srećom, naš komandant Mile se veoma brzo snade. Izdade naređenje i brigada krenu u protivnapad.

Odlučnost komandanta Vučenovića podseti me na Mećavu. I on je hrabar, odlučan i vešt komandant. Vodili smo tešku borbu. Kad se dan zabeleo sve je bilo jasno: upali smo u četničku zasedu. Drugi bataljon, s kojim sam i ja bio, zarobio je grupu četnika. Bili su zarasli u masne prljave brade, oči su im bile krvave, kose duge i neočešljane. Nosili su duple redenike. Bili su bedni, kao strašila.

Neki poskidaše kokarde izradene od plehanih porcija i stadoše ih gaziti i pljuvati. Priličan broj tih »junaka« poče da plaće. Neki čak i nariču. Kao prave naricaljke. Mnogi mole i preklinju da im poklonimo život, a pojedini govore kako su naši prijatelji. Na kraju, posle dugog i strpljivog većanja, samo smo jednog oficira streljali, jer nam je o njemu rečeno da je ubijao i klapo nedužne seljake po Srbiji. Izgleda da su to »njegovi« četnici jedva dočekali.

U toj iznenadnoj borbi brigada je veoma srećno prošla: samo je jedan drug ranjen, i to lakše. Zarobljene četnike smo poveli. U borbi je poginulo 20 četnika.

Ponovo idemo strmim kosama. Idemo na Krupanj. Grad se još ne vidi mada smo veoma blizu. Magla se spustila, te se jedva nazire poneki krov.

Kad smo stigli u taj veoma lep srbijanski gradić bilo je podne. Izgleda da je sve što je živo u Krupnju izšlo na ulice da nas dočeka. Majke drže decu u naručju, ljudi poskidali kape, a neke žene posipaju žitom put kojim ćemo proći.

Tragovi rata još od 1941. godine očevidni su. Crne se nagorele kuće, koje, po svoj prilici, нико nije imao ni mogućnosti ni vremena da obnavlja. Po zidovima rupe koje su napravili puščani i mitraljeski meci.

U gradu veselje, kola, pesma, klicanje slobodi, Partiji, Titu ...

Brigada je dobila zadatku da izade na Stolice, nedaleko od Krupnja. Uz put sam pričao drugovima o tom istorijskom mestu iz kog se rasplamsao ustanački razbukta revolucija. I, evo, danas, posle tri godine teškog ratovanja, nastupa naša vojska i ide u poslednji, pobedonosni boj.

Stigosmo u Stolice. Divimo se čistim kućama i gostoljubivim domaćinima. U znak pažnje i zahvalnosti, povedosmo kozaračko kolo.

Penjemo se strmom stazom uz Mačkov kamen. Čutimo. S brda pripucaše četnici. Drugi bataljon ih je bez mnogo napora rasterao. Izadosmo na ovo istorijsko mesto. Ovde su u prvom svetskom ratu vodene teške bitke protiv Austro-Ugarske. Još su se očuvali rovovi, kosturnice i spomenici srpskim junacima.

Postrojimo jednu četu i plotunom iz pušaka odasmo počast srpskim junacima iz prvog svetskog rata.

Starac, naš vodič, uputi se komandiru i patetično izgovori nekoliko reči:

— Hvala vam, junaci! Srećna vam sloboda.

I strasno zagrli komandira.

Za ovih desetak dana otkako smo u Srbiji poginulo nam je šest i ranjeno dvadesetak drugova. Međutim, brigada je sve veća. U poslednjim borbama u istočnoj Bosni i za ovih desetak dana u Srbiji istrošili smo municiju, i to nam je problem. Otkako smo krenuli iz centralne Bosne nismo imali dužeg odmora. Sem toga, gotovo svaki drugi ili treći borac umesto cipela nosi čarape, a kiša pada, blato je, te se jedva ide.

Put nas vodi preko Cera.

Prešli smo preko mnogo brda i planina, ali nas je malo koja planina tako namučila kao što je Cer.

Zanočili smo u selima ispod planine. Ispred kuće u kojoj sam bio poveo se razgovor o mačvanskim partizanima. Borba u Mačvi i Pocerini nije prestajala za sve vreme NOR-a, mada se ratovalo pod neverovatno teškim uslovima. Četnika je bilo sijaset. U ovim selima su počinili strahovite zločine.

Na drugom maršu kroz Srbiju dobijali smo i veoma teške i složene političke zadatke. Trebalo je rušiti staru vlast i pomoći komunistima na terenu da formiraju nove, narodne odbore, sprovesti dobrovoljnu mobilizaciju, formirati partizanske odrede, pustiti u rad radionice za vojne potrebe, srediti brigadu,

odmoriti borce i u isto vreme se boriti, progoniti četnike i hvatati i uništavati njihove jatake. Održali smo veoma mnogo političkih konferencija. Naša brigada je i taj zadatak uspešno izvršila.

Bilo je u tom radu i čudnih situacija.

Uđosmo u jedno dosta zabačeno selo. Seljaci nam rekoše da imaju kmeta, da je on njihova vlast i da druge vlasti ne priznaju. Uglas počeše protestovati kad ih počesmo ubedivati da formiraju narodni odbor. Starešina sela, kojeg su zvali »naš kmet«, bio je promućuran seoski gazda, špekulant koji je imao i dućan i gostonicu. Kako su to seljaci pričali, on je veoma sposoban čovek i nikad nijednoj vojsci nije služio, već je sve nadmudrio.

Dok smo mi razgovarali sa seljacima naiđe kmet. Zdepast čovečuljak s velikim zlatnim lancem na prsluku. Pozdravi se s nama i pošto vide da smo oficiri, ponudi nam »usluge« iako ih nismo tražili. Uzgred, priupita koliko ćemo se u selu zadržati i treba li nam hrane spremati. Kada smo mu rekli da ćemo noćiti, zamoli nas da mu budemo gosti. Seljacima koji su se tu zatekli reče šta treba da spreme vojsci za večeru i šta od kog seljaka da uzmu. Pobroja sve specijalitete: šunku, sir, kokoške, guske, čak i tele i june. I naglasi da ne propuste da donesu rakije.

Kad rekosmo da ne pijemo rakiju kmet kao da se uvredi. Jedan seljak poče da ga opravdava:

— Ljudi, drugovi, pustite ga. Sve taj zna. Prav je i čist. Nemojte se ljutiti. Kad grunu u selo četnici on i njih isto tako prima i dočekuje. Dolazili su i Nemci. Žna kmet šta treba!... Tamo, podalje od sela, na brdu, uvek stoji po jedan od naših seljaka. Tamo je i zvonara. Ako stražar jako zazvoni, zna se — Nemci dolaze; ako pojedinačno zvoni — idu četnici i nedicevi, a ako sve po triput zvoni — dolaze partizani. Ako dolaze jače snage — zvono češće odjekuje. Još i ovo da znate: svaki domaćin koji dotičnu vojsku ne sme

čekati u selu — klisne. A kmet, bog mu sreću dao, nikoga ne izda.

Očevidno je da je taj kmet, o kome smo doznali da je četnički jatak, veoma vešt čovek.

Smenili smo kmesta i izabrali narodni odbor, ali nismo bili uvereni u to da se, kad mi odemo, neće »vratiti na vlast«.

Ponovo smo na maršu. Četnici u Pocerini i Mačvi su potpuno razbijeni. Brigade su nam sve veće, osobita Osamnaesta mačvanska, koja je u sastavu naše Jedenadaestete krajiške divizije.

Spojili smo se s vojvodanskim jedinicama. Zapravo, naša divizija je ušla u sastav Dvanaestog korpusa NOV Jugoslavije, kojim komanduje Danilo Lekić Španac. Vojvodanske brigade i delovi naše divizije opkolili su Šabac. Deo snaga kreće na Obrenovac.

Sad nam je potpuno jasno da idemo ka Beogradu. Mada još ne znamo da li ćemo učestvovati u bici za oslobođenje našeg glavnog grada, sigurni smo da smo sve bliže Beogradu.

U koje god naselje uđemo ukidamo četničko-nedicevsku vlast i popularišemo narodne odbore, Avnoj i Nacionalni komitet kao istinsku narodnu vlast. Nastojimo, koliko to možemo, da učvrstimo postojeće narodne odbore i da im podignemo ugled. Celokupna agitacija i propaganda bila je usmerena na popularisanje Narodnooslobodilačke vojske, njenih ciljeva, njenih natčovečanskih napora i njenih pobeda. Sve one koji mogu da nose oružje pozivali smo da stupe u naše redove.

Nove borce, bez obzira na to da li su svršili vojnu obuku ili nisu, nismo odmah slali u borbu, već smo nastojali da završe kratkotrajne kurseve na kojima se savladivala osnovna vojna obuka.

Posebno smo, uz pomoć partijskih radnika na terenu, narodu ovog kraja dosta govorili o ogromnoj

ulozi Mačve u NOB-u. Kada smo dobili odmor, a to se nije tako često dešavalo, nastojali smo da što bolje upoznamo nove borce s borbenim putem naše brigade.

Počela je velika bitka za Beograd

Početak oktobra. Idemo, ali sporo. Kiše, blato, a i prvi hladni dani. Pokoji metak preleti preko nas. To, verovatno, razbijeni četnici i nedicevci iz prikrajka na nas pucaju.

Prema planu ofanzivnih dejstava Dvanaestog korpusa, Dvanaesta NOU krajiška brigada (sve njene jedinice) imala je zadatak da napadne neprijatelj evo uporište u Bariču, a kada ga likvidira da poruši komunikacije Obrenovac — Beograd (i cestu i prugu). "U isto vreme naš zadatak je bio da likvidiramo neprijatelj evo uporište na Umci.

Deseti oktobar. Napali smo školu i fabriku u Bariču, u kojima je bilo oko 600 nedicevaca, ljetićevara i Nemaca. Izveden je direktni napad u kom su učestvovala dva bataljona.

Bio je dan. Neprijatelj je dejstvovao jakom artiljerijom, te je bilo nemoguće prići s puškama, bombarbama i mitraljezima. Tako reći golih ruku. Ali mi nismo odustajali. Ogorčena borba se vodila sve do 16 časova. Neprijatelj je izgubio 30 vojnika i 40 je ranjeno. Mi smo i ovoga puta srećno prošli: dva borca su poginula i četiri ranjena. Mladim borcima nismo dozvolili da podu u tu akciju mada su mnogi to tražili.

Jedanaestog oktobra brigada je ponovo napala ista uporišta. Borba je počela u 2,30. Napadala su tri bataljona. Uspeli smo da se sasvim približimo rovovima. Neprijatelj je lukavo sačekivao i otvarao vrlo jaku vatru iz automatskog oružja, poljskih topova i teških bacača. Artiljerijom su rukovodili Nemci. Mada

su se hrabro držali, naši borci nisu mogli da održe zauzete položaje. Stigla su i tri tenka iz Obrenovca, te su i oni osuli vatru na naše jedinice.

Borba je trajala do 10 časova. Svi rovovi oko škole i fabrike su likvidirani, ali školu i fabriku brigada nije mogla zauzeti.

U toj dvodnevnoj teškoj borbi neprijatelju je poginulo 47 i ranjeno 40 vojnika, a jedan je zarobljen. Gubici brigade: četiri mrtva, devet ranjenih i jedan nestao. Bila je to za brigadu najžešća borba otkako je (17. septembra 1944.) prešla u Srbiju. I ovom prilikom se pokazalo da se slična uporišta veoma teško mogu likvidirati bez teškog oružja.

Umorili smo se od držanja govora. Gotovo u svakom selu držimo konferencije. Jedva čekamo bitku za Beograd.

U Srbiji smo se potpuno sredili. Došli su nam novi borci, popunili smo brigadu. Oni se odlično prilagodavaju načinu života i rada u brigadi. Često se i ne primećuje razlika između starog i novog borca.

Juče smo, na prilazima Beogradu, vodili tešku borbu s jednom grupom ljetićevecaca. U Prvom bataljonsu su se posebno istakli borci iz Radevine. Raduje nas to što su ih Krajišnici tako lepo primili.

Od Drine do prilaza Beogradu više od 150 novih boraca je došlo u brigadu. Borci su orni za bitku za Beograd.

Četnika kao organizovane snage u zapadnoj Srbiji više nema. Narodu ovog kraja je potpuno jasno da su izdajnici naroda potučeni zajedno s njihovim gazzama okupatorima.

Uprkos zamoru, svaki borac želi akciju.

Trebalo je osloboediti Beograd. Obavešteni smo da jedinice Crvene armije brzo napreduju kroz istočnu Srbiju. I borci i narod su oduševljeni. Borci žele da se što pre susretnemo s Crvenom armijom i da naše

zajedničke napore krunišemo istorijskom pobedom — oslobođenjem našega glavnog grada.

Idući prema Beogradu, za svaki pedalj naše zemlje morali smo se žestoko tući. Neprijatelj se bori za svako brdo, za svako selo, za svaku komunikaciju, za svako uporište. Naša brigada, koja je bila u sastavu Dvanaestog korpusa NOV Jugoslavije, tih oktobarskih dana 1944. je bila najbliža glavnom gradu. Verovatno je da je zbog toga neprijatelj mogao odvojiti jače snage za borbu protiv nas. Međutim, što je on bio uporniji to smo i mi bili odlučniji, nepokolebljiviji.

Noć je. Ova noć se po mnogo čemu razlikuje od prethodnih ratnih. Nekakvo prijatno osećanje nas prožima pri pomisli da nam je pripala čast da učestvujemo u oslobođenju Beograda.

Bitka za Beograd je počela. Štekću mitraljezi. Gr uva artiljerija.

Borba za Zarkovo je počela. Na pravcu glavnog udara našla se Peta kozaračka brigada naše divizije. Ona je junački navaljivala. Može se reći da je u Zarkovu neprijatelj vodio odlučujuću bitku na prilazima gradu. Juriš za jurišem.

Prvi bataljon naše brigade pomaže jedinicama Pete brigade. On nastupa prema Savi, ali se sukobio s neprijateljevim snagama na cesti za Makiš, prema Cukarici. Tu je ostao deset časova, sve do pred zoru 16. oktobra. U pomoć je pozvan Drugi bataljon. Jedna njegova četa i minobacači učestvuju u napadu na školu na Cukarici. Drugi bataljon je pomagao i Petoj brigadi u likvidaciji tog uporišta.

Priličan broj boraca je ili poginuo ili ranjen.

Zarobili smo prve neprijateljske vojнике kod Beograda. Bila je to grupa Nemaca iz nekog nemačkog radnog bataljona. Nemci mole da im poštimo život. Slabo su obučeni. Malo koji od njih ima oružje. Uputili smo ih u sabirni logor.

Brigada je sve bliže gradu. Obavešteni smo i upozorenici da Čukaricu i Banovo brdo drže jake neprijateljeve snage, da su se dobro utvrstile i da u uporištima imaju teška oruđa.

Petnaestog oktobra u osvit počela je borba za Banovo brdo i Čukaricu.

Dan je bio mutan. Kiša je lila kao iz kabla. Vodi se teška bitka. Pored nas proneće desetak ranjenika iz Pete kozaračke brigade. (Cela jedna njena četa je u jurišu pokošena) Bije se bitka za svaku ulicu. Tutnji na sve strane. Svuda ponešto gori. Stiče se utisak da gromovi paraju i nebo i zemlju.

Nemci su uporni. Ne daju nam ni koraka napred. Pred nama pucaju prozorska stakla, ruše se kuće, zemlja podrhtava. Borci se penju na krovove kuća kako bi što preciznije tukli neprijatelja.

Na Banovom brdu Nemci su poseli najtvrdje zgrade i ne daju nam da se približimo. Sve položaje i sva jaka utvrđenja koje smo dosad zauzeli — zauzeli smo isključivo u neodoljivim jurišima i bacanjem ručnih bombi. Na žalost, drugih sredstava nemamo.

Blokirali smo Nemce u tvrdim zgradama. Borci su ljuti jer nam je mnogo drugova poginulo. Pred noć smo ubacili u napad i naš Treći bataljon. Upořišta na Čukarici i Banovom brdu nije osvojiti.

Posebne teškoće imamo s gradanima: čas ulaze u kuće, čas izlaze iz njih, ili bez potrebe prelaze ulice. Neki to čine iz radoznalosti, ali većina hoće da nam pomogne: da nam prenese poruku i sl.

Ptazradili smo plan sa štabom Pete kozaračke brigade. Večeras moramo likvidirati upořišta.

Sa Bežanijske kose nas neprekidno tuče nekoliko neprijateljevih baterija. One nam nanose ozbiljne gubitke. Naša artiljerija pokušava da ih učutka, ali uzalud.

Proneće još nekoliko teških ranjenika. Sa nosila se cedi krv.

Obilazeći položaje, još jedanput smo se uverili u "to da naše jedinice vode krvave borbe.

I mlađe i starije Beograđanke pomažu u previjajući ju ranjenika. Čak su i deca u akciji: prikupljaju municiju. Čovek stiče utisak da sve živo na Banovom brdu i Čukarici učestvuje u borbi. Uzalud naredujemo da se narod sklanja u kuće. Većina se ljuti, protestuje. Jedan lako ranjen čovek reče:

— Pustite nas, drugovi, dosta su nas mučili i ubijali. Tu dole na Sajmištu su nas prebijali i ubijali. (Tom čoveku su tri sina streljana na Sajmištu.)

Jednog dečaka preseće rafal iz nemačkog mitraljeza.

Na Čukarici smo uspeli da opkolimo Nemce. Udoh u kuću koja je bila blizu nemačkog uporišta. U njoj leži bolesna žena. Mada je bila težak bolesnik, obradova se mom dolasku. Doznao sam da joj je specijalna policija streljala sina, studenta, na Banjici. Još dok sam bio tu žena je umrla. Nisam mogao da izdržim. Pobegao sam.

Deo štaba smo smestili u jednu poveću porodicu (muž, žena i četvoro dece). Otac se rastrčao da bi nas što bolje smestio. Pokušava da nam da saveze u vezi s borbom. Izneće nam da jedemo: malo hleba i nešto krompira, ono što mu se u kući zateklo. Zahvalismo mu. Kad nam je doneta vojnička hrana podelismo je s porodicom. Deca su se u početku ustručavala i plašila, ali ih oslobodismo i ona počeše da jedu. Sprijateljili smo se.

Naše jedinice i dalje jurišaju na uporišta na Banovom brdu i Čukarici. Na žalost, mnogi juriši su bezuspešni. Ali negde pred noć naše jedinice ovlađaše Banovim brdom. Zaplenili smo šest protivavionskih dalekometnih topova i nekoliko vagona artiljerijske municije. Ubijeno je i zarobljeno više od 200 neprijateljskih vojnika. Zapovest štaba Jedanaeste NOU krajiske divizije je glasila: »14. oktobra na veče u sa-

dejstvu naših jedinica i Crvene armije napadamo Beograd. Naša divizija će napadati Zarkovo, Košutnjak, Bulevar vojvode Stepe, Ulicu Miloša Velikog, Bosansku ulicu, Pop-Lukinu, Donji grad. To je bio zadatak Pete brigade, dok je Dvanaesta brigada bila u rezervi Pete brigade. Njen zadatak je bio: krenuti pravcem Pete brigade, održavati kontakt sa istom, kojoj služi kao rezerva...«

Šesnaestog oktobra stiglo nam je obaveštenje iz naše divizije da su jedinice Dvanaestog korpusa NOV Jugoslavije zauzele Košutnjak, Makiš i Banovo brdo i da prodiru prema železničkoj stanici. U izveštaju je između ostalog stajalo: »Situacija neprijateljskog garnizona u Beogradu je sledeća: zauzeti su Dedinje i Slavija. Izvesne neprijateljske snage se još drže na Cukarici, železničkoj stanici i savskom pristaništu.«

Jedanaesta kрајиška divizija je izvršila zadatak. Zakonačili smo na terenu Zarkovo, Kneževac, Topčider.

Brigada je bila u Zarkovu kada je kurir štaba divizije doneo naredbu u kojoj je pisalo: »Neprijatelj sa nepoznatim snagama nadire od pravca Mladenovca za Beograd, da pomogne beogradski garnizon. Stoga se neprijatelj u Beogradu još drži očekujući pomoć. Zadatak naših jedinica«, pisalo je dalje u naređenju, »sprečiti po svaku cenu prodor neprijatelja od pravca Mladenovca za Beograd ...«

Znači, izvlačimo se iz bitke za Beograd. Naša nastojanja da naredbu štaba divizije shvatimo i kao bitku za Beograd nisu čak ni za štab brigade bila ubedljiva. Nerado smo napustili Beograd. Zeleli smo da s narodom proslavimo oslobođenje grada.

Mnogo smo mrtvih drugova ostavili na prilazima glavnog gradu. Ipak, naređenje moramo izvršiti. Većina drugova je bila tužna, a pogotovo drugovi koji su rodom iz Beograda. Pojedine od njih je samo nekoliko ulica ili nekoliko kuća delilo od svojih. Bilo je boraca

koji su razmišljali o tome da odu do kuće. Ali to bi bila ludost, jer su Nemci još držali glavni deo grada. Razumeli smo ih, ali ipak nismo dozvolili da napuste brigadu. Jedinice smo okupili u Kneževcu i preko Ripnja se prebacili u selo Bošnjake.

Kad smo odmakli od Beograda, bilo nam je jasno koliko se teška bitka bije za glavni grad. Jer na sve strane ključa kao u kotlu. Cini nam se da je najžešće oko Terazija, Kalemegdana i dole prema Savskom mostu.

Celu noć smo pešačili bez odmora.

Kad smo stigli u Bošnjake od štaba divizije smo dobili drugu poruku: »Dve nemačke divizije od 12.000 vojnika i 400 vozila pod pritiskom Crvene armije nastoje i pokušavaju da se po svaku cenu probiju od pravca Grocke uz Dunav preko Ritopeka i Vinče za Beograd. Borbe se vode na sektoru Zaklopača — Veliki i Mali Mokri Lug — Lipovac. Čitava Jedanaesta NOU divizija će se zadržati na sektoru Avale i po svaku cenu sprečiti prođor neprijatelja ... XII brigada: postaviće se na prostoriju Zuce orijentujući svoje snage u pravcu Leštane — Mali Kamen — Lipovica. Zadatak brigade: ostati na prostoriji Zuce i služiti kao rezerva XXI diviziji, koja napada pravcem Leštane — Golo brdo — Lipovica. Po dolasku na novu prostoriju odmah se povezati sa operativnim delom štaba divizije koji će se nalaziti u Kumodražu«.

No pre nego što smo mi zaposeli taj položaj veoma jake neprijateljeve snage su krenule iz sela Boleča i Leštana prema Avali, verovatno u nameri da zaposednu Avalu i njen vrh i presek komunikaciju Ralja — Beograd i Ripanj — Beograd i da se, po svoj prilici, u tom pravcu probiju i izvuku jer su bile blokirane u Zaklopači, Ritopeku i Boleču.

Jake neprijateljeve snage su jurišale u svim pravcima, tako da se naša brigada našla u središtu žestog okršaja. Znajući koliko je u ovoj borbi važno

zadržati u svojim rukama Avalu (mada su i pred nama i za nama bile neprijateljske snage, koje su se očajnički branile da bi se održale na istočnim padinama Avale), naša dva bataljona, Prvi i Četvrti, nавljivala su da preotmu kose na Avali, a Drugi i Treći bataljon su zadržavali neprijatelja koji je uporno nastupao za brigadom.

Uz Avalu smo se sporo peli kao da nismo navikli na pentranje uz planine. Naidosmo na šumsku kuću. Poradovasmo se, mada nam je bilo jasno da se tu ne možemo zadržavati. Čujem jednog borca: »Šta misle drugovi iz štaba? Ubrajaju li nas više u ljudska bića?« Pravio sam se da ništa ne čujem. Komandant Vučenović požuruje borce. On zna od kolike je važnosti ova akcija. »Po svaku cenu ne dozvoliti Nemcima da zaposednu vrh Avale«, glasilo je naredenje štaba divizije.

— Što pre izbiti na vrh — naredio je Vučenović.

— Ako Nemci pre nas izađu na vrh, po svaku cenu ćemo ih zbaciti.

Vučenović je odlučan i smeо.

Osamnaestog oktobra u zoru brigada je izbila na vrh Avale. Beograd je bio pod maglom. Kao da se ispod nas talasaju morski valovi. Da se ponekad ne čuje pucanj i da ponešto ne blesne i ne zasvetli čovek bi pomislio da je prestala bitka za Beograd. Bili smo srećni i zadovoljni što smo pre Nemaca izbili na vrh Avale.

Studeno je. Pokisli smo i umorni. Ali i ljuti kao ose. S obzirom na takvo raspoloženje u brigadi, znao sam da će se borci žestoko tući.

Malo je koji borac naše brigade dosad bio na Avali. Prvi put vidimo monumentalni spomenik Neznanom junaku. Koliko će znanih i neznanih junaka pasti ovih dana u bici za oslobođenje Beograda! Ovaj spomenik deluje na nas kao osveženje i opomena ...

Zaposeli smo sve prilaze vrhu. Najedanput na nekoliko metara od naših položaja zapuca sa svih strana. Komandant Vučenović naredi:

— Štab brigade i štabovi bataljona u prve redove, u streljački stroj!

Stravična vatrica. Pred nama su Nemci. Jurišaju na naš streljački stroj. Vodi se borba za svaku bukvu, za svaku stopu zemlje. Kao da Nemci ne vode računa o tome koliko će ih poginuti.

U beležnicu sam zapisao poruku štaba Jedanaeste divizije: »Po svaku cenu sačuvati položaje. Divimo se vašoj hrabrosti«.

»Preko nas živih boraca Dvanaesta kраjiške brigade Nemci neće stići do vrha Avale«, uputio je poruku štabu divizije naš hrabri komandant brigade Mile Vučenović. »Čvrsto držimo položaje. Dosta drugova nam je poginulo i ranjeno, ali imamo dosta i živih, koji im neće dati da Nemci izadu na vrh«.

Nemci nisu uspeli da prođu na vrh Avale. Na protiv, kasno uveče počeli su strmoglavo bežati padinama Avale, a za njima su se otisnule sve jedinice Jedanaeste kраjiške divizije. Borci nisu osećali glad i umor; imali su samo jednu želju: pobiti ih, uništiti... Gledamo nemacke vojнике kako bespomoćno dižu ruke uvis, kako mole da im poštedimo život. Uveravaju nas da nisu fašisti i da nisu na nas pucali. U njihovim torbama smo nalazili zlatne satove, prstenje, dragi kamenje, zlatne ogrlice, čak i žensko rublje. Jedan borac pronađe u jednoj torbici zlatne zube. I vilice su ljudima čupali.

Razbijeni Nemci su bežali preko Ripnja, Baćevca i dalje prema Obrenovcu i Šapcu. Bacali su kofere, puške, revolvere, bluze, čak i cipele.

Meci iz našeg oružja su ih stizali po jarugama, proplancima, u šašama, kućištima, štalama Ripnja, Pinosave, Sremčice, Umke, sve do Save.

Sa ceste ispod Avale tukle su ih ruske kaćuše,. Prvi put sam video dejstvo tog neobičnog oružja. Kad granate lete imas osjećaj da je u vazduhu jato ptičurina, a onda gde padnu stvaraju strašan oganj i unose paniku.

Plen je bio bogat. Naoružali smo se, obukli, obuli.

I dalje gonimo Nemce. Zarobljenike šaljemo u sabirni logor.

U bici na sektoru Avale Dvanaesta kраjiška brigada je ubila 491 nemačkog vojnika, 139 ranila i 438 zarobila. Naši gubici: 21 mrtav, 29 ranjenih i dva nestala borca. Zaplenili smo 316 pušaka, 40 puškomitrailjeza, 31 strojnicu, 60 pištolja, 50 mina za ručni bacač, 150 pari odela, 180 pari cipela, 165 jahačih i tovarnih konja i 16 mazgi. To su samo približni podaci koje sam tada zabeležio. Teško je bilo prebrojiti mrtve, koje smo tako reći stalno pronalazili po jarugama i proplancima.

Bila je to najznačajnija i najuspešnija borba Dvanaeste kраjiške udarne brigade.

Teško je reći koji je borac bio najhrabriji, koji štab bataljona ili koja komanda čete najbolja, jer su svi činili jedinstvenu celinu i svi su se hrabro borili za slobodu svog Beograda. Zbog toga je štab Jedanaeste divizije i predložio štabu Dvanaestog korpusa NOV Jugoslavije da se naša i Peta kozaračka brigada posebno pohvale.

Dok je Dvanaesta brigada sa ostalim jedinicama Jedanaeste divizije uništavala i razbijala nemačke snage u podnožju Avale pa sve do Umke i obale Save, dotle su naše druge snage zajedno s jedinicama Crvene armije okončavale bitku za Beograd.

Dvadeseti oktobar 1944. godine. Beograd blista u slobodi. Hiljade raketa paraju nebom. Grad se veseli. Posle četvorogodišnje borbe sloboda je došla i na njegove ulice i u njegove kuće i parkove.

Ceo grad je na nogama. Tog dana se naša brigada zatekla na putu između Umke i glavnog grada.

Učešće u oslobođenju Beograda za našu brigadu je bila najveća nagrada, najveće priznanje. To je bilo priznanje za 78-dnevni marš od Kotor-Varoša do Beograda. Svi bataljoni, sve čete i svaki borac uložili su sav svoj trud i svu svoju energiju da bi izvršili zadatke.

Zurili smo se da bismo što pre stigli u Beograd. U osvit zore smo ušli u oslobođeni grad. Išli smo paradnim maršem glavnim ulicama. Na čelu kolone bio je naš komandant Vučenović.

Borci su pevali svoju omiljenu pesmu »OJ Koza-ro, Kozarice moja ...«

Na sve strane tragovi borbi u Beogradu: cigle, kamenje, puške, municija, pokidani telefonski kablovi, iščupano drveće, kape, cipele, rasuta municija, nago-rele kuće, izrešetani zidovi, popucali prozori, krv, uginuli konji, a ponegde i poneki leš.

Išli smo Savskom ulicom. Bilo je oko 9 časova. Otvaraju se prozori. Poneka jabuka poleti k nama. I poneki karafil, peškir, sapun.

Dan je još mutan i kišan. Čuju se potmule eksplozije. Proleti i poneko puščano zrno. Na žalost, naša jedinica se neće zadržati u Beogradu. A tako bismo to žeeli.

Moramo, usiljenim maršom, krenuti dalje, u Srem.

Ni časka predaha. A umorni smo. Željni malo odmora. Da, ali rat treba privesti kraju, treba Nemce isterati iz zemlje.

POSLEDNJI OKRŠAJ

Približavamo se Savskom mostu. Prolaznici nam rekoše da je most juče u najkritičnjem času spasen. Nemci su ga bili minirali. Trebalо je da bude srušen pošto se Nemci povuku. Ali u tome su ih sprečile naše jedinice i jedinice Crvene armije, koje su brzo prodrle. Na mostu još sveži tragovi borbi. Nekoliko poginulih Nemaca, ispreturana kola, pobacane fišeklije, puške, vojnička odeća i obuća, ručne bombe, koferi — Očevidno je da se okupatoru veoma žurilo.

Ućutkani su mitraljezi na drugoj obali reke. Više nas ne bije artiljerija sa Bežanijske kose. Poneka granata eksplodira negde iza nas ...

Osvrnuh se ka Beogradu. Mada je hladno, nigde ne videh da dim izlazi iz dimnjaka. Pomislih: oskudica. Grad je bez ogreva. Koliko sam u prolazu mogao videti, i prodavnice su potpuno prazne. Fašisti su opljačkali Beograd do gole kože. A šta mu je sve potrebno!

Hladno je. Duva košava. Kada smo bili na mostu pomislih — oduvaće nas.

Nema nam odmora. Rat još nije završen. Treba ići do granice naše zemlje.

Obavešteni smo da se Nemci spremaju za odbranu. To znači da se svaki novi pedalj naše zemlje mora zaliti krvljju. Ranjena zver je najopasnija.

Neprijatelj se povukao iz Zemuna.

Naše jedinice nastupaju prema Sremu. Borcima naše brigade Srem nije nepoznat, jer i u Dvanaestoj

krajiškoj, kao i u drugim bosanskim jedinicama, ima mnogo drugova iz Srema.

Sećam se da su se borci iz Srema veoma sporo i veoma teško navikavali na bosanske planine. Ipak, ako prvi utisci ne varaju, lakše je njima bilo naviknuti se na Bosnu negoli nama na ovu mokru i masnu vojvodansku ravnici. Razlika je samo u tome što se promenila i vojnička i politička situacija i što je sada svakom borcu jasno da je rat dobijen i da će uskoro osvanuti dan slobode cele zemlje, a samim tim i kraj rata.

Kao u inat, kiša nas neprekidno prati. Lije kao iz kabla. Jedva izvlačimo noge iz ove masne zemlje. Ako samo malo skrenemo s druma, a i on je prava kaljuga, zaglavimo se pa ni maknuti.

Nigde brda, a na njih smo se navikli. Pred nama nepregledna ravnica. I — Nemci. Oni se još bore. Odstupaju samo pod borbom. Oni su u kućama. Obezbedili su se: u bunkerima i rovovima su.

Moraćemo i mi kopati rovove i praviti saobraćajnice. Ali nemamo ašovčića. A i ne znamo taj posao jer još nismo kopali zemlju i od nje zaklone pravili. Što se nas i naše brigade tiče zakloni su nam bili stene, šume, jaruge, brda. A ovde: kad u našu blizinu padne granata — zemlja nas pokrije. U Bosni su stene pucale.

Sve nas više obuzimaju misli o borbama i načinu ratovanja na ovoj sremskoj ravnici. Nevični smo vodenju borbe u ovakvim uslovima, i to nas zabrinjava.

Prolazimo kroz prva sela i prve sremske salaše. Nemci su se povukli. Došli smo do sela Jarka. Upamticemo ga. Ovde su Nemci sve tvrde kuće, medu kojima i seosku školu i crkvu, pretvorili u uporišta, bunkere. Saznali smo da će nam tu pružiti otpor i da će pokušati da nas zaustave.

Neposredno ispred nas, u jednoj čvrstoj seoskoj zgradi, Nemci. Oko kuće ravnica. Veoma je teško

prići. Napravili smo plan napada. Računamo da sa sever ne strane priđemo kući. Bilo je to veoma smelo* jer je bio dan i jer se sve videlo kao na dlanu. Odabrali smo pet najhrabrijih bombaša da podu u akciju.

Bombaši su se primicali kući. Na njih su osuli vatru. Jednoga raniše. Ali do njega je bilo teško doći, jer su mitraljezi kosili...

U petom jurišu nemačko uporište u Jarku je likvidirano. Poginulo je desetak Nemaca, a ostali su se povukli. Nama su tri borca poginula i sedam je ranjeno. Izvukli smo hrabrog bombaša. Još je davao znake života. Njegov drug komšija ljubio ga je u već ledeno čelo ... Sve je bilo kasno. Umro je u grču.

Šljapkamo po mokroj sremskoj zemlji. Iza nas, u Jarku, ostao je zajednički grob četiri mrtva druga iz naše brigade.

Predstoji nam još jedna teška borba. Dobili smo zadatku da oslobođimo Sremsku Mitrovicu. Kako smo obavešteni, u gradu su jake nemačke snage.

Noć je sve mračnija. Kao da su se oblaci spojili s ovom nepreglednom ravnicom. Prava jesen. Od vetra, koji neprekidno duva, gotovo ništa ne čujemo. Sava nadošla, izlila se iz svog korita i preti da poplavi veće površine.

U predgrađu smo Sremske Mitrovice. Tišina. Ona koja plaši, koja donosi neizvesnost. Učini nam se da su Nemci napustili grad. Bilo je to 1. novembra 1944.

Kuriri javljaju da je naš Prvi bataljon prodro duboko u grad. Uostalom, to smo i sami mogli zaključiti po vatrama koje je za sobom ostavljaо.

Sa svih strana sruči se na nas strahovita vatra. Nemci su na brigadu otvorili paljbu iz svih oružja. Ovo je najveće naše iskušenje otkako smo u Sremu. Po svoj prilici, borba će biti teška.

Komandant Vučenović i ja prosto smo bili prikovanii uza zid jedne prilično trošne kuće. Kroz nju su

meci prolazili kao kroz rešeto. Bili smo načisto s tim da smo upali u nemačku zasedu.

Nigde blizu nas kurira, štapske zaštite. Oko nas ima mrtvih i ranjenih. Cela jedna desetina je izbačena iz stroja. Saznali smo da je jedan bataljon Pete kozaračke brigade prodro u grad još dublje od našeg Prvog bataljona, da je potpuno opkoljen i da mu preti ■opasnost da bude uništen.

»Bataljonu Pete brigade mora se pomoći. Po svaku cenu treba ga izvući«, glasilo je naređenje štaba divizije.

Počela je izuzetno teška borba za izvlačenje bataljona. Srećom, naš Drugi bataljon, koji je i sam pretrpeo ozbiljne gubitke, uspeo je da se spoji s Kozarčanima, da napravi mostobran i da ih izvuče iz ■obruča.

Te noći i tog jutra pa negde do podne 15 boraca brigade je poginulo i oko 40 je ranjeno. Bio je to težak udarac, utoliko teži što su nam mahom ginuli mahom najhrabriji borci i rukovodeći kadar.

Poginuo je i komandant Četvrtog bataljona Doko Banjac. Njegov bataljon je štitio odstupnicu jedinicama Jedanaeste divizije.

»Sve dok se i posljednji naš drug ne izvuče — nema odstupanja«, naredio je taj hrabri komandant borcima svoga bataljona. Obilazio je čete i vodove, hrabrio drugove i podučavao ih kako da se bez zaklona najbolje zaštite u ravnicu. Kad se već prepoštavljalo da je bataljon izvršio svoj zadatak, artiljerijska granata je pala na komandno mesto na kom je bio komandant Banjac. Oko njega su bili kuriri. Poprskača ih je krv njihovog komandanta i zemlja ih je zatrplala. Kada su se pribrali videli su da im je komandant mrtav. Telo mu je raznela topovska granata. U ruci, još krvavoj, držao je revolver. Niz čelo je tekla krv, slivala se na bradu i tu se zgrušavala.

Komandant Đoko Banjac je bio rodom iz Podgrmeča, iz Sanice, mesta koje je dalo dosta boraca. Taj neustrasivi borac je i večeras bio onde gdje je bilo najteže. Bio je visok, lep, izuzetno blag i veoma mio čovek. On je bio jedan od onih naših komandanata koji su komandovali zato što je neko morao komandovati, koji su smatrali da ima još puno i dobrih, i hrabrih, i veštih boraca kao što su oni. Smatrao je da su svi uspesi njegove jedinice rezultat borbenosti, hrabrosti i veštine svih njegovih boraca. »Moji junaci«, kako je to često znao da kaže, »lavovski su se borili, i zato smo odneli pobedu«.

Imao je 25 godina kada je poginuo. Tri godine je išao iz borbe u borbu. Bataljon i brigada su mu odali poslednju poštu. Sahranjen je nedaleko od Sremske Mitrovice.

Narod Srema nas je izuzetno lepo primio. Pozadinske i narodne vlasti su se starale o smeštaju ranjenika, ishrani boraca, održavanju kurirskih veza i često su nam bile na pomoći kao obaveštajci. Po mnogo čemu Sremci su nas podsećali na narod Bosanske Krajine.

Poznato nam je da se za sve vreme NOB-a ovaj deo Vojvodine herojski borio protiv okupatora. Zapravo, Srbi se nikad nije dao okupirati... Često se dešavalo, pričaju nam ovi divni ljudi, da Nemci tragači za partizanima, a da su oni bili među seljacima, u nekom senu, slami, štali, zemunici, ili u bunkerima izgradenim za tu svrhu. U Sremu je neprijatelj teško mogao naći saradnike, a ukoliko bi kojeg i pronašao — brzo bi bio otkriven i ubijen.

U selu Mihaljevcima Nemci su uhvatili ženu, mučili je, ubili joj najpre dete a zatim i nju. Nikoga nije htela da oda mada je znala gde se kriju partizani: samo desetak koraka od mesta na kom su je mučili bio je bunker i u njemu grupa partizana.

Gotovo svi odrasliji Sremci bili su naoružani. Zajedno s nama su učestvovali u borbi. Kad bi se akcija završila, vratili bi se svojim kućama.

Drugovi iz štaba našeg Četvrtog bataljona su nam pričali da im je jedan vod Treće čete bio potpuno podsečen i da mu je pretila opasnost da bude uništen. Najedanput, na njihovo iznenadenje, na Nemce je sa svih strana otvorena vatra. U stvari, vatru su otvorili seljaci i bez ičijeg naredenja su jurišali i spasili partizane.

Pošto je napad na Sremsku Mitrovicu završen neuspehom, brigada je odstupila.

Čini se da u brigadi sada ima više nosila negoli boraca. Kao da smo desetkovani.

Jedan drug koji je ostao bez noge kuka na sav glas, a drugi ga grdi. Jedan drugi ranjenik psuje i proklinje i Nemce, i sebe, i noć, i ovaj tužan dan. Treći borac se još bori za život. Već je malaksao.

Idem tužan i slomljen. Žao mi je drugova. Idući tako nađoh na jednog borca prislonjena uz dud. U prvi mah se začudih. Pomislih — možda spava. Pridoh bliže: glavu naslonio na desnu ruku. Zašto baš ovde spava i kako može u ovom blatu spavati? Sidoh s konja. Opipah ga. Mrtav je. Drugovi su ga ostavili. Da mi je bar znati kako se zove i iz koje je jedinice. Pretresoh mu džepove. Pronađoh maramicu i češalj.

Kasnije sam doznao da je to bio borac Pete kozačke brigade i da je bio rodom iz okoline Loznice. Sahranili smo ga mi iz Dvanaeste krajiške brigade. Ostao je tu, pored puta.

Sava se valja. U Sremskoj Mitrovici gore neke kuće. Magla se razredila. Brdska artiljerija i dalje zasipa granatama.

Bitka za oslobođenje Srema bivala je sve teža i složenija. Nemci se uporno brane. Svaku stopu sremske zemlje moramo na juriš osvajati.

Smestili smo se po salašima, nešto podalje od Sremske Mitrovice. Nekoliko sledećih dana prošlo je bez borbi. To nam je dobrodošlo i da se odmorimo i da sredimo stanje u brigadi.

Tih dana su vojvodanske jedinice oslobodile Rumu. Našoj brigadi je naređeno da se desetak dana odmara u tom gradu. To nam je bio prvi duži odmor od 27. jula, kada smo krenuli iz Kotor-Varoša.

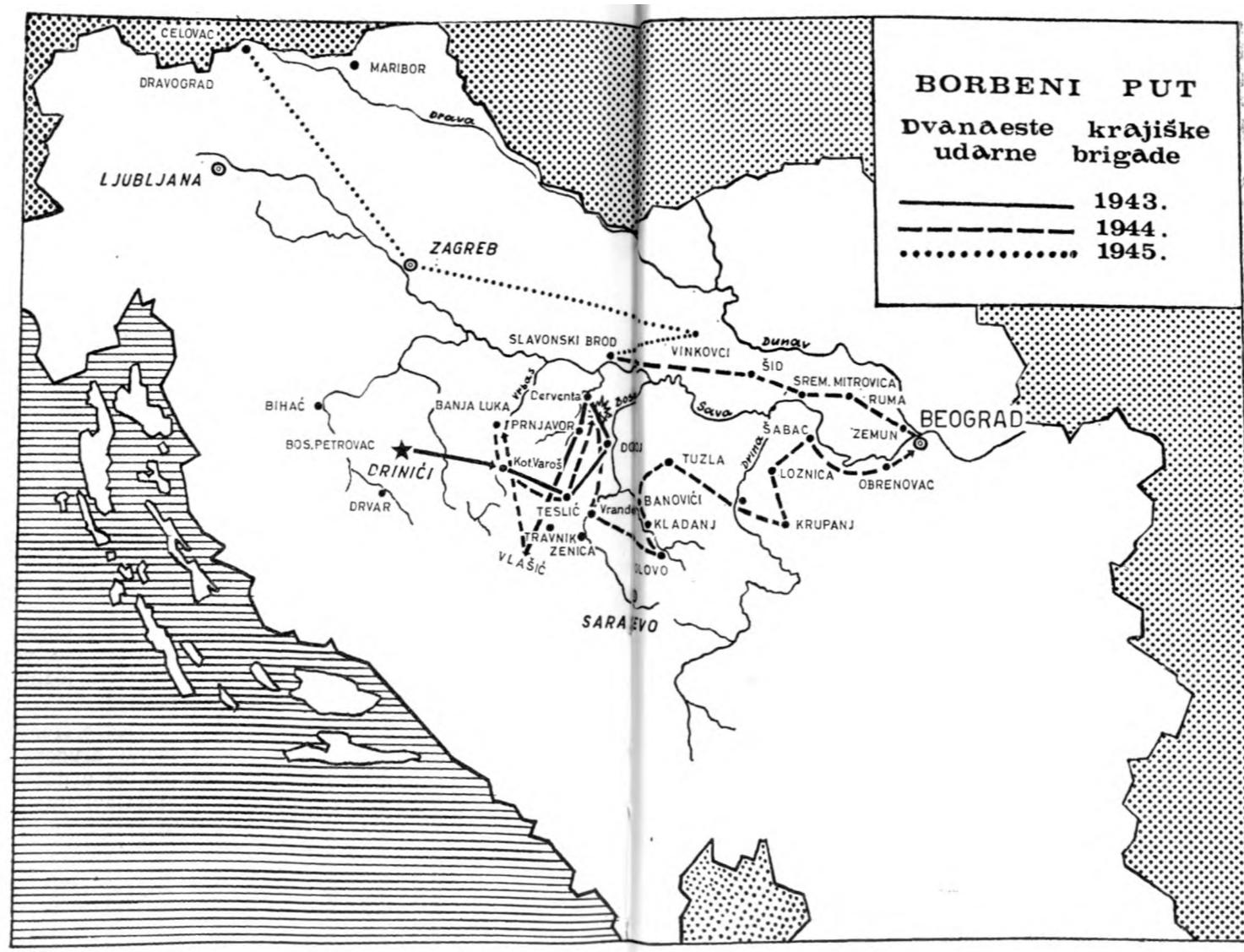
U Rumi smo reorganizovali vodove, čete, bataljone i štab brigade. Zamenik komesara brigada Mirko Vranić postavljen je za zamenika komesara Jedanaeste krajiške divizije. Bilo nam je žao što taj izvanredni borac i partijski rukovodilac odlazi iz brigade. Istina, postavljenje Vranića za partijskog rukovodioca divizije bilo je priznanje i njemu i našoj brigadi.

Veoma brzo počesmo zaboravljati teške ratne dane. Bogat i raznovrstan kulturno-zabavni život i intenzivan politički i vojnostručni rad su nas, na neki način, učinili drukčijim. Iz Rume smo poslali više drugova na razne kurseve pri štabu divizije i pri štabu Prvog korpusa NOV-a Jugoslavije, pod čiju smo komandu stavleni.

Šesti novembar 1944. Dobio sam pismo od štaba Jedanaeste divizije. U njemu je pored ostalog stajalo da predam dužnost i javim se Vrhovnom štabu u Beograd. Pročitao sam pismo jedanput, dvaput, pa ga dao drugovima da ga pročitaju. Moram priznati, veoma teško mi je pao odlazak iz ove izvanredne jedinice, s kojom sam godinu dana delio i zlo i dobro.

Putujući u Beograd češće sam pogledao sremska sela u kojima je ostalo mnogo mojih drugova... Ulicama Beograda, grada koji je već bio u dubokoj pozadini, marširali su Beogradani proslavljujući 27. godišnjicu velike oktobarske revolucije. Bilo je to veličanstveno slavlje, kojem sam se i ja pridružio.

... Za vreme kratkotrajnog odmora u Rumi brigada se ipak nije mogla potpuno reorganizovati, nije

se mogla sprovesti reorganizacija štabova bataljona i komandi četa, a još manje su se novi borci mogli pripremiti za teške i složene bitke u oslobađanju zemlje. Ali kao što je trebalo podučiti nove borce trebalo je ospozoriti i starešinski kadar u brigadi.

Život u rovovima i frontalno ratovanje u ravnici, u sklopu kojeg sadejstvuju veće jedinice, tražili su od svakog borca i starešine da se prilagodi i da bude još umešniji i snalažljiviji u borbi, a pre svega su bili potrebeni znanje i veština. Pošto naši borci nisu bili u potreboj meri ospozobljeni za takav način ratovanja, brigada je pretrpela neuporedivo veće gubitke nego ranije, kada se na sasvim drugi način ratovalo. Kada se samo setim toga koliko je trebalo ubedivati borce da iskopaju rovove, da ih povežu saobraćajnicama, da grade bunkere i prilagode se takvom načinu ratovanja! Ukopavanje i višednevno zadržavanje na jednom mestu, na jednom položaju, bili su uzrok nestrpljenja i neraspolaženja boraca. Dvanaesta brigada, kao i sve naše jedinice, bila je dinamična, pokretljiva. Za noć i dan je često prevaljivala čak i 30 km, a sad, na Sremskom frontu, danima i nedeljama je ostajala na jednom mestu u sremskoj ravnici, na kojoj je i najmanja neopreznost prilikom izviđanja, recimo, stajala ljude života.

U rovovima i skloništima se razvijao specifičan oblik političkog i društveno-zabavnog života. Svakodnevno su se održavale političke konferencije, a veoma često i partijski sastanci. Starešine su i najmanju akciju razradivale i iz njih izvlačile iskustva i pouku. U to vreme brigada je imala mogućnosti da dode do dobrih knjiga. Redovno se čitala štampa jer je svakodnevno stizala. U rovovima i skloništima radili su razvučnici, te su borci mogli da slušaju vesti, muziku i druge emisije.

Zima 1944/45 mada je bila teška, ipak je dobro prebrodrena. Borci su bili prilično dobro utopljeni jer

su svakodnevno stizale na front topla odeća i obuća. Parola: »Sve za front — sve za pobjedu« postala je stvarnost. Ni u snabdevanju boraca hranom nije bilo teškoća.

Malo-pomalo, brigada se navikavala i na takav način ratovanja.

U Beogradu sam čuo da je teško ranjen jedan od najhrabrijih komandanata brigade, drug Nikica Milić. Kasnije sam saznao da je ostao bez noge. Zato mi je bilo veoma teško. Taj izvanredno hrabar i vešt komandant (Trećeg bataljona) često je bio nosilac uspeha svog bataljona, a i cele brigade.

Prodotor Nemaca prema Sidu, i kasniji protiv-napad jedinica Prve armije i ponovno stabilizovanje fronta, opomenuli su brigadu na to da poslednji obračun tek predstoji i da on neće biti lak.

U okršaju kod Šida poginuo je zamenik komesara čete Četvrtog bataljona Filip Prlja. Taj mladić je kao dak VI razreda gimnazije napustio školsku klupu i poput mnogih svojih vršnjaka otišao u borbu. Ratni vihor ga je nosio po crnogorskim brdima i planinama. Pao je Italijanima u ruke, bio osuđen na dugogodišnju robiju i sproveden u koncentracioni logor u Italiju. Kada je Italija kapitulirala uspeo je da pobegne i da se dočepa svojih šuma, polja, planina i svojih drugova. Nije uspeo da dođe u svoju Četvrtu crnogorsku brigadu, već se obreo u Dvanaestoj krajiškoj brigadi, koju je zavoleo kao svoju. Na žalost, na Sremskom frontu se ugasio njegov mladi život. Poginuo je od artiljerijske granate koja je pala na mesto na kom je bila komanda čete. Ostao je nedaleko od sela Delatovca. Četa je sahranila svog partijskog rukovodioca i dala mu poslednju počast.

Sedamnaestog januara 1945. godine u selu Lovašu je poginuo još jedan izvanredan borac brigade, komandant Prvog bataljona Marinko Avramović, bra-

varske radnike iz okoline Glamoča, koji je četiri puta ranjavan. Petoj, najtežoj rani je podlegao.

Njegov ratni drug, komesar čete i kasnije bataljona pukovnik Drago Kovačević ne može ni danas toliko godina nakon Marinkove smrti, da nade pravu reč kojom bi okarakterisao svoga druga.

— Šta da ti kažem? ... Bio je izuzetno hrabar i vešt i za one prilike i one uslove vojnički izvanredno obrazovan mladić. Ponekad je, kao komandir čete, s nekoliko boraca rešavao borbu. Kada je postao komandant bataljona uvek je išao s onom četom koja je imala da izvrši glavni zadatok. Borci su ga bezgranično voleli. Sahranjen je u selu Bavskom Novaku, na padinama Fruške gore.

Marinko je bio jedan od učenika komandanta Petra Mećave: brz, odlučan, žustar, hrabar i vešt vojnik. Počeo je ratovati od prvog dana ustanka u Bosni. Bio je komandir čete u Četvrtoj krajiškoj brigadi, a u Dvanaestu brigadu je došao sa neizlečenom ranom. Zavoleo je Dvanaestu brigadu, a komandanta Mećavu posebno.

U borbama oko Šida i Tovarnika brigada je pretrpela prilično velike gubitke.

Dvanaestog aprila 1945. godine, posle gotovo tro-mesečnog života u rovovima, jedinice Prve armije su prešle u ofanzivu. Brigada se tada, reklo bi se, preprirodila.

Oslobađano je mesto za mestom. Masivo, Livas, Tovarnik, Vukovar, Županja ...

Trinaestog aprila su jedinice Prve armije oslobođile Vinkovac. S oslobođenjem Vinkovca i Županje sremska operacija je praktično bila završena.

Ali neprijatelj se nije predavao. Dvanaesta brigada je dobila zadatok da sa severozapada izvrši obuhvat Slavonskog Broda. Nemcima je bilo mnogo stalo do toga da zadrže grad jer bi time omogućili svojim jedinicama da se povlače na zapad. Četiri dana se vodila izuzetno teška borba.

Dvanaestu brigadu je napad na Slavonski Brod mnogo koštao: sem ostalih boraca, poginuo je komesar brigade Luka Cvetičanin.

Luka je počeo ratovati u Podgrmeču, a potom je bio u Šestoj krajiskoj brigadi. Četvrtu ofanzivu je pregrmeo kao ranjenik. U Jajcu je, pri CK KPJ, završio politički kurs, da bi kasnije došao u politodjel Jedanaeste divizije. Izvanrednim zalaganjem i radom mnogo je pomogao omladincima u njihovom političkom obrazovanju. Poginuo je 18. aprila u Slavonskom Brodu. Otišao je u obilazak Drugog bataljona, koji je vodio tešku borbu. Smatrao je da i on mora tamo da bude. Nije stigao do bataljona: na putu je teško ranjen. Mada je rana bila smrtonosna, držao se izuzetno hrabro — nije ni jauknuo. Izdahnuo je, a na licu su mu se čitali ponos i čvrsta vera u svoje drugove i svoju brigadu.

U proboru Sremskog fronta i u operacijama koje su vođene do 25. aprila iz stroja Dvanaeste brigade je izbačeno više od 150 boraca. Naročito je stradao starešinski kadar.

Krajem aprila i početkom maja naglo je počeo da popušta otpor Nemaca na savezničkim frontovima. Međutim, na našem frontu, u Jugoslaviji, Nemci su i dalje, uprkos tome što im je stiglo naređenje o kapitulaciji, vodili borbu nastojeći da se po svaku cenu povuku u Austriju i predadu anglo-američkim trupama. Forsirano su se povlačili ka severozapadnim granicama naše zemlje.

Osmog maja su jedinice Druge armije ušle u Zagreb. Dvanaesta krajiska brigada je, zajedno s drugim našim jedinicama, nastupala prema Celju, Dravogradu i Celovcu, krajnjim tačkama na severozapadnom delu naše zemlje.

I pošto je Zagreb oslobođen i pošto je stupila na snagu odredba o bezuslovnoj kapitulaciji Nemačke, prema kojoj su neprijateljstva trebalo da prestanu 8.

maja u 23 časa (po srednjoevropskom vremenu), ne-mačko-kvislinške snage su se i dalje borile i u isto vreme bežale iz naše zemlje. To je trajalo sve do 15. maja 1945. godine.

Na putu u Celje borci su upoznati sa saopštenjem vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije Josipa Broza Tita:

»Vi ste časno izvršili svoj dug prema svojoj domovini. Vaša besmrtna djela vječno će živjeti u srcima naših naroda i njihovih budućih pokoljenja. Poprišta slavnih bitaka na Sutjesci, Zelengori, Kozari, Neretvi itd. ostaće vječiti spomeni na vaš heroizam i heroizam vaših palih drugova. Došao je praznik i na naše ulice. Sinuo je veliki dan, dan mira i slobode ...«

Brigada je izbila na granicu naše zemlje. Bilo je to tačno 15. maja 1945. godine. Rat je konačno i za nju bio završen ...

Dvanaesta krajiška brigada je od Drinića kod Petrovca (zapadna Bosna), tj. od 20. februara 1943, pa do Celovca u Sloveniji (15. maj 1945) prevalila ratni put dug oko 6000 km. Na tom putu je 813 dana ratovala. Njeni borci su ubili ili ranili i zarobili oko 4000 okupatorovih vojnika, oficira i njihovih slugu.

Iz brigade je poginulo oko 400 boraca i starešina i više od 500 je ranjeno.

Za sve vreme ratovanja okosnica brigade su bili Krajišnici, mada su se u njene redove slivali borci iz gotovo svih krajeva naše zemlje, manje više pripadnici svih naroda i narodnosti Jugoslavije. To joj je, pored ostalog, davalo specifičan karakter. U njoj se negovalo bratstvo i jedinstvo naših naroda. U Dvanaestoj brigadi se borilo više od 2500 boraca.

S A D R Ž A J

	Str;
UMESTO PREDGOVORA.....	5
FORMIRANA JE DVANAESTA KRAJIŠKA BRIGADA.....	7'
»RANKO I MEĆAVA NEKA PODU ODREDENIM PRAVCEM	27
NA OBALI VRBANJE.....	68
BITKA ZA BANJALUKU.....	82
LUTANJE PLANINOM I NOVE ŽESTOKE BORBE	102
SEDAMDESET OSAM DANA MARSA	142
POSLEDNJI OKRŠAJI.....	177

Recenzija
MIRKO VRANIĆ, general-potpukovnik
MILOŠ KRSTIO, potpukovnik
*

Jezička redakcija
MILINKO LUKOVIC
*

Naslovna strana
DORDE GORBUNOV
• *

Tehnička oprema
MILUTIN Si JAKO VIC
*

Korektura
DURDA OSTOJA
*

• Stampa
»VJESNIK« — Zagreb